

Kvinneliv FORSKNING

Kommunikasjon.no

Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

utgis av KILDEN

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

Årgang 26, 2002

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Lise Widding Isaksen

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Bjørn Roggenbühl

Sats: Fritt og vilt AS

Trykk: GCS AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner og tidligere publisert materiale.

Løssalg: kr. 85,-

Abonnement 2002: kr. 300,-

Bankkonto: 1602.48.39625

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Grensen 5

0159 Oslo

Web: kilden.forskningsradet.no

E-post: post@kilden.forskningsradet.no

Tlf. 22 24 09 35

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder

Tlf. 22 24 09 31

Toril Enger

Tlf. 22 24 09 34

Susanne Moen

Tlf. 22 24 09 32

FORSIDEN:

(Foto: Samfoto)

Kjære leser!

Mange kvinners forhold til data og ny teknologi er preget av en viss tilbakeholdenhet og en oppfatning om at dette er altfor komplisert til at det kan bli en hverdagslig sak. Jeg er selv vokst opp i en kultur hvor jenters forhold til matematikk og fysikk var dominert av en holdning som tilsa at dette var (for) vanskelig for jenter. I syttiårene var det opplest og vedtatt at jenter var flinke i språk og kommunikasjon. Jenter valgte derfor ofte linje på gymnaset i henhold til forestillingene som var rådende. Engelsklinjen var jentedominert, og reallinjen var for gutter. Nå har imidlertid både språk og kommunikasjon blitt et viktig felt i den (sen)moderne kulturen. Men har de stereotype bildene fra syttiårene fulgt med på lasset i overgangen fra industrisamfunn til informasjonssamfunn?

Dette temanummeret fokuserer på de bilder og forestillinger som råder når det gjelder kvinners og menns bruk av tidsmessig teknologisk utstyr. Mange interessante spørsmål kan stilles. Ett av dem er om «jenter og data» egentlig er et så stort samfunnsproblem som en kan få inntrykk av via media?

Informasjons- og kommunikasjonsteknologien (IKT) har lenge blitt oppfattet som nøkkelen til framtiden for alle, skriver Helen Jøsok Gansmo, men hvilke grupper i befolkningen er det egentlig som tar den i bruk? Forfatteren diskuterer hvordan samfunnsproblemet forstås, og hvordan jenters forhold til data er blitt framstilt som et problemområde. Hva tenker og vet politikere om jenter og data i skolen? Kunnskapene på feltet er varierende, og er vi kommet nærmere en løsning på problemet?

Mange multimedieprodukter er blitt utviklet for å tiltrekke seg kvinnelige brukere av ny teknologi. Hendrik Spilker og Knut H. Sørensen ser nærmere på noen av disse produktene, og viser at det finnes forskjellige strategier for å inkludere kvinner i IKT-verdenen. Likeledes har det utviklet seg ulike måter å konstruere forholdet mellom IKT og kjønn på.

På dette området, som på andre felter, skapes kjønnsforståelser gjennom praksis. Nora Devold diskuterer hvordan brukere kan forhandle mellom retten til å leke, la seg fascinere og nyte teknologien på den ene siden og plikten til å ta ansvar på den andre. Da telefonen kom og fortsatt var et nytt og moderne fenomen, ble mannen framstilt som den effektive, rasjonelle bruker av dette mediet. Han anvendte den til forretningssamtaler og andre viktige saker. Mens man derimot antok at kvinner bare brukte telefonen til å skravle og sladre med venninner. Beathe Due skriver om hvordan stereotypen forestillinger om kjønnetes bruk av nye teknologiske medier også har en historisk dimensjon. Det produseres hele tiden forestillinger om og bilder av hvem som evner å utnytte nye medier og kommunikasjonsformer. Og i offentligheten og i kulturen for øvrig forhandles det kontinuerlig om hvordan kvinner og menn forholder seg til dette.

Teknologi, kjønn og kultur er et viktig felt å forske på, og dette temanummeret er forhåpentligvis et bidrag til å utvikle en bredere forståelse av hvordan nye teknologier utfordrer, destabiliserer og endrer tradisjonelle måter å tenke på. Redaksjonen håper leserne både lar seg begeistre og utfordre av spørsmålene forfatterne reiser.

God lesning!

Lise Widding Isaksen

Innhold

<i>Knut H. Sørensen: Kommunikasjon.no</i>	5
<i>Helen Jøsok Gansmo: Samfunnsproblemet «jenter og data»</i>	10
<i>Beathe Due: Fra forretningssamtale til sludder. Offentlige reaksjoner på alminneliggjøringen av telefonen</i>	26
<i>Hendrik Spilker og Knut H. Sørensen: En egen ROM eller et rom på deling? Ulike inkluderingsstrategier for kvinner som brukere av multimedia</i>	36
<i>Nora Levold: Mellom lyst og plikt? Beretning om en mannlig IKT-forsker</i>	50

KOMMENTAR

<i>Kunst, ny teknikk og litt til. Inghild Karlsen intervju av Renate Lund</i>	66
---	----

BOKOMTALER

<i>Haldis Haukanes (red.): Women after Communism – Ideal Images & Real Lives. Omtale ved Synnøve Skarsbø Lindtner</i>	71
<i>Naomi Klein: No Logo. Omtale ved Gerd Bjørhovde</i>	76

Ønsker du å skrive i *Kvinneforskning*?

Kvinneforskning inviterer forskere, stipendiater og viderekomne studenter til å levere inn tekster til vurdering for publisering.

Tema av særskilt relevans vil bli løpende kunngjort på
<http://kilden.forskningsradet.no>

Redaksjonen mottar også svært gjerne stoff som faller utenfor disse temaene. Det kan enten leveres tekster til vurdering for tidsskriftets fagvurderingsdel, eller det kan leveres kortere kommentarstoff, debattinnlegg, intervjuer eller lignende. Vi tar også gjerne bokomtaler.

Har du forslag til tema vi burde ta opp, bøker vi burde anmelde eller annet av relevans?

Ta kontakt med:

Redaktør: Lise Widding Isaksen

E-post: lise.isaksen@sos.uib.no

Tlf. 55 58 91 57

Redaksjonssekretær: Toril Enger

E-post: toril@kilden.forskningsradet.no

Tlf. 22 24 09 34

Kommunikasjon.no¹

Av Knut H. Sørensen

Kvinner og menn i informasjonssamfunnet

Ny teknologi ble forsiktigvis satt på dagsordenen for kvinnepolitikk og kvinneforskning i Norge ved inngangen til 1980-tallet. I utgangspunktet var visjonene om den nye datateknologien sterkt forankret i den tradisjonelle framskrittsdiskursen, med vekt på blant annet økt velstand, økt betydning av kunnskap og bedre muligheter for likestilling mellom kvinner og menn. Datateknologien var innenfor denne forståelsesrammen et verdinøytralt redskap for å lage en bedre verden. Den viktigste utfordringen var å sikre at den ble tatt i bruk, helst så fort som mulig.

Forskningen kom imidlertid til å konsentrere seg om å kritisere disse optimistiske framskrittstankene, blant annet med utgangspunkt i den såkalte kontorautomatiseringen. Mange trodde at ny datateknologi ville være i stand til å redusere behovet for sekretærer og andre kontoransatte i stor utstrekning. Forskningen om kjønn og teknologi avdekket flere problematiske sider ved denne tanke-

gangen (jfr. Lie og Rasmussen 1983). For det første bygde tankene om kontorautomatisering på en nedvurdering av kompetansen til kvinnelige kontoransatte og en usynliggjøring av deres faktiske arbeidsoppgaver. For det andre ble innføringen av ny datateknologi i mange organisasjoner koplet sammen med en forholdsvis tradisjonell kjønnsbasert arbeidsdeling. Det medførte at kvinner i stor grad ble utestengt fra, og i hvert fall ikke integrert i, den formen for kompetanseheving som kunne være en del av slike innføringsprosjekter. Slik sett var viktige kvinneyrker dobbelt truet, både av undervurdering, og dermed av automatisering, og av mangel på egnet opplæring i bruk av en ny teknologi som ville skape andre arbeidsvilkår og yrkesmuligheter.

Denne situasjonen innebar to typer av strategiske utfordringer. På den ene siden gjaldt det å sikre en oppvurdering av kvinneyrker og former for opplæring og medvirkning som ga kvinner innflytelse over og muligheter til bruk av datateknologi. På den andre siden ble det argumentert for betydningen av at også kvinner tok del i utviklingen av teknologi – og

ikke bare var brukere. Dersom det fortsatt skulle være menn som utviklet teknologi for kvinner, ville det innebære en svært farlig sementering av en kjønnsbasert forskjell i innflytelse. Med kvinnelige teknologiutviklere ville man i større grad være sikret at kvinneinteresser ble ivaretatt i design av ny teknologi.

Begge disse utfordringene forutsatte at kvinner i økende grad skulle integreres i utdanning i edb, både på et elementært og et avansert nivå. Vi fikk en økt interesse for likestilling i forhold til bruk av edb i skolen, samtidig som det ble fokus på rekrutteringen (eller helst mangelen på rekruttering) av jenter til høyere informatikkutdanning. I over tyve år har begge formene for inkludering av kvinner innenfor edb (eller informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) som er dagens begrep) hatt oppmerksomhet. Slik sett er det, som Helen Jøsok Gansmo viser i sin artikkel i dette nummeret av *Kvinneforskning*, et paradoks at samfunnsproblemet «jenter og data» lever videre i beste velgående.

Riktignok har forståelsen av problemet endret seg, som følge av endringer i forståelsen av hva datateknologi er. Det begrepsmessige skiftet fra datateknologi eller edb til informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) er på mange måter svært betydningsfullt. Symbolsk sett er meningsinnholdet i teknologien dreid, fra et ensidig fokus på programmering til i økende grad å legge vekt på kommunikasjon. Det er denne dreiningen som er utgangspunktet for dette tema-nummeret, fordi den gir ny mening til ideen om informasjonssamfunnet og nye forutsetninger for å analysere kjønnsprosesser i tilknytning til dette. Fokus-skiftet fra programmering til kommunikasjon opphever ikke problemene knyttet til inkludering og ekskludering av henholdsvis kvinner og menn, men det skaper en annen plattform for å forstå og forandre.

Fra arbeidsdeling til meningsinnhold

Den tidlige forskningen om kjønn og teknologi handlet i hovedsak om arbeidslivet, og den bygde på arbeidssosiologiske innsikter, ikke minst om betydningen av arbeidsdeling.² Betydningen av teknologi for kvinners arbeidsliv ble i dette perspektivet i stor grad formidlet gjennom den kjønnsmessige arbeidsdelingen (jfr. Lie et al. 1988). Det var denne som framfor alt bidro til at teknologi kunne virke ulikt inn på kvinners og menns muligheter.

En hovedside ved denne arbeidsdelingen dreide seg om at menn kunne være både utviklere og brukere av ny teknologi, mens kvinner alt overveiende var henvist til å være brukere. Ut fra antakelsen om at teknologiutviklere hadde stor makt, ikke bare over teknologien, men også dens anvendelsesområder, innebar dette en stor kjønnspolitisk utfordring: Hvordan få flere kvinner til å bli teknologer? Framfor alt gjaldt denne utfordringen på det datateknologiske området, siden dette var framtidens teknologi.

I løpet av 1980-årene skjedde det en økning i kvinneandelen innenfor teknologisk utdanning. Imidlertid viste det seg at denne økningen ikke skjedde på IKT-området. I utgangspunktet var det et paradoks, siden IKT framsto som spesielt attraktivt, karrieremessig, og siden IKT ble oppfattet som mindre maskulint enn mange andre teknologiområder (jfr. Sørensen og Berg 1987).

Konstruksjonen av teknologiutvikling som maskulint domene er blitt forklart som produkt av en utestengningsprosess, kombinert med dominans av maskuline symboler innenfor ingeniørfaget (Oldenzien 1999, Berner 1996). Denne konstruksjonsprosessen, som var særlig tydelig i siste halvdel av 1800-tallet, foregikk samtidig med at ingeniørprofesjonen kjempet for å få en status sammenliknbar

med klassiske universitetsutdannelser innenfor humaniora, jus og medisin. Det er sannsynlig at utdefineringen av kvinner var et element av det samme, siden kvinner representerte en statusmessig belastning.

Et annet sett av forklaringer tar utgangspunkt i observasjoner av at teknologiske studier og ingeniørarbeidsplasser har et sosialt miljø som enten er direkte kvinnefiendtlig eller dominert av verdier, interesser og praksiser som vanligvis identifiseres som maskuline. I sammenheng med IKT er det særlig dataentusiastene, hackerne, som er blitt tildelt en skurkerolle. Studier har vist at kvinnelige informatikkstudenter bruker hackerne som et bilde på det de ikke liker med IKT, slik som mangel på sosial orientering, ensidig opptatthet av datamaskiner og esoteriske faglige interesser (Rasmussen og Håpnes 1991, V.A.L. Berg 2000). Problemet med å få flere kvinner inn i informatikken koples på denne måten til det meningsinnholdet som tilskrives IKT. Teknologit utvikling på IKT-området ser ut til å bli fortolket, ikke bare som maskulint, men som å vise til en form for maskulinitet som er særlig vanskelig å forene med en feminin identitet.

Det er flere paradokser med denne fortolkningen. For det første er hackerne en relativt marginal gruppe i utdannings-sammenheng, og det finnes andre og sannsynligvis mer dominerende maskuline kulturer innenfor informatikkfaget enn hackerne (jfr. Levolds artikkel i dette nummeret). I tillegg ser det ut til at synet på hackerne er under forandring. Det må ses i sammenheng med en økende interesse for hackernes ethos, med vekt på fri tilgang til og frihet i bruk av Internett og andre IKT-produkter, jfr. utviklingen av operativsystemet Linux som er i ferd med å bli den eneste reelle konkurrenten til Microsofts Windows (Himanen 2001). For det andre er sentrale aspekter ved karrieremulighetene innenfor informatikk knyttet til arbeid med kommunikasjon og

organisasjon, snarere enn programmering (jfr. Buholm 1998). Slik sett er det egenskaper som har et mer feminint symbolinnhold som blir mer og mer viktig. For det tredje er anvendelsen av IKT i økende grad blitt fokusert på kommunikasjon. Massemedia framhever i økende grad e-post, chatting og hjemmesider mer enn programmering som de «kule» aspektene ved ny teknologi, og her deltar kvinner omtrent på lik linje med menn.

Slik sett er det liten tvil om at meningsinnholdet i IKT har endret seg, selv om det kan virke som om det i første rekke har invitert kvinner til å bli mer entusiastiske brukere av IKT, ikke til å delta i utviklingen av teknologien. Det kan ha sammenheng med noen andre utfordringer som det er viktig å se nærmere på. Den ene utfordringen ligger i hvordan man konstruerer femininitet i tilknytning til IKT. Som vist i artikkelen til Spilker og Sørensen, er det en tilbøyelighet til at strategier for å innrullere flere kvinner som bruker av IKT, konstruerer kvinner som mer saklige, ordentlige og nytteorienterte enn menn. Kvinnelig bruk blir på denne måten mindre leken enn den mannlige, dvs. at man begrenser kvinners rom for utfoldelse til det instrumentelle. Menn kan ha det morsomt, men kvinner henvises til alvor (jfr. Faulkner 2000a, b).

Den andre utfordringen oppstår i forlengelsen av den første, ved at «kvinnebruk» i siste instans blir mindre verdt enn «mannebruk». Beathe Dues artikkel viser et historisk eksempel på en slik logikk i en studie av diskursen omkring telefonbruk i Norge da telefonen ble innført. Menn «meddelte seg», kvinner «sladret». Helen Jøsok Gansmos artikkel demonstrerer hvordan beslutningstakere innenfor IKT i skolen, etter å ha notert seg at jenter i økende grad bruker IKT, fortsatt hevder at «gutteromskompetansen» er den mest verdifulle. Kommunikasjon blir på en eller annen måte mindre seriøst enn programmering, selv om kvinner fram-

stilles som mer seriøse enn menn.

Slik sett er det en viktig lærdom å hente fra Levolds artikkel i understrekningen av hvor viktig det er med romslighet i forhold til motivasjon for og engasjement i IKT. Sannsynligvis er det i lengden ingen god strategi for å få flere kvinner til å bli informatikere at man framhever viktigheten av tradisjonelle kvinnelige egenskaper som nytteorientering og saklighet, rett og slett fordi det begrenser kvinners utfoldelsesmuligheter sammenliknet med menns. Gitt at lek er en sentral del av kreativ utfoldelse, er det viktig at alle får lov til å leke. Dersom argumentet for flere kvinner i IKT knyttes til behovet for større nytteorientering og saklighet, konstrueres en ny kjønnsdifferensiering. Det er vel ikke det vi trenger?

Dikotomiens fengslende logikk

Artiklene til Gansmo, Due og Spilker & Sørensen viser alle hvor sterkt dikotomien mellom menn og kvinner slår inn i ulike diskurser om kjønn og ny teknologi. Der poststrukturalistisk feministisk teori i snart to tiår har vist hvordan kjønn er flytende og omskiftelig, begrenses både politisk og næringsmessig tenkning av dikotomiens fengslende logikk: Kvinner er slik og menn er sånn. Hva som er «slik» og «sånn» kan skifte, men artiklene i dette nummeret demonstrerer tydelig hvordan produksjonen av kjønn i tilknytning til IKT reproducerer forholdsvis banale bipolare differensieringer. To-delingen blir en tvangstanke.

Som nevnt var ideen bak dette tema-nummeret i utgangspunktet å undersøke betydningen av at IT (informasjonsteknologi) var blitt utvidet til IKT (informasjons- og kommunikasjonsteknologi), dvs. en sidestilling og integrasjon av kommunikasjon og programmering. Det virket som en rimelig antakelse å tro at

dette ville gjøre den tradisjonelle datateknologien mer attraktiv for kvinner, en antakelse som langt på vei er blitt bekrefte. Men denne antakelsen fungerer tydeligvis som et tveegget sverd. Med en gang vi introduserer en slags identitet mellom kvinner og kommunikasjon, blir det kommunikative mindre verdifullt. Eller, snarere, kommunikasjon framstår som trivielt. Det er noe som, i den dikotome forståelsen, alle kvinner kan.

Programmering, derimot, framstår som eksklusivt fordi det er en kompetanse som bare beherskes av noen menn. Det blir dermed en langt mer effektiv differensieringsmekanisme enn kommunikasjon. Da hjelper det ikke at kvinner er blitt dyktige nettsurfere, chattere, web-designere, etc. De blir utkonkurrert igjen.

Nå kan det tenkes at IKT-utvikling ikke er så viktig som maktbase som noen vil ha oss til å tro. Det er få om noen ledende politikere som har studert informatikk, og de fleste næringslivsledere er siviløkonomer. Kanskje er det til og med mer makt i omsorgsyrkene når det kommer til stykket, selv om de er dårligere betalt? La oss likevel være politisk korrekte og legge vekt på lik kjønnsmessig rekruttering til IKT-utvikling. Hvordan kunne det være mulig?

Artiklene til Levold og Spilker & Sørensen peker indirekte på betydningen av å invitere til noe morsomt når en vil innrullere kvinner til IKT-området. I dette lyset er i hvert fall norsk politikk for IKT og utdanning i bakleksa, med sin vekt på det nyttige og saklige. Gansmos artikkel viser imidlertid at det er verre. De beslutningstakerne hun har intervjuet, framhever betydningen av den såkalte guttormskompetansen, dvs. ferdigheter ervervet gjennom lek og eksperimentering med datateknologi. I utgangspunktet er denne kompetansen forbeholdt et mindretall av guttene, for det er ikke så mange gutter som er dataentusiaster. Gitt at denne kompetansen faktisk er så viktig (noe det er grunn til å betvile), står vi

overfor en situasjon der et forholdsvis lite mindretall av guttene kan noe som verken flertallet av guttene eller jentene kan (men kanskje et bitte lite mindretall av jentene).

Den kjønnsdikotome betraktningen innebærer imidlertid at jentene trenger tiltak, mens guttene ikke gjør det. På denne måten omdannes situasjonen. I utgangspunktet hadde vi at et lite mindretall (hvorav et stor flertall gutter) kan mye mer om data enn resten. Plutselig står vi overfor en situasjon hvor gutter i sin alminnelighet antas å kunne mer om IKT enn jenter. «Gutt» blir synonymt med kompetent, «jente» med inkompetent. IKT-utvikling framstår fortsatt som et maskulint felt, på tross av at den antatt kvinnelige kompetansen i kommunikasjon var blitt integrert i teknologien.

Dermed er vi like langt, takket være den dominerende dikotome diskursen om kjønn. Det betyr ikke at problemene løses med en gang vi slutter å tenke i dikotome baner. Poenget er imidlertid at problemene ikke vil la seg løse dersom vi ikke oppløser kjønndikotomiens fengslende logikk.

*Knut H. Sørensen
professor
Institutt for tverrfaglige
kulturstudier, NTNU*

Noter

1. Arbeidet med redigeringen av dette temanummeret og denne artikkelen har vært støttet av Norges forskningsråd gjennom SKIKT-programmets bevilgning til det strategiske universitetsprogrammet «Informasjonsteknologi, kommunikasjon og kultur» og av EUs program «Information society» gjennom prosjektet «Strategies of inclusion: Gender in the information society».
2. Interessen for teknologi og husarbeid var også

til stede, men i mindre utstrekning (jfr. Cowan 1983, Berg 1988).

Litteratur

- Berg, A.-J. 1988. Husarbeid som et trekkspill om teknologi. I Lie et al. 1988, 105–118.
- Berg, V.A.L. 2000. *Firkanter og rundinger. Kjønnskonstruksjoner blant kvinnelige dataingeniørstudenter ved NTNU*. SKF-rapport 3/2000, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Trondheim.
- Berner, B. 1996. *Sakernas tilstånd: Kön, klass, teknisk expertis*. Carlsson, Stockholm.
- Buholm, E. 1998. *På leting etter et «passende rom»*. En kvalitativ studie om sosial forming av dataingeniører med fokus på kompetanse, karriere og kjønn. STS-rapport 40/98, Senter for teknologi og samfunn, Universitetet i Trondheim.
- Cowan, R.S. 1983. *More work for mother*. Basic Books, New York.
- Faulkner, W. 2000a. The power and the pleasure? A research agenda for «making gender stick» to engineers. *Science, Technology and Human Value* 25, 87–118.
- Faulkner, W. 2000b. Dualisms, hierarchies and gender in engineering. *Social Studies of Science* 30, 759–792.
- Himanen, P. 2001. *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*. Random House, New York.
- Lie, M. og B. Rasmussen 1983. *Kan kontordamene automatiseres?* IFIM, Trondheim.
- Lie, M. et al. 1988. *I menns bilde. Kvinner – teknologi – arbeid*. Tapir, Trondheim.
- Oldenziel, R. 1999. Making Technology Masculine. *Men, Women and Modern Machines in America 1870–1945*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Rasmussen, B. og T. Håpnes 1991. Excluding women from the technologies of the future? A case-study of the culture of computer science. *Futures* 23, 1107–1119.
- Sørensen, K.H. og A.-J. Berg 1987. Genderization of technology among Norwegian engineering students. *Acta sociologica* 2, 151–171.

Samfunnsproblemet «jenter og data»¹

Av Helen Jøsok Gansmo

Denne artikkelen analyserer hvordan samfunnsproblemet «jenter og data» forstås. Hva tenker og vet politikere og konsulenter som er ansvarlige for innføring av data i skolen om dette feltet? Hvordan oppstår kunnskapen, og fører den oss nærmere en løsning av problemet? Siden «jenter og data» fortsatt oppfattes som et komplisert felt, er min påstand at politikere og konsulenter har mislykket i forståelsen av forholdet mellom jenter og data, og jeg vil bruke denne artikkelen til å vise hvorfor.

Fra EDB til IKT, men jentene henger fortsatt ikke med

Ny teknologi er fortsatt solid forankret i Norge, synet på IKT er hovedsakelig positivt, samtidig som den teknologiske utviklingen oppfattes som svært rask. Parallelt med det stabile og overveiende positive synet på datateknologi har vi derfor de siste 20 årene sett en utvikling innen fokuset på data som blant annet gjenspeiler seg i endret begrepsbruk om data og i oppfatninger om hvordan teknologien skal gjøres tilgjengelig for flest mulig. I den første stortingsmeldingen om data i skolen, «EDB-meldingen» (St.meld. nr. 39 (1983–84) *Datateknologi i skolen*), snakket man om EDB og programmering. Skolen skulle sørge for opplæring i EDB *i tillegg* til andre fag.

Allerede i «IT-meldingen», St.meld. nr. 24 (1993–94) *Om informasjonstekno-*

logi i utdanningen, altså 10 år senere, er EDB avleggs og man snakker om IT, og at data skal integreres i andre fag heller enn å være et eget fag. Ikke lenge etter (se *IT i norsk utdanning. Plan for 1996–99* og «IKT-planen») inkluderer man kommunikasjon i informasjonsteknologien og snakker derfor om IKT, som skal være en naturlig del av *alle* fag. IKT er ikke noe man underviser spesielt i, men noe man lærer gjennom andre fag samt bruker for å lære de andre fagene bedre.

Til tross for erkjennelsen av endringer på teknologisiden har jenters motvilje mot data i stor grad blitt oppfattet som stabil i den samme perioden. Jenter har ofte fått diagnosen teknofobi og datavegning som forklaring på hvorfor jenter er i mindretall foran datamaskinene. Jenters fravær er derfor blitt sett på som et problem like lenge som datateknologi har vært sett på som en nøkkel til fremtiden.

Den første stortingsmeldingen fra 1983, «EDB-meldingen», forsøkte å løse problemet ved hjelp av en målsetting om å gjennomføre dataundervisning *uavhengig* av kjønn. Selv om den hadde klare ambisjoner om å unngå at dataundervisningen skapte nye skillelinjer, foreslo den ingen tiltak for å inkludere jenter. Dette til tross for at meldingen antydte at jenter hang etter, og at typiske datafag ikke ble opplevd som interessante av jenter flest.

«IT-meldingen» (St.meld. nr. 24 1993–94) påpekte dessuten at måten ny teknologi taes i bruk på, kunne bidra til å etablere nye kjønnskillinger. Gutter har tilsynelatende vært mest opptatt av de tekniske aspektene, mens jenter er mer interessert i nyttige anvendelser av IT. Jenter ønsker kunnskap om ny teknologi, men gutter og jenter tar denne kunnskapen i bruk på ulike måter. Meldingen foreslo derfor utprøving i egne jentegrupper for å stimulere økt bruk av IT i typiske jentefag, det vil si fag som anvender elektronisk kommunikasjon. Denne meldingen er generelt preget av en oppfatning om at jenter ikke bare mangler de (foretrukne) mannlige teknologiske IT-ferdighetene, men at det også er blitt utviklet en spesiell feminin teknologibruk – kommunikatív, hensiktsmessig, nyttig og helhetlig anvendelse av IT.

I «IKT-planen» (*IKT i norsk utdanning. Plan for 2000–2003*) hevdes det at det å kunne bruke IKT blir like naturlig og nødvendig som å kunne svømme eller sykle. Målene fremover blir derfor å nå alle, å skape større likhet i ferdigheter og å bygge ut en felles tilgjengelighet til informasjon og bruk av IKT – uavhengig av kjønn, bosted, og foreldres inntekt, utdanning og bakgrunn. For at begge kjønn og alle klasser skal få like muligheter til kunnskap og ferdigheter innen IKT, må en i undervisning og opplæring, og i organisering av denne, ta hensyn til at gutter og jenter fra ulike sosiale lag har ulike interesser og forutsetninger, ifølge «IKT-planen».

Utviklingen i databegrepene fra EDB via IT til IKT viser altså en utvikling fra en avgrenset spesialteknologi til en triviell, men tilsynelatende nærmest livsnødvendig, teknologi for alle. Samtidig ser vi også en utvikling i assosiasjonene rundt datateknologi fra en i utgangspunktet sterk tendens til å forbinde den entydig med typisk maskuline interesser (programmering) til å inkludere noe som ofte oppfattes som typisk feminint, nemlig kommunikasjon. Samtidig er jenters manglende datainteresse blitt satt på dagsordenen i alle handlingsplaner og stortingsmeldinger.

Innledningsvis på 1980-tallet så man det slik at jenter hadde en ulempe i forhold til data fordi de ble stengt ute av gutter som var interessert i elektronikk, naturfag og programmering, altså de flinke dataguttene. Det er en utbredt oppfatning at jenter er mer orientert mot det sosiale og kommunikative. Mange har derfor trodd at overgangen fra EDB til IKT, altså fra elektronisk databehandling til informasjons- og *kommunikasjons*-teknologi, ville lokke flere jenter til dataskjermene (se for eksempel Charlton 1999, Mumtaz 2001). Likevel blir det i de senere stortingsmeldingene og handlingsplanene oppfattet som et problem for jentene at guttene er tekniske, mens jentene er kommunikative og vil bruke datamaskinen på en nyttig og riktig måte. Jentenes innovative, nyttige og kommunikative bruk av datateknologien oppfattes altså ikke som «riktig» bruk av teknologi. I tillegg legger handlingsplanene stor vekt på at jenter ikke får tilgang til datamaskinene fordi skolene har så få maskiner per elev. Målet er å øke maskintettheten. Tankegangen bak dette impliserer at bare alle får tilgang til en datamaskin, så vil de automatisk bli datainteresserte.

Denne korte oppsummeringen fra norsk skole- og datapolitikk de siste 20 årene antyder for det første at datateknologi har komplekse og mangetydige fortolkninger. For det andre viser analysen at

data er uløselig knyttet til kjønn og forståelser av hva som er typisk maskulint og feminint. «Jenter og data» er altså etablert som et samfunnsproblem der jenter både er i mindretall og bruker data annerledes enn normen. Forståelsen av problemet konstrueres ut fra hva som oppfattes som typisk for ett kjønn kontra det andre kjønn i forhold til hvordan teknologien oppfattes. Forståelsen av kjønn preger altså forståelsen av datateknologien og omvendt. Slik sett kan det hevdes at «jenter og data»-politikken er i tråd med nye trender innen «kjønn og teknologi»-studier som nettopp påpeker fruktbarheten av å analysere kjønn og teknologi som gjensidig påvirkbare der den ene skapes ved hjelp av den andre og omvendt (se for eksempel Berg 1996, Lie og Sørensen 1996, Lohan 2000). Likevel har ikke politikere og konsulenter lyktes med å løse det problematiske forholdet mellom jenter og data. Jeg vil i det følgende se nærmere på hvordan den politiske samkonstruksjonen mellom jenter og data foregår, og om det ligger noe i denne prosessen som kan forklare fravær av suksess.

Det empiriske grunnlaget er først og fremst kvalitative intervjuer med fem konsulenter i Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD) og fire politikere i UF-komiteen på Stortinget.² De fire politikerne representerte KrF, DNA, Frp og SV og ble valgt ut på anbefaling av konsulenter i det daværende Nasjonalt læremiddelsenter og etter snøballprinsippet. Det samme utvalgsprinsippet gjelder for konsulentene i UFD som representerte Seksjon for informasjonssystemer i Administrasjonsavdelingen, Grunnskoleavdelingen samt Likestillingssekretariatet. Av forenklingsgrunner blir alle de intervjuede i UFD kalt konsulenter, selv om deres stillingstittel kan være en annen.

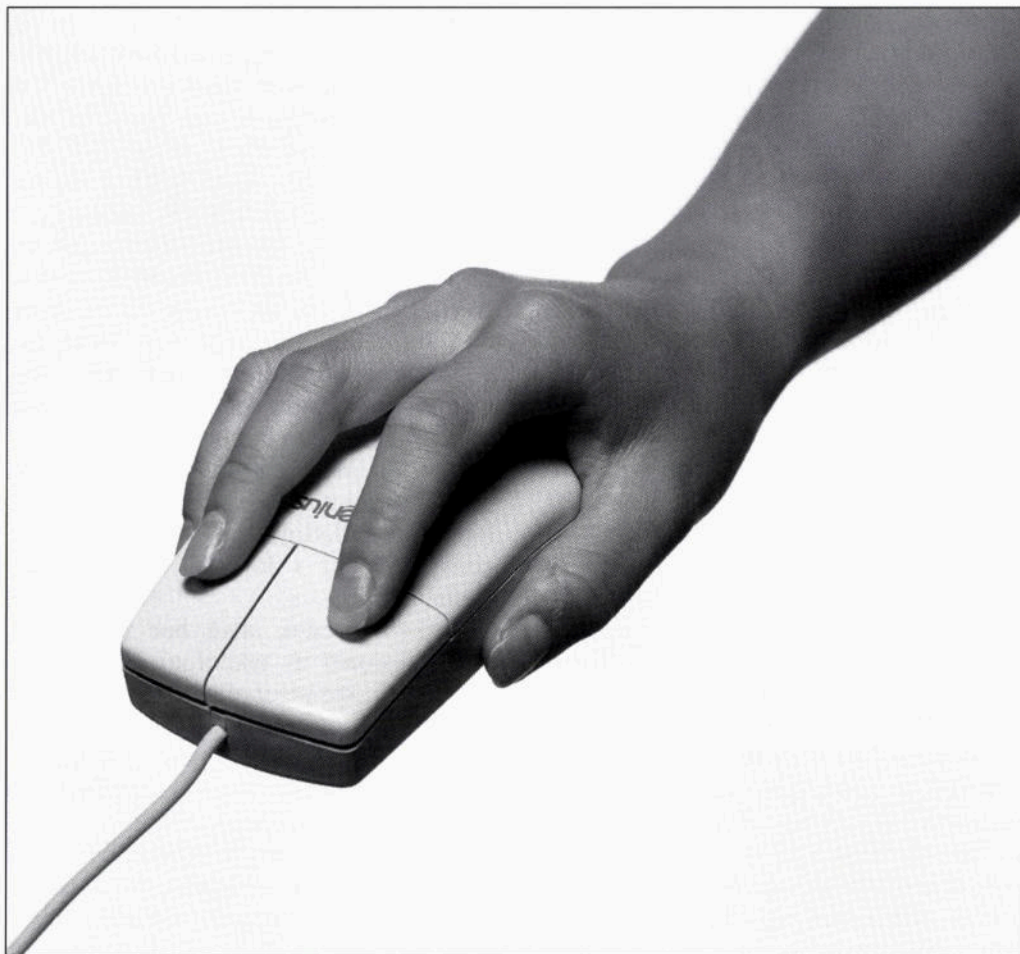
Intervjuene, som ble gjennomført våren og sommeren 2000, handlet om hvilke oppfatninger konsulentene og

politikkerne hadde omkring innføring av data i ungdomsskolen og det at jenter har blitt sett på som mindre flinke og ivrige databrukere enn gutter. I tillegg snakket vi om hva slags kunnskapsgrunnlag konsulentene og politikkerne hadde om emnet, hvor de hentet sine opplysninger fra og hva slags type forskning de støttet seg på. Forut for disse intervjuene hadde jeg også analysert en rekke stortingsmeldinger og handlingsplaner om innføring av data i ungdomsskolen fra perioden 1983 til 2000.

Konstruksjon av forståelser

Analysen i denne artikkelen bygger på en konstruktivistisk tilnærming. Med det menes at jeg legger vekt på å fokusere på konstruksjon av meninger og forståelser for å forstå hvordan samfunnet og ulike kulturer blir skapt og omskapt, hvordan individene oppfatter sine egne valg og handlinger, og hvordan de forstår sine omgivelser (Berger og Luckman 1967). Analysen er også inspirert av semiologiske teorier om at mening kommer fra kulturen og ikke finnes iboende i gjenstandene eller begrepene. Semiologi kan dermed brukes til å formalisere de fortolkende aktiviteter mennesker gjør (Barthes 1994, Gansmo 1998).

Vi konstruerer og fortolker våre omgivelser hele tiden. Det er vanskelig å beskrive og forstå et fenomen isolert og helt uten kontekst. Derfor greier vi sjelden å si eller tenke noe om det ene uten samtidig å måtte si noe om det andre. Som jeg viste innledningsvis i drøftingen av norsk skole- og datapolitikk, ble datateknologien i skolen hele tiden sett i sammenheng med kjønn. Den samkonstruerte begreper som data-jenter og jente-data, dataflinke jenter og enda flinkere datagutter. Noen ganger fant jeg at den var eksplisitt på at det var jentedata det var tale om, men ofte følger kjønnsstereotypiene med som ubevisste og uut-

(Foto: Henrik Sørensen, Samfoto.)

talte vedheng. Dette er vanlig også i andre sammenhenger. Det er utbredt å oppfatte «databruker» i utgangspunktet som en kjønnsnøytral kategori, men kjønnsnøytrale individer finnes knapt. Svært ofte viser det seg at den «kjønnsnøytrale» databrukeren er en mann, eller at det tenkes på bestemte dataoppgaver som typisk maskuline.

Forholdet mellom kjønn og teknologi er blitt betraktet på ulike måter og fra ulike ståsteder. Én forskningsretning har fokusert på «kvinner i teknologi» og stilt spørsmål ved hvorfor det for eksempel har vært så få kvinner som studerer IKT. For at et slikt fokus skal lykkes er det vesentlig at man tar utgangspunkt i de

kvinnene som ikke velger å studere data og spør hvilke forestillinger de har om teknologien (Faulkner 2000). En annen lite vellykket forskningsretning har sett på «kvinner og teknologi», med den effekt at teknologien har vært gjenstand for overdreven enten optimisme eller pessimisme på kvinners vegne og blant kvinner (ibid.). På den annen side har studier med det Faulkner kaller et liberalt feministisk perspektiv oversett teknologien. Teknologi er blitt betraktet som nøytral, og kvinner som ikke ønsker å bli ekskludert fra de teknologiske feltene, må bare «henge seg på». Likestillingspolitiske tiltak influert av et slikt syn har vært lite vellykkede som strategier for å

oppnå endring fordi de ikke har tatt i betraktning at teknologiske meninger og forståelser er konstruerte og ikke faste og gitte (Lohan 2000). En mer vellykket tilnærming har derfor vært å se på «kjønn og teknologi» hvor begge forstås som sosialt formet og dermed som gjenstand for potensielle reforhandlinger (Faulkner 2000).

Denne analysen er derfor inspirert av konstruktivistiske kjønns- og teknologistudier som understreker det gjensidige avhengighetsforholdet mellom, og den kontinuerlige konstruksjonen av, teknologi og mennesker (MacKenzie og Wajcman 1985, Bijker, Hughes og Pinch 1987, Lie og Sørensen 1996). Teknologi og samfunn skaper hverandre gjensidig, og derfor ser vi også en sam-konstruksjon av kjønn og teknologi. Men det er ikke tilstrekkelig å «tilsette kjønn i teknologiblandingen og røre godt sammen» (Lohan 2000). På samme måte som vi ikke kan forstå teknologi uten referanse til kjønn, kan vi ikke forstå kjønn uten referanse til teknologi (Faulkner 2000) fordi de er knyttet sammen i det som kan oppfattes som et sømløst sosioteknisk nett (Hughes 1987). Når kjønn og teknologi sees på som samkonstruerte, unngås problemene med essensialistiske oppfatninger av både kjønn og teknologi. Dermed oppfattes begge som prosessuelle, ikke som gitte og uforanderlige (Faulkner 2000). Et slikt perspektiv åpner for at teknologien kan domestiseres (Silverstone et al. 1991, 1992), og at både teknologi og brukere, og dermed også kjønnsforståelsen, kan forandres i denne prosessen (Aune 1992, Berg og Håpnes 1992, Håpnes og Sørensen 1995, Berg og Lie 1995, Lohan 2000). Dette åpner altså for å se på teknologien som fleksibel, det vil si at den får ulike meninger for ulike brukere eller i forskjellige kontekster (Berg 1994).

I tillegg åpner dette perspektivet for å studere kjønn som noe som er produsert i teknologiprosessen, og dermed som noe flytende, fleksibelt og komplekst (Berg

og Lie 1995). Det vil si at teknologi og kjønn sees som integrerte konstruksjonsprosesser eller som samkonstruerte der det ene frambringes ved hjelp av det andre og omvendt (ibid., Berg 1996, Lie og Sørensen 1996, Lie 1998). I sin tur åpner dette muligheter for endring av både kjønns- og teknologiforståelsen og forholdet dem imellom. Paradoksalt nok er vi av og til likevel tvunget til å snakke om, og stille spørsmål ved hjelp av, begrepsparene feminin/maskulin og mann/kvinne, men det innebærer likevel ikke at dette er to uunnngåelige dikotome kategorier (Berg og Lie 1995). Femininitet og maskulinitet kan da sees som historisk foranderlige og som dialektiske konstruksjoner i forhold til hverandre (Lohan 2000).

Fokuset rettes altså her mot samkonstruksjoner av teknologioppfatninger i forhold til kjønnsoppfatninger, med vekt på hvordan offentlige beslutningstakere konstruerer datateknologien og ungdommene som skal lære seg å ta teknologien i bruk. Som vi skal se, er disse konstruksjonene til dels, men ikke bare, basert på forskningsresultater nettopp om hvordan ungdom samkonstruerer datateknologi, egen identitet og kjønn. Det er viktig å presisere at dette ikke sier noe om hvordan jenter *er* eller hva IKT *virkelig er*, men hvordan de fremstår ved hjelp av de samkonstruksjoner politikere og beslutningstakere gjør av jenter på den ene side og IKT på den andre.

Konstruksjon av jenter og data

«Alle» vet hva jenter er og hva data eller IKT er, grovt sett. Dette betyr at vi i utgangspunktet må regne med å møte nærmest naturaliserte anskuelser om henholdsvis jenter og data. På den annen side forsøker forskning å endre disse oppfatningene, og forskningsbasert kunnskap er

slik sett et dynamisk element. Likevel kan vi ikke regne med at det er forskningen som setter dagsordenen og preger konstruksjonene. Snarere er det interessant å se nærmere på hvordan forskningsbasert kunnskap inngår og ikke inngår i konstruksjonene, og på hvilken måte oppfatningene om jenter og data begrunnes.

I intervjuene utviklet både politikere og konsulenter resonnementer omkring jenter, gutter og IKT som demonstrerer de underliggende konstruksjonene av henholdsvis kjønn og teknologi. I min analyse har jeg lagt vekt på å trekke ut noen hovedtrekk ved disse.

Data er både enkel skrivemaskin og avansert programmering

Beslutningstakerne har, både hver for seg og til sammen, sammensatte forståelser av data. Data oppfattes som en avansert skrivemaskin, læremaskin, hjelpemiddel i innlæringen og et verktøy. Data, og spesielt Internett, beskrives som en lærebok, leksikon eller kunnskapsreservoar: «Ingen ville ha akseptert at elevene måtte dele lærebok, derfor kan vi heller ikke akseptere at de må dele datamaskiner» (politikker i UF-komiteen). Alle beslutningstakerne oppfattet tilgang til datamaskiner som svært viktig, samtidig som det også var et generelt problem på grunn av dårlig økonomi i mange kommuner. Mange beslutningstakere mente dessuten at data gjør undervisningen artigere og mer inspirerende, blant annet gjennom internasjonal kommunikasjon. Det er derfor viktig å gjøre elevene fortrolige med data.

Mange av beslutningstakerne argumenterte for at data som praktisk oppgaveløsning knyttet til noe nyttig vil bli like viktig for alle, i motsetning til avansert databruk. Noen mente at selv om data er nyttig, er det også viktig å fokusere på lek. Mens andre fremhevet at hvis hjemmemaskinen kun blir et leketøy, vil

den ikke bli et fornuftig leketøy. Da vil ikke fascinasjonen for teknologien komme. Dette oppfattes som et problem for barn i familier der foreldrenes bruk og preferanser for verktøyet mangler.

«Data er forskjellig for en 6-åring og en doktorgradsstudent. De har ikke samme behovet for utstyr» (politikker i UF-komiteen). Det er i noen sammenhenger stor variasjon i hva som oppfattes som data. De fleste beslutningstakerne oppfattet data som noe som må læres på mange nivåer. Data som verktøy er ikke vanskelig å lære seg. Å lage programmer ble derimot oppfattet som veldig vanskelig. Informantene syntes det virket vanskelig å skjønne hvordan det fungerte, så det å bli dataingeniør måtte derfor være svært krevende. Ren databruk, derimot, oppfattes som bare å kreve tastaturkjennskap, mens for å forstå systemene bak programmene trenger man naturfag og matematikk.

Samtidig som data oppfattes som noe trivielt, på lik linje med TV og telefon, betraktes også data som teknologi, teknikk, programmering og maskuline interesser. Mine informanter så derfor på data som vanskelig:

«Jenter er redde for å velge informatikk fordi de syns det virker så uoversiktlig. De vet ikke helt hva informatikere driver med. Når de får vite det, syns de det er spennende» (konsulent i UFD).

«Altfor mange jenter går for det sikre og trygge og ikke for det utfordrende og spennende i datajobbene. IT-næringen har litt sånn Texas-kultur hvor man jobber seint, noe som ikke er så lett å kombinere med barn. Det er sånn pizza- og cola-kultur. Er det for enlig med å få barn om noen år? Da tenker jenter heller at litt informatikk er greit, men de er skeptiske til å bli informatikere og ikke ha noe annet å falle tilbake på» (konsulent i UFD).

Data konstrueres altså som en guttegreie. Siden data ikke er sosialt, er det heller ikke feminint.

Mange av beslutningstakerne mente at data er farlig hvis det introduseres for tidlig, og at data kan gjøre oss usosiale. I tillegg oppfattes data som et problem fordi det åpner en verden for små barn som de ikke har behov for:

«Generelt er det mye uheldig som skjer på nettet, slik som sjekking og at det utvikler seg et eget språk. På den annen side er det positivt at brukerne blir fortrolige med databruk gjennom slik bruk. Dette oppveier likevel ikke det negative ved at nettet forsterker tradisjonelle kvinneroller. Data har mange ekstreme forhold ved seg som ikke bør være en del av undervisningen» (politiker i UF-komiteen).

Som en foreløpig oppsummering vil jeg for det første peke på at informantenes oppfatninger om data var sammensatte. Data er trivielt og avansert, nyttig og farlig, verktøy og leketøy, programmering og kommunikasjon, skremmende og fascinerende. For det andre beskrives teknologien i stor grad i kjønnsnøytrale termer. Tilsynelatende konstrueres den uten å være i samspill med kjønn. Men, som vi skal se, endret dette seg når både kjønn og teknologi ble omtalt samtidig i intervjuene.

Gutter er sånn og jenter er annerledes

De fleste beslutningstakerne hadde en oppfatning om at gutter har en tendens til å beslaglegge datamaskinene, mens jentene blir satt tilbake og lar seg instruere. Et gjennomgangstema ble derfor at vi må gjøre noe med guttene for å få dem til å slippe til jentene. Samtidig mente de at jenter må våge å hoppe ut på dypt vann og våge noe som ikke er helt i tråd med hva jenter «skal» gjøre.

«Jenter er pliktoppfyllende og samvittighetsfulle. Gutter og menn er litt mer lekne, særlig i forhold til teknologi. De er mindre redde for å bruke datamaskinen. De bare går i gang og begynner å bruke den» (konsulent i UFD).

Et av hovedproblemene oppfattes å være at jenter har mindre tilgang til datautstyr. Samtidig mente beslutningstakerne å se at jenter er instrumentelt rettet mot databruk. Jenter er kommunikasjonsorientert, mens gutter jobber annerledes:

«Gutter er mer opptatt av spill og har derfor lært seg det tekniske. Etter hvert som Internett har vokst og chatting har blitt mer vanlig, har jentene kommet mer på banen» (konsulent i UFD).

Beslutningstakerne oppfattet dermed at det har utviklet seg to leirer der gutter spiller og jenter chatter:

«Gutter kan også synes det er morsomt å kommunisere, men de kommuniserer mer med å gi hverandre tips på spill og sånn når de spiller sammen, en mer sjargongpreget måte å være sammen på. Gutter gjør gjerne noe sammen, mens jenter ofte går på kafé og prater sammen. Før vi fikk Internett, var data litt uinteressant for jenter. Jenter syns ofte det med spill med litt sånn rosa hester som hoppet rundt omkring var kjedelig rett og slett. Med Internett og e-post så skjedde det en kvalitativ endring i jenters interesse for data» (konsulent i UFD).

Før denne kvalitative endringen kom, trodde beslutningstakerne at jentene stort sett brukte datamaskinen som skrivemaskin. Overgangen fra EDB til IKT har derfor utvidet jenters brukspotensial:

«Mange jenter syns det er morsomt å lage fine oppgaver, hente inn ting fra nettet. Det har jenter alltid vært flinkere til enn gutter. Jenter har alltid likt bedre enn gutter å sende lapper. Jenter har mer sosiale antenner og er derfor opptatt av diskusjoner og viktig arbeid på maskinen» (konsulent i UFD).

Til tross for denne positive utvidelsen av brukspotensialet mente alle beslutningstakerne at kvinner er mer tilbakeholdne i forhold til å ta i bruk data, og at gutter i større grad har den nødvendige selvsikkerheten for å ta det i bruk:

«Mange gutter har bedre teknisk selv-tillit og tro på egne evner, kanskje litt overdreven, enn det jenter har. Hadde jentene fått vite hva disse begrepene dreier seg om, slik en del innføringskurs nå gjør, så klarer jentene seg kjempebra. Jenter har lett for å tro at et spørsmål er dumt. Jenter syns ofte de ikke kan ting godt nok. Jenter har ikke den fingerferdigheten, den evnen til å gå på og prøve noe de kanskje føler at de har problemer med å mestre. Gutter har den evnen, og de ødelegger jo en masse mens de lærer seg å mestre» (konsulent i UFD).

Til tross for at de aller fleste beslutningstakerne konstruerte slike motsetninger mellom gutters og jenters datainteresse, mente alle at bare jentene får tilgang til hver sin datamaskin, så vil gutter og jenter bli like flinke.

Selv om gutter og jenter skulle bli like flinke i data, oppfattes det å være andre avgjørende forskjeller mellom kjønnene. Jentene beskrives som idealister og realister i forhold til jobb, og de påstås å velge kortere datautdanninger heller enn hele profesjonsstudiet:

«Kvinner tenker mer helhetlig på livet. Jeg vil ha jobb men også familie, hvilken jobb vil passe til det? Jenter

velger yrke ut fra muligheten til å få sikker jobb. Gutta hopper og spretter litt her og der. Det ligger et ekstremt ønske om sikkerhet i kvinnenaturen som ikke ligger i mannsnaturen på samme måte. Altfor mange jenter går for det sikre og trygge og ikke for det utfordrende og spennende» (politiker i UF-komiteen).

I tillegg til at gutter oppfattes som spenningssøkende og mindre idealistiske enn jenter, har gutter lettere for å bli «hekta på spill og sann».

«Ofte er den databruk som tiltrekker jentene, OK for begge kjønn. Vi må huske at det er to kjønn som kan ha ulike innfallsvinkler til data og legge til rette for begge» (konsulent i UFD).

Denne dikotomiseringen av kjønnene gjør det vanskelig, ikke bare for jentene, men også for de guttene som avviker fra normen. Det blir små bevegelsesmuligheter for alle med en slik forståelse, men dette var en helt ukjent problemvinkling for beslutningstakerne.

«Vi ser ikke de samme kjønnsskiller på barnetrinnet som høyere opp. Spørsmålet er om dette er et generasjonsfenomen eller om det er konstruksjonen av tenåringsjentene som skaper problemet ... Vi må begynne likestillingsarbeidet før puberteten tar jentene, for da blir de for opptatt med å bli kvinner ... Kvinnelige rollemønstre er viktig fordi jenter er rimelig kjønnsrolleorientert» (konsulent i UFD).

Dette viser klart at kjønnsproblematikk er det samme som jenteproblematikk også for beslutningstakerne. Samtidig forundres til en viss grad mange beslutningstakere over den inkonsistens de ser mellom egne erfaringer og de samkonstruksjoner de gjør av jenter og data:

«På en arbeidsplass ville jo ingen tenke på datamaskinen i forbindelse med kjønn, for det er jo et arbeidsredskap vi bruker hver eneste dag. Hvis det er noen her i UFD som ikke bruker det, så er det menn. Alle kvinnene her på huset bruker datamaskin» (konsulent i UFD).

De foregående avsnittene om konstruksjon av jenter og gutter viser at de hele tiden samkonstrueres i den forstand at de alltid blir satt opp mot hverandre. Vi ser også at dette påvirker den samkonstruksjonen som gjøres mellom kjønn og teknologi. Jenter er pliktoppfyllende databrukere og gutter er lekne, jenter kommuniserer og gutter spiller, gutter er eksperter og jenter er brukere. Det utvikles på denne måten konstruksjoner av maskuline og feminine måter å anvende datamaskinen på som settes inn i et hierarki. Selv om det ikke oppfattes så positivt at gutter bruker mye tid på dataspill, er det denne typen kunnskap som oppfattes å lede til fremtidige dataekspertjobber. Samme hvor idealistiske, realistiske og instrumentelle forskjellige jenter oppfattes å være i sin databruk, beskrives de fortsatt som redde, usikre og uten den rette fingerferdigheten. Jentene avviker hele tiden fra, og nedvurderes i forhold til, den normen som oppstår, basert på samkonstruksjonen av gutter og teknologi.

Dette innebærer igjen at det er den hegemoniske oppfatningen om menn og maskuline verdier som blir malen som alle må rette seg etter for å oppnå likestilling, så lenge kjønn oppfattes i to så klart adskilte og grunnleggende kategorier. Ingen av beslutningstakerne tok til orde for mer nyanserte konstruksjoner av kjønnsrollene, til tross for at mange av dem selv rapporterte om avvik mellom egne observasjoner og de vanlige konstruksjonene av kjønnsrollemønsteret. Selv om enkelte informanter også påpekte at deres døtre er mer datainteresserte

enn deres sønner eller at mange kvinner er flinkere enn menn i data, var ikke det ensbetydende med at de oppfattes å være flinkest i data. Disse ses som flinke på den kvinnelige, instrumentelle og pyntende måten, ikke på den maskuline teknologibeherskende og altoppslukende måten – som er positiv fordi den leder frem til ekspertkunnskap.

Jenter er flinke til å pynte, og gutter er dataeksperter

De fleste beslutningstakerne mente at det bare var trening (og dermed tilgang) som skal til for å gjøre alle fortrolig med å bruke datamaskinen som skrivemaskin, læremaskin og å hente opplysninger på Internett. Det er viktig å lære å behandle utstyret på riktig måte, lære å søke opplysninger der de finnes og bruke maskinen som et verktøy til å søke relevant kunnskap. Disse egenskapene, og det at data er så effektivt, vil etter fleres mening også gi større leseinteresse.

«Dataferdigheter for en elev i grunnskolen inkluderer kildekritikk og evne til å søke på Internett, søke og hente det de skal. Datakunnskap vil for det første si beherskelse av tekstbehandling og enkel Windows slik at de kan navigere seg frem. Neste trinn er regneark, Internett, avansert tekstbehandling og e-post» (konsulent i UFD).

Jenter oppfattes som fornuftige, rasjonelle og effektivitetsorientert i sin databruk. Dette gjelder spesielt tekstbehandling og regneark som er presentasjonsprogrammer. Det at jenter blir flinke på disse feltene, kunne ifølge flere av beslutningstakerne kanskje bidra til at det vekkes en dypere interesse for å gå bak maskinen. Det er ikke nok at jenter er veldig flinke til å ta i bruk teknologien når de trenger den i skole- eller arbeidssituasjon, fordi det er viktig at jentene er med der tekno-

logien blir produsert og utviklet. For å få interesse for det må jentene altså gå fra å være vanlige brukere til å bli teknologifascinerte og oppslukte slik som guttene oppfattes å være.

«En jente skrev brev til venninnen og gjorde lekser, samtidig som hun fulgte med læreren. Hun klarte virkelig å holde på med tre ting på en gang. Siden jenter og kvinner er flinkere med å holde på med flere ting på en gang, kan de være flinke til å benytte seg av datamaskinen på den måten, mens gutter ofte sitter med spillet sitt og er veldig konsentrert om én ting» (konsulent i UFD).

Til tross for mange slike positive konstruksjoner av datajenter og negative konstruksjoner av datagutter, blir likevel guttene aller flinkest i samkonstruksjonen med dataflinkhet:

«Gutter har oftere mer av den ekspertkunnskapen, at de ensporet går inn i noe. Det finnes sikkert sånne kvinnelige hackere også, men sikkert ikke så mange. Vi blir kanskje litt fascinert av at de behersker det så godt, har den type ekspertkunnskap. Mens det andre, det er mer sånn vanlig, noe alle kan eller bør kunne» (konsulent i UFD).

Det konstrueres altså et bilde av at for å bli eksperter, må man bruke mye tid og være ensporet interessert i sitt felt. I tillegg må man beherske språket og greie å knekke koden:

«En undersøkelse fra 9. klasse viste at det var en liten gruppe gutter som kunne alle tekniske begrep. Disse som har kjempekompetanse i ung alder, vil vi finne igjen på informatikkstudiet. Så var det mange gutter som du ikke helt kunne lese ut om det var en gutt eller jente som hadde svart. De hadde

ganske mye interesse for IT, men hadde ikke begrepene inne. Vet ikke hvor de havner senere, om de bare blir brukere som alle oss andre. Men man så også at det var veldig få jenter som hadde den gutteromskompetansen som var helt strøken. Det er nok en kjerne av gutter som kan veldig mye, og som har en teknisk interesse som er større enn det de trenger for å kunne spille spill eller bruke datamaskinene. Og så har du en guttegruppe som kan veldig mye om hvor mange MB og sånn du trenger for å kunne bruke spill, og som lærer seg en god del tekniske ting, mens veldig mange av jentene visste hva ting var, men de brukte ikke noen tekniske begrep, de kunne si litt omtrentlig hva begrepene betydde» (konsulent i UFD).

Dataflinkhet har i mange sammenhenger ikke noe med teknologisk kompetanse å gjøre. Å være flink i data betyr at man er flink til å skrive, kommunisere, lese seg frem til viktig informasjon og vurdere holdbarheten av denne informasjonen. Dette er noe jenter oppfattes å være dyktige til fordi de er glade i å «pynte» oppgaver og være pliktoppfyllende elever. Siden datateknologien konstrueres ulikt i folks oppfatninger, åpner dette for mange måter å være flink på fordi det er mange ulike IKT-områder å beherske. Likevel ser vi at når data samkonstrueres med kjønn, oppstår det en hierarkisering av det komplekse IKT-feltet. Det skilles blant annet mellom bruk og fysisk konstruksjon av teknologien. Vanlig, enkel databruk, som jenter ofte oppfattes å være flinke i, er elementær kunnskap som alle forventes å beherske. Det er den teknologiske, ensporete og maskuline ekspertisen på data som konstrueres som den aller høyeste dataflinkheten. Denne type dataflinkhet samkonstrueres i tillegg så nært med det maskuline kjønn at beslutningstakerne forventer å kunne lese kjønnnet ut av databrukerens kunnskapsnivå.

Beslutningstakerne håpet derfor at etablering av feminin IKT skal anspore jentene til å bli så interesserte i teknologien at også de ønsker å demontere boksen og bli like flinke som guttene.

20 års fokus på problemet jenter og data har altså ennå ikke gitt de ønskede resultater. Teknologien er endret, men jentene er nesten like fraværende foran datamaskinene, eller de har utviklet en feminin databruk som ikke leder frem til den ønskverdige maskuline ekspertkunnskapen. Jeg skal ikke antyde en direkte påvirkningsforbindelse mellom konsulentenes samkonstruksjoner av kjønn og teknologi og ungdommers samkonstruksjon av egen identitet og teknologi. Det er mange andre sentrale aktører i dette samspillet, slik som teknologiutviklere, markedsførere, media, og ikke minst andre ungdommer. Samtidig er jo det forvaltningsmessige systemet tuftet på en idé om påvirkningskraft. Politikken og forvaltningen legger visse føringer for hvordan jenter kan konstruere seg selv som databrukere. Jeg vil derfor gå over til å se litt på kunnskapsgrunnlaget til beslutningstakerne i forhold til jenter og data.

Beslutningstakernes kunnskapsgrunnlag

Alle i UFD støttet seg i stor grad på de samme forskningsrapportene.³ Konsulentene anvendte forskning systematisk i sitt planarbeid ved å bestille utredninger fra sentrale forskningsmiljø og fra personer sentralt plassert i systemet, og de hentet informasjon fra internasjonale konferanser. Kunnskapen om jenter og data fikk de fra Ligestillingssekretariatet som har kompetanse på kjønn, og som har dannet en nettverksgruppe av folk fra de ulike avdelingene i UFD. Samtidig støttet Ligestillingssekretariatet mye av sitt arbeid i forhold til jenter og data på det som skjer generelt i UFD når det gjelder IT-politikken, og på at de andre konsulen-

tene deltok på konferanser rundt omkring i verden. Konsulentene surfet på Internett, fulgte med i aviser, på ulike lister og i det som kommer fra universitetene. De både deltok på, arrangerte og holdt innlegg på konferanser.

For beslutningstakerne virket det lettest å støtte seg på forskning som formidles ved hjelp av tall fordi de oppfattet slike resultater som lettere tilgjengelig og mer vitenskapelige, og dermed mer allmenngyldige. Men før tallene blir til, må kategoriene og begrepene etableres (E. Lie og Roll-Hansen 2001). Det som er lettest å lese ut fra undersøkelser og som gjerne oppfattes som interessant, er polariseringer og presentasjoner av forskjeller mellom få og enkle kategorier. Kjønn er da en kategori som det blir nærliggende å fokusere på, både fordi kjønnskategorien oppfattes som enkel å måle, og fordi den oppfattes som relevant i datasammenheng. Når man stiller et lukket spørsmål med predefinerte kategorier, begrenser man i utgangspunktet svaralternativene og informasjonstilgangen drastisk. Man har bestemt hva som er interessant og betydningsfullt å fokusere på og leter etter bekreftelse eller til nød avkreftelse. Til tross for de begrensninger som dette innebærer, får slik forskning spille en viktig rolle som dagsordensetter. Ved å fokusere på noe som viktig, overser man samtidig andre problemfelt som kan være vel så viktige. Når kvantitativ forskning får spille så stor rolle som dagsordensetter, fungerer forskningen samtidig som *faktaskjuler*.

Til tross for at mange og omfattende kvalitative studier har vist at kjønnskategorien «jente» inkluderer svært mange forskjellige og uensartede mennesker som ikke bør skjæres over én kam, og tilsvarende for gutter, fortsatte beslutningstakerne å støtte seg på kvantitativ forskning som teller antall jenter kontra antall gutter og dermed skjuler mange andre forskjeller enn det biologiske kjønnnet, og spesielt forskjeller *mellom* jenter og

mellom gutter. Bruk av slik forskning bidrar på denne måten til å forsterke den dikotome samkonstruksjonen av data og gutter kontra jenter.

Det virker også som om informasjon om nye fenomener og problemer må komme via tall. Uten slike «fakta» å vise til nektet beslutningstakerne for eksempel å tro at jenteportaler på Internett hadde hatt noen suksess. Det er likevel nærliggende å tro at beslutningstakerne ville fremstille jenteportaler som en suksess hvis deres egne døtre hadde fortalt dem at de brukte å svippe innom enkelte jenteportaler når de surfet på Internett. Egne erfaringer og erfaringer fra familie og venner syntes nemlig å bli tillagt vel så stor vekt av beslutningstakerne som forskningsresultater.

Enkelte av beslutningstakerne innrømmet at de ikke hadde hatt god nok tilgang til informasjon om jenter og data, men noen av dem var usikre på om de kunne fått bedre informasjon. Dette var et område hvor de har måttet synse mye selv. Spesielt i starten brukte de mest personlige erfaringer for å rette fokus mot hvordan de best skulle ivareta jenters situasjon.

Offisielt baserte beslutningstakerne sine avgjørelser i stor grad på informasjon fra aktuell forskning som de blant annet fikk fra sine kontakter ved universitetene. Likevel henviste de i minst like stor grad til erfaringer de selv hadde gjort med data, eller hvordan de hadde observert egne barn foran datamaskinen.⁴ Det er derfor stor sannsynlighet for at erfaringer som familiemedlemmer gjør og formidler til politikerne og konsulentene, tillegges stor betydning i deres beslutningsarbeid.

Flere beslutningstakere fortalte for eksempel at deres døtre var instrumentelle i sin omgang med datamaskin og hadde liten fascinasjon for IT-faget, i likhet med den tradisjonelle oppfatningen av jenter og data. Noen beslutningstakere hadde døtre som ble oppfattet som datainteres-

serte fordi de for eksempel var ivrige på Pippi Langstrømpe-spill på datamaskinen. En annen beslutningstaker fortalte at han var far til to jenter og en gutt. Hans observasjoner av deres forhold til data hadde endret hans oppfatning om jenter og data fordi døtrene var flinkere enn gutten.

En av konsulentene kom fra en teknologiorientert familie hvor han så at jentene fikk utviklet sine teknologiske interesser hvis de ble inspirert av familien. En annen av beslutningstakerne hadde gode venner i et fattig europeisk land og kunne derfor selv observere, og ble også fortalt av disse vennene, hvordan deres barn og barnebarn fikk opplæring i data. Hun var da svært imponert over hva de hadde fått til med mye mindre penger enn Norge, og konkluderte med at pengemangel åpner for kreativitet i dataundervisningen.

Flere av beslutningstakerne henviste også til egne erfaringer fra studietiden og arbeidsplassen som kunnskapsgrunnlag for «jenter og data»-problematikken. Det interessante er jo at de fleste fremhevet at på deres arbeidsplass var det kvinnene som var mest ivrige og flinkest foran datamaskinen, mens mannfolkene var mindre kompetente og redde for å be om hjelp.

Egne private erfaringer og observasjoner utgjør slik sett en stor del av kunnskapsgrunnlaget til beslutningstakerne i forhold til jenter og data. Isolerte og tilfældige «kvalitative undersøkelser» som beslutningstakerne har gjennomført alene på sitt legmannsvis, kvalifiserer altså som vektige argumenter når de skal forklare hvordan situasjonen er på «jenter og data»-feltet, mens kvalifiserte kvalitative undersøkelser med resultater som går i noenlunde samme retning som de aggregerte legmannsundersøkelsene, avfeies som ikke allmenngyldige nok. Paradoksalt nok viste beslutningstakernes egne erfaringer og mye av den kvalitative forskningen samme trend: at jenter er svært forskjellige i sitt forhold til data, og

at mange av dem faktisk er dyktige og fascinerte. Likevel er den offisielle hovedoppfatningen og tiltakene rettet inn mot å hjelpe de redde, mindretallige jentene til en 50/50-likestilling foran data-maskinen, altså en videreføring av den dikotome, hierarkiske konstruksjonen.

Jenter og data har ikke vært behandlet som noen egen sak eller problemstilling for UF-komiteen, og i UFD er det innføring av data i grunnskolen generelt som er arbeidsfeltet. Dette kan være en forklaring på hvorfor beslutningstakerne i så stor grad støttet seg på egne erfaringer og observasjoner fremfor forskning. Men det er tydelig at de oppfattet forskning som et viktig grunnlag for beslutninger fordi de hele tiden henviste til forskning som sannhetsvitne. I tillegg henviste de ofte til et forskningsfelt som de oppfatter som parallelt eller kanskje også som samme utfordring – jenters problematiske forhold til realfag. Sammenlignet med andre land var det ifølge politikerne stor avstand mellom norske gutter og jenters realfagskunnskap, og de fleste beslutningstakerne trodde det var tilsvarende for IT.

En av beslutningstakerne hadde en datter med doktorgrad i realfag, og hun hadde virkelig måttet kjempe seg frem. Ut fra hennes erfaringer sluttet han at jenter *frykter* at data har noe med realfag å gjøre og derfor ikke velger å studere data. Ulike kvantitative undersøkelser har vist at jenter er mer eller mindre fraværende både innen data og realfag. Derfor konkluderte beslutningstakerne med at det er de samme årsakene som fører til at jentene er i mindretall, nemlig jenters frykt. Hadde vi telt noe annet enn antall jenter og gutter på de ulike fagene, hadde problemfokuset også kunnet vært annerledes, og vi kunne ha unngått det jeg mener er en parallellfeilslutning. Samtidig som sammenfallende tall kan villedende beslutningstakerne til å tro at samme årsaksgrunnlag ligger bak fraværet av jenter i flere fag, spiller deres egne erfaringer og

oppfatninger om hva som er vanskelig en stor rolle i parallellfeilslutningene.

Flere av beslutningstakerne hadde erfaringer med at data som verktøy ikke var vanskelig å lære seg. Det å lage data-programmer, derimot, oppfattes som veldig vanskelig. De skjønner ikke hvordan det fungerer, og derfor mener de at det å bli dataingeniør krever mye mer enn den kunnskapen de selv besitter. Samtidig er de færreste av beslutningstakerne realfag-utdannet, og de oppfattet gjerne realfag som vanskelig å forstå. Det skjedde derfor sannsynligvis en samkonstruksjon av alt det som oppfattes som vanskelig slik at det fremstår som et samlet felt som kan behandles med de samme virkemidlene.

I tillegg til å behandle jenter og data parallelt med jenter og realfag, støttet beslutningstakerne seg også på generell kunnskap om tradisjonelle kvinneroller som de henter fra ulike rapporter. De gikk ut fra at det er tradisjonelle skiller også innenfor datafeltet. Deres oppfatning av tradisjonelle skiller gikk da praktisk talt i retning av at jenter er redde og ikke tør prøve noe nytt, og at gutter er sterke og stygge som presser jentene vekk fra data-maskinene. De gjentatte kvantitative undersøkelsene som bidrar til den dikotome kjønnskonstruksjonen og som viser at jentene er i mindretall, tolkes til at jentene er passive offer i enhver sammenheng og ikke har skjönt sitt eget beste, i motsetning til guttene.

I mange sammenhenger der jenter er i mindretall, slik som for eksempel i ledende posisjoner i næringslivet, kan en av årsakene være at jenter presses ut og holdes nede som resultat av maskuline hersketeknikker som i praksis stenger dem ute fra de interessante jobbene. Når tallene viser samme tendens i grunnskolen datasaler, kan vi likevel ikke automatisk konkludere med at det skyldes de samme typer herskere og hersketeknikker. Det er heller ikke grunnlag for å konkludere med at alle elevene ville bli datainteresserte bare de fikk tilgang til en

datamaskin. Lik tilgang til datamaskinene er ikke nok til å sikre at alle elever av begge kjønn blir kompetente databrukere.

Selvforsterkende konstruksjon av et problem

Hva er svakhetene ved konstruksjonen av jenter og data som et problem? Hvorfor mislykkes politikere og konsulenter i sin kunnskapsdanning om jenter og data? Og hva må til for å komme videre? Greier vi å svare på de to første spørsmålene har vi også svaret på det tredje, og jeg vil derfor prøve å komme med noen innspill.

Kjønnsstereotyper følger våre dagligdagse meningskonstruksjoner ofte som ubevisste og uuttalte vedheng. Det er derfor svært vesentlig å analysere samkonstruksjoner på ulike nivå og konsekvensene av disse. Flere kvalitative studier av «jenter og data»-problematikken har fokusert på jentenes egne samkonstruksjoner på leting etter hvorfor jenter for eksempel ikke vil studere data, eller hvordan de oppfatter datamaskinen og velger å forholde seg til den. Slike kvalitative forskningsresultater avvises i stor grad av beslutningstakerne som lite vitenskapelig holdbare og pålitelige, eller rett og slett som synsing. Dermed åpnes det ikke opp for jentenes reforhandling av datateknologien og for jenters svært forskjellige og fleksible tilnærminger til teknologien. Jenters innovative databruk avskrives som feil bruk av teknologien. Den fruktbare samkonstruksjonen som skjer mellom kjønn og IKT på brukernivå, og som åpner for endringer både i kjønn og IKT, avvises altså på mottakernivå, av politikere og konsulenter, som synsing.

Beslutningstakerne samkonstruerer kjønn og IKT på en måte som hele tiden setter gutter og jenter opp mot hverandre i et hierarki, og dermed får vi også hierarkiserte maskuline og feminine måter å bruke data på. I dette hierarkiet utgjør samkonstruksjonen gutter og IKT nor-

men som jenter og IKT hele tiden avviker fra og nedvurderes i forhold til, slik jeg viste i analysen av beslutningstakernes samkonstruksjoner av kjønn og IKT. På denne måten utvikles en forestilling om at likestilling oppnås når jenter er blitt like flinke og ivrige som guttene. Det oppstår også en hierarkisering av det komplekse datafeltet, der det skilles mellom ren databruk og mer avansert fysisk konstruksjon av data. Det er ikke tilstrekkelig at jentene blir flinke til å ta i bruk teknologien i skole- og jobbsammenheng. Det oppfattes som viktig at jentene er med der teknologien blir produsert og utviklet, og de må derfor bli teknologifascinerte og oppslukte slik som guttene. Alternativt kunne beslutningstakerne ha åpnet opp for jentenes egne samkonstruksjoner av kjønn og teknologi på brukernivå (gjørne representert ved hjelp av tilgjengelig kvalitativ forskning), tatt tak i disse og anerkjent dem som likeverdige samkonstruksjoner med alle andre samkonstruksjoner. Hadde de eventuelt også bidratt med noen tiltak der jentenes konstruksjoner viste at de rådende gutt-IKT-samkonstruksjonene var hemmende, kunne dette til sammen ha åpnet for høyere jentedeltakelse også i den fysiske datakonstruksjonen.

Det åpnes ikke i særlig grad for innsyn i jentenes samkonstruksjoner fra beslutningstakernes side blant annet fordi de er for snevert innrettet mot de enkle presentasjonene av polariseringer og forskjeller mellom få kategorier. Den dikotome kjønnskategorien er etablert som relevant i datasammenheng, og det oppfattes som enkelt og interessant å telle antall gutter kontra antall jenter. En slik forståelse av kjønn er absolutt ikke i tråd med de fruktbare anbefalingene om å betrakte både kjønn og teknologi som fleksible og foranderlige. Den bidrar derimot til å forsterke den dikotome, rigide og hierarkiserte samkonstruksjonen av kjønn og IKT. Dette bidrar igjen til å videreføre den politiske målsettingen om at likestil-

ling innebærer 50/50-fordeling av kjønn foran datamaskinene, og at for å oppnå det må de redde, mindretallige jentene hjelpes til å forstå sitt eget beste.

Hovedproblemet ligger altså i beslutningstakernes oppfatning av kjønn. Jeg viste innledningsvis at samkonstruksjon av kjønn og teknologi de siste 20 årene til en viss grad har åpnet for nytt innhold i forståelsen av teknologi fra EDB til IKT, samtidig som «jenter og data» fortsatt oppfattes å være et problem gjennom hele perioden. Teknologien er endret og har fått utvidet meningsinnhold, mens kjønnsvariabelen fortsatt er like dikotom. Tiden er overmoden for å gjøre noe med konstruksjonen og forståelsen av kjønnsvariabelen for å komme videre i denne samkonstruksjonsprosessen. Kjønn må forstås som variert.

Slik sett er det nærliggende å hevde at svakhetene ved den eksisterende konstruksjonen av «jenter og data» som problem, ligger i måten jenter og data er samkonstruert på. Samkonstruksjonen kan sies å mislykkes fordi den ikke tar på alvor det teknologisosiologiske poenget at kjønn og teknologi er vevd sammen i et sømløst nett der kjønn og teknologi ikke kan skilles fra hverandre. I stedet fanges man i en semiologisk tankegang med vekt på polariteter, dikotomier og hierarkier. Med andre ord åpnes det ikke fra politisk hold for de endringsmulighetene som ligger i det flytende og fleksible kjønns samspill med den flytende og fleksible teknologien. Til en viss grad oppfattes teknologien som foranderlig og fleksibel, men det er mest i historisk kontekst og i en gutter-kontra-jenter-kontekst. Når det gjelder kjønn, tviholdes det på det dikotome, rigide og hierarkiserte kjønn, en forståelse som alltid vil konstruere jenter som tapere, underlegne eller i beste fall annerledes.

Helen Jøsok Gansmo
stipendiat

Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU

Noter

1. Arbeidet med denne artikkelen har vært finansiert av SKIKT-programmet, Norges forskningsråd, gjennom prosjektet «Forming av unge jenters datainteresse. Hva betyr foreldres, læreres og rådgiveres forståelse av IKT og kjønn?» og av det EU-finansierte prosjektet «Strategies of inclusion: Gender in the information society» (SIGIS).
2. Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD) ble opprettet høsten 2001, og het derfor på tidspunktet for intervjuene Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF). Jeg velger likevel å benytte den nye benevnelsen UFD i denne sammenheng.
3. De viktigste forskningskildene synes å være Guri Mette Vestby (kvantifisert kvalitativ undersøkelse om ungdoms forståelse av IT-begreper), SSB 1995 (tradisjonell kvantitativ undersøkelse om antall maskiner pr. skole, antall timer brukt på PC pr. uke pr. jente/gutt etc.), Tove Håpnes og Bente Rasmussen (kvalitativ undersøkelse om ungdomsskolejenters bruk og forståelse av data), IBM 1999 (kartlegging av databruk og fordeling av datamaskiner i de nordiske landene), Fafo (kartlegging av lærere, hva de har fått av etterutdanning og hva de føler behov for) og SITES (gjentatt kartlegging av utstyr og bruk i ulike land). I tillegg er ITU ved UiO blitt hovedleverandør av forskning om IT i utdanning.
4. Dette er informasjon som alle informantene delte uoppfordret med meg. Jeg hadde altså ikke definert familiemedlemmers erfaringer som en mulig kunnskapskilde på forhånd. Ved at jeg stilte åpne spørsmål som inviterte informantene til å dele mest mulig av sine erfaringer med meg, oppdaget jeg dette ganske interessante paradokset – altså at kvalitativ forskning avvises til fordel for beslutningstakernes personlige erfaringer.

Litteratur

- Aune, M. 1992. *Datamaskina i hverdagslivet*. Hovedoppgave, Universitetet i Trondheim.
- Barthes, R. 1994. *The Semiotic Challenge*. University of California Press, Berkeley.
- Berg, A.J. og T. Håpnes 1992. *Den tapte nysgjerrigheten – om tvilende Minitelbrukere*, SINTEF, IFIM, Trondheim.
- Berg, A.J. 1994. From here to where? Trajectory or transformation II. I A.J. Berg og M. Aune (red.): *Domestic Technology and Everyday Life*

- *Mutual Shaping Processes*. COST A4, vol.1, Brussel.
- Berg, A.J. 1996. *Digital feminist*. STS-rapport nr. 28, Trondheim.
- Berg, A.J. og M. Lie 1995. Feminism and Constructivism: Do Artifacts Have Gender? *Science, Technology and Human Values* 20 (3), 332–351.
- Berger, P. og T. Luckman 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin, Harmondsworth.
- Bijker, W.E., T. Hughes og T. Pinch (red.) 1987. *The social construction of technological systems: new directions in the sociology and history of technology*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Charlton, J.P. 1999. Biological sex-role identity, and the spectrum of computing orientations: A re-appraisal at the end of the 90s. *Journal of Educational Computing Research* 21 (4), 393–412.
- Faulkner, W. 2000. The technology question in feminism. A view from feminist technology studies. *Women's Studies International Forum* 24 (1), 79–95.
- Gansmo, H. 1998. *Det forvrengte dataspeilet. En kvalitativ studie av hvordan ungdomsskolejenter forstår datateknologiens muligheter i dag og i fremtiden*. STS-rapport nr. 36, Trondheim.
- Hughes, T.P. 1987. The Seamless Web: Technology, Science, Etcetera, Etcetera. *Social Studies of Science* 16 (2), 281–292.
- Håpnes, T og K.H. Sørensen 1995. Competition and Collaboration in Male Shaping of Computing: a study of a Norwegian hacker culture. I Keith Grint og Rosalind Gill (red.): *The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research*. Taylor & Francis, London.
- Lie, E. og H. Roll-Hansen 2001. *Faktisk talt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lie, M. 1998. Computer Dialogues: *Technology, Gender and Change*. Rapport 2/98, Senter for kvinneforskning, Trondheim.
- Lie, M. og K.H. Sørensen (red.) 1996. *Making technology our own? Domesticating technology in everyday life*. Scandinavian University Press, Oslo.
- Lohan, M. 2000. Constructive tensions in feminist technology studies. *Social Studies of Science* 30 (6), 895–916.
- MacKenzie, D. og J. Wajcman 1985. *The Social Shaping of Technology*. Open University Press, Milton Keynes.
- Mumtaz, S. 2001. Children's enjoyment and perception of computer use in the home and the school. *Computers & Education* 36 (4), 347–362.
- Silverstone, R., E. Hirsch og D. Morley 1991. Information and Communication Technologies and the Moral Economy of the Household. I K.H. Sørensen og A.J. Berg (red.): *Technology and Everyday Life: Trajectories and Transformations*. Report no. 5, NAVF, NTNF, Noras, Oslo.
- Silverstone, R. og E. Hirsch 1992. *Consuming Technologies. Media and Information in Domestic Spaces*, Routledge, London og New York.

Andre kilder

- Stortingsmelding 39 (1983–84) *Datateknologi i skolen*.
- Stortingsmelding 24 (1993–94) *Om informasjonsteknologi i utdanningen*.
- IT i norsk utdanning. Plan for 1996–99.*
- IKT i norsk utdanning. Plan for 2000–2003.*

Fra forretningssamtale til sludder

Offentlige reaksjoner på alminneliggjøringen av telefonen

Av Beathe Due

Menn og kvinner er blitt kategorisert som to ytterpunkter hva gjelder bruk av telefonen. Mannen ble fremstilt som den effektive, rasjonelle og forretningsmessige bruker. Kvinnen, hun brukte telefonen til sludder. I forhold til en diskusjon om nye kommunikasjonsmedier vil jeg se på hvilke forestillinger som ble tilskrevet bruk av telefonen da den ble alminneliggjort på 1920-tallet. Hvordan ble bruk av telefonen kjønnnet i dagspressen? Stereotype forestillinger i forhold til bruk av nye teknologier er det viktig ikke å ta for gitt. Det er konstruerte størrelser.

«Op til samling!»

Nu er øieblikket kommet, nu må der gjøres noget. Det er nemlig ikke uten grunn der nettop i disse dager er sendt ut innbydelse til dannelse av en ny forening. «F. T. M. A. K. E. S. I. O. T.» – hvilket med rene ord betyr «Forening-en til motarbeidelse av kvinners evindelige snakk i offentlige telefoner.»

Jeg er sikker på jeg har 101 prosent av Oslos mannlige befolkning med mig til dannelse av denne forening og efter de obligate protester er

jeg selvfølgelig villig til å påta mig det ansvarsfulle hverv som formann. Noget må der som før sagt gjøres.

Det var ille før i hjemmets telefoner. Men dengang der ennu fantes telefonider, kunde man jo i en annen telefon overtale en nide til å gripe forstyrrende inn i samtalens raske løp. Nu hvor statistikken har bevist at de fleste kvinners telefonering foregår gjennom offentlige telefoner og disse telefoner til og med er blitt automatiske – nu opphører alt. På almindelig vis kan man ikke komme uvesenet til

livs, der må nedsettes en komité, som må komme med djevelske forslag. For tredje gang: noget må der gøres.

Ta nu for eksempel Teatercafeen. Blant meget annet har den udmerkede kafé også to små båser, hvor man kan telefonere – en bås ved den ene inngang og (merkelig nok) en bås ved en annen inngang. Jeg har spurt våre venner portierene om der nogen gang har været en mann inne i nogen av disse båser og benyttet telefonen. «Jo, det har der,» var svaret. «Jeg husker det som det var i går. Det var nemlig i 1927, en vakker, varm sommerdag i midten av juni. Da var her en optatt advokat, som absolutt måtte bruke telefonen. Han ventet en halv time på den dame som hadde besatt kiosken, men det så smått ut. Så sa han plutselig meget høyt, idet han gløttet på kioskdøren: Nei, se der, der kommer Gösta Ekman ut fra Nationaltheatret. Da blev kiosken forlatt. Men det er som sagt den eneste gang.»

Personlig har jeg tilbragt en formiddag med å fly fra den ene kiosk til den annen uten å opnå forbindelse. Det er jo også forbundet med stor fare å åpne døren for å se om ikke vedkommende dame snart er uttalt – da blir talersken nemlig så sint at hun snakker videre på trass. Ingen vet hva disse kvinner snakker om, ingen får heller vite det, heldigvis. Men at det er et opkomme av intetsigende sludder, derom kan vel ingen være i tvil.

Etter forlydende har Teatercafeens rette vedkommende sterkt under overveielse å lage en telefonkiosk til, og sette utenpå døren: For menn! Og den nydannede forening vil plassere en sterk mann utenfor og sørge for at ingen kvinner setter sine ben inn i den kiosk. For noget må der gøres!¹

Gamin, som har signert dette innlegget, tegner her et klassisk bilde av kvinnen i telefonen. Hun snakker i telefonen i evig-

heter om «intetsigende sludder». Dette er en forestilling som har blitt produsert og reproducert ikke bare i dagspressen, men i bøker, tegneserier, revyer og på film. Det motsatte bildet blir gjerne tegnet av mannen. Han bruker telefonen til forretningsmessige anliggender, om han er advokat eller noe annet. Dette er forstått som at han bruker telefonen til noe viktig, hvilket vil si korte, forretningsmessige samtaler, for «sludder» har mannens bruk aldri blitt betegnet som. Viktigheten kan man jo undres over når man ser alle bildene av forretningsmannen som sitter på kontoret med sin kvinnelige sekretær på fanget, og ringer sin kone for å si at han blir forsinket. Uansett, det er den effektive, nyttige og rasjonelle bruken som blir argumentert frem som den riktige måten å bruke denne teknologien på. Selv om mannen i telefonen ikke alltid bruker den i forretningsmessig øyemed, så ble ikke hans bruk kritisert på samme måte. Kvinner, i ubestemt form flertall, var de udisiplinerte brukerne som ikke kunne styre seg.

De første brukerne av fasttelefonen var menn, den gruppen av betalingsdyktige og profesjonelle menn som telefonselskapene mente de kunne tjene penger på. Kvinner tok raskt telefonen i bruk, men benyttet den på en annen måte enn det som ble forventet. Denne bruken ble møtt med kritikk og latterliggjøring. Forventningene som var knyttet til hvordan telefonteknologien skulle brukes, ble forstyrret. Det indikerer at det eksisterte en forestilling om hva en telefon er eller ikke er, at det ligger en norm til grunn for hvordan telefonen skal brukes og ikke brukes. I en diskusjon om nye kommunikasjontechnologier vil det være viktig å se på hvilke forestillinger som knyttes til bruk: hvem skal bruke den, hvordan skal den brukes og hvem forvalter normene? I denne artikkelen vil jeg belyse noen forestillinger som har blitt knyttet til telefonen for å vise at normene for bruken ikke var gitt på forhånd. Hvilke forestillinger

var knyttet til telefonen, hvordan italesatte offentligheten disse i overgangen fra profesjonell til allmenn bruk, og hvordan blir denne italesettingen kjønnnet?

Jeg holder for tiden på med hovedfagsoppgaven min i idéhistorie ved Universitetet i Oslo. Oppgaven er tilknyttet et samarbeidsprosjekt mellom Telenor Djvice og Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved Universitetet i Oslo med tittelen «Nye teknologier og mobile kjønn». Kildematerialet mitt er i hovedsak avisartikler, og på Telemuseet i Oslo ligger flere utklippbøker med avisartikler som handler om telefoner. For perioden fra 1920 til 1931 har jeg funnet 942 artikler. Denne perioden er interessant fordi det er fra 1920-tallet at telefonen ble et «allemanns-hjelpemiddel».² Det vil si at denne perioden blir betegnet som da telefonen blir alminneliggjort. Klippene er hentet fra VG, Aftenposten, Morgenbladet, Dagbladet, Asker- og Bærum Budstikke, Ørebladet, Tidens Tegn, Arbeiderbladet og Intelligensseddelen samt fra Elektroteknisk Tidsskrift.

Jeg har ennå til gode å lese et arbeid om telefonen som ikke gjør et poeng av at kvinner og menn bruker telefonen ulikt.³ Det er også i dag en rådende forestilling i forhold til nye kommunikasjonsteknologier at kvinner og menn tar dem i bruk på ulike måter. Årsakene til og konsekvensene av dette gis det mange forklaringer på. Jeg skal ikke gå inn på årsaker her, ettersom jeg kun skal ta for meg noen få avisartikler. Som bakgrunnstoff i forhold til det norske materialet vil jeg vise til et par tidligere forskningsarbeider om telefon. Michèle Martin har studert telefonen i Canada (Martin 1991). Der har hun funnet en rekke artikler i kanadiske aviser og magasiner om hvordan kvinner i telefonens tidlige periode ble kritisert for chatting,⁴ flørtning og sladder. Å bruke telefonen til lange samtaler var å misbruke den, og lange samtaler ble knyttet til kvinner. Kvinner «misbrukte» telefonen. Telefonen skulle brukes til «business».

Claude Fisher har studert telefonens sosiale historie i USA frem til 1940. Han påpeker at det i USA fra 1920-tallet fant sted en endring i synet på hvordan telefonen kunne benyttes, samtidig med at telefonen ble mer alminneliggjort (Fisher 1992). Da begynte telefonselskapene å markedsføre de private samtalene. Det burde ha medført at ikke bare forretningsamtaler ble fremstilt som riktig bruk. Likevel ble kvinner kritisert.

Martins og Fishers studier av kvinner og menns ulike bruk av telefonen viser betydningen av å se på kvinners private samtaler. Men det er også viktig å belyse hvilke forestillinger om kvinner og nye kommunikasjonsteknologier som skapes, og hva dette i sin tur produserer. Forskningsfeltet teknologi- og vitenskapsstudier er en teoretisk inspirasjonskilde i forhold til denne problematikken (Asdal, Brenna og Moser 2001). Her er det blant annet et fokus på det som ofte tas for gitt. En viktig innsikt ligger i at enhver ny teknologi skaper og skapes, den er ikke isolert i et vakuum, men må være og vil bli forankret i en kultur. Verken kjønn, samfunn, teknologi, vitenskap, natur eller kultur er gitte størrelser. Likevel er det knyttet en seiglivet tregheit i forhold til de fleste kategorier og dikotomier, noe jeg vil hevde særlig blir synlig i forhold til telefonen og kvinner.

Forretningssamtalen

Forestillingen om hvordan telefonen skulle brukes var ikke gitt på forhånd. Det var forretningsmenn som først tok den i bruk. Årsakene til det er kanskje ikke så mystiske, men det som er interessant er hvordan forestillingen om den effektive forretningsmanns bruk av telefonen står i kontrast til de første kommentarene om telefonens mulige bruksområder. Etter at telefonen ble vist frem på verdensutstillingen i Philadelphia søndag 25. juni 1876, skrev juryformannen,

(Foto: Gunnar Finsen)

professor T. Sterry Hunt, et brev til Bell:

Dear Mr. Bell:

I am informed that you leave tonight for Boston, so I take this way of congratulating you on your success today. I returned to my hotel with Sir William Thomson,⁵ and dined with him. He speaks with enthusiasm of your achievement what yesterday he would have declared impossible he has today seen realised, and he declares it the most wonderful thing he has seen in America. You speak of it as an embryo invention, but to him it seems already complete, and he declares that, before long, friends will whisper their secrets over the electric wire.⁶

At venner snart vil hviske sine hemmeligheter gjennom det som ble kalt telefon, tegner et annet bilde av bruksområdet enn noe rent forretningsmessig. En av forestillingene som Alexander Graham Bell selv skapte om telefonen, siteres av Sidney H. Aronsen (1977). Under et av hans mange foredrag om telefonen skal Bell ha sagt:

The time will come, when Mrs. Smith would spend an hour with Mrs. Brown very enjoyably cutting up Mrs. Robinson over the telephone.⁷

Dette er et eksempel på hvordan telefonen kunne tenkes anvendt, men dette ble aldri fremstilt som riktig bruk. En av de første som skrev en telefonens historie var Herbert N. Casson (1910). Han gir først Thomas Watson, en av Bells nære medarbeidere, æren for å ha løftet telefonen fra kategorien leketøy til kategorien forretning og understreker viktigheten av at Bells telefonselskap fikk «strong friends in the financial world».⁸ Dette gjorde at Bells telefonselskap fikk økonomisk støtte samt et marked for sin oppfinnelse. Samtidig med fokuset på hvor viktig det var at telefonen ble tatt i bruk

innenfor forretningsverdenen, refererer Casson også til noe annet Watson skal ha sagt om telefonen:

It has enabled us to be more social and cooperative. It has literally abolished the isolation of separate families, and has made us members of one great family.⁹

Visjonen som her presenteres i forhold til privat bruk av telefonen, tolker jeg som utelukkende positiv sett fra Watsons side. Bildet av den store, lykkelige familien knyttes blant annet av Hannah Arendt til en moderne demokratiforståelse der *oikos*, eller nødvendighetssfæren som hun ser familien som, blir tillagt større vekt enn *polis*, den politiske sfære (Arendt 1990). I visjoner om telefonen ble slik retorikk ofte tatt i bruk. Familie-metaforen kunne videre knyttes til bildet av et samfunn som ikke var dominert av eksperter. Bell formulerte seg slik i et brev han sendte rundt til forretningsmenn i USA. Der sto det blant annet:

The great advantage it possesses over every form of electrical apparatus consists in the fact that it requires no skill to operate the instrument. All other telegraph machines produce signals, which require to be translated by experts.¹⁰

Drømmen om den store familien og et ekspertfritt samfunn knyttes også i dag til forventningene til hva nye teknologier kan føre til av økt kommunikasjon og tilgjengelighet. Det er så enkelt at alle kan ta det i bruk. Alle kan bli med, men noen kan bli mer med enn andre. Da deler av den demokratiske drømmen gikk i oppfyllelse og telefonen ble alminneliggjort, ble det likevel klart at noen var mer «eksperter» på hvordan den skulle brukes enn andre.

Hvilke forestillinger om telefonen kom til syne i Norge? Leketøysassosia-

sjonen finnes det eksempler på også her. Da telefonen ble vist frem for børsherrene i Drammen 14. august 1877, skal bankadministrator Borch ha sagt til Bell at: «Ja, mine herrer, dette er et meget morsomt leketøy, men noen praktisk betydning får det aldri.» Etter at Borch forlot selskapet skal Andreas Sørensen-Sorgenfri ha sittet igjen, og han «lo så det runget over hele børsen» og sa: «Jammen kan det være nok med det tullpratet vi har her i byen, om vi ikke skal få høre på alle sladrekjerringene både i Holmestrand og på Kongsberg. Da ville det bli hyggelig å leve!»¹¹

Sitatet fra Borch går igjen i flere fremstillinger om telefonens utvikling i Norge.¹² Det blir gjerne brukt for å vise hvilken betydning telefonen har fått, men også for å gjøre et poeng av hvor «feil» de den gang tok av telefonen, for nå vet vi jo så mye bedre. Sørensen-Sorgenfris bemerkning ligner på Bells kommentar som Sidney H. Aronsen siterer. Den sosiale bruken av telefonen ble kommentert av mange, men telefonens sosiale betydning ble aldri fremstilt som den riktige bruken. Det underlige er at når telefonen ikke umiddelbart ble oppfattet som praktisk for de tilstedeværende forretningsmenn, var den både et leketøy og et sladreverktøy – et sladreverktøy for kvinner. Michèle Martin forklarer kvinners utstrakte bruk av telefonen som en mulighet for sosial kontakt blant kvinner som holdt seg mest hjemme. Før radioens tid, skriver hun, var telefonen ofte den eneste måten en kunne høre andre menneskers stemmer på uten å måtte forlate hjemmet (Martin 1991). Når kvinner da umiddelbart blir gjort stereotype som sladrekjerringe, virker det mer som en frykt for at deres rom for sosial samhandling skal bli større.

Telefonen ble snart tatt i bruk i Norge, og retorikken som ble benyttet da var en helt annen. For at linjenettene skulle bygges ut, måtte det argumenteres for telefonen, ikke mot. I Norge ble det knyttet

store forventninger til telefonen og til konsekvenser som økt demokrati:

[V]ed Opfindelsen af Telefonen, der i en større Grad har forandret vore begreper om Tid og Rum, og som allerede i faa Aar har erobret sig en Plads som et af Menneskehedens vigtigste Samfærdselsmidler [...] Saa vidst som nemlig gode Samfærdselsmidler og den derved opstaaede øgede Kommunikation, der bringer alle Samfundslag og Dele af Folket i nærmere Berøring med hverandre, er en væsentlig Faktor i et Lands Udvikling, saaledes har og vil de Tusinder af Traade, der gennemkrydser vort land og forbinder dets Egne, faa en vidtrækkende Indflydelse paa Udviklingen af vort Folks materielle og aandelige Kultur.¹³

Tanken om hvordan telefonen kunne øke kommunikasjonen for alle samfunnsslag kom særlig til syne da bystyret 26. november 1885 vedtok vilkårene for Bellselskapets etablering i Kristiania. I betingelsene het det at:

Selskapet er pliktig til på forlangende av magistrat og formannskap å innrette og til de av dem bestemte tider av døgnet til å holde åpne inntil 5 talestasjoner på forskjellige kanter av byen hvor det skal være anledning for enhver å samtale med abonnentene.¹⁴

I disse vedtektene blir det klart argumentert for at «enhver» skal kunne samtale i telefonen. Alt burde ligge til rette for at alles bruk av telefonen skulle bli akseptert.

Sludder

Hvordan blir overgangen fra eksklusiv til allmenn bruk synliggjort i norsk dagspresse?

Claude Fisher skriver at de amerikanske avisenes redaksjonelle stoff om telefonen falt markant når den ble alminneliggjort. Martin (1991) skriver om denne perioden at mye av teleselskapenes politikk var formet ut fra inntjeningsmuligheter, men også ut fra hvem de forestilte seg evnet å bruke telefonen. Hun viser blant annet til at på begynnelsen av 1920-tallet ble kvinner fra middelklassen foretrukket som kunder fremfor menn fra arbeiderklassen. Første gang en mann fra arbeiderklassen ble benyttet i en reklame var på begynnelsen av 1940-tallet.¹⁵ Det er et paradoks at selv om kvinner fra middelklassen ble ansett som relevante forbrukere, fortsatte kritikken mot hvordan de brukte telefonen. De demokratiske visjonene gjaldt ikke for alle. Kvinner skulle disiplineres til å bruke telefonen på den måten som ble ansett som riktig, men det var det jo ikke sikkert de evnet.

Telefonetikette var ifølge Michèle Martin «intended to prevent women from using these technologies for 'undesirable' and 'dangerous' practices».¹⁶ Slike etiketter ble også utarbeidet i Norge. Både i *Takt og Tone* fra 1919 og i *Folkeskikk* fra 1929 blir det understreket at: «Lad Dem ikke helt beherske af Deres Telefon»¹⁷ og «Telefonen er en god tjener, men en slett herre».¹⁸ I fokuset på disiplinen i forhold til hvordan telefonen skulle brukes, lå også i advarslene. Dersom man ikke hadde disiplin, kunne man bli avhengig av den. Det kunne gå riktig ille, man kunne få angst og lidelser. Kvinner hadde ikke den nødvendige disiplin i forhold til teknologien.

Dette kommer særlig til syne i norske aviser fra og med 1925. Det er kanskje ikke så overraskende at det er menn som i hovedsak står bak innleggene. De hissiges skriveriene om nytt prissystem og om telefonsentralene som ikke fungerte som forventet, dominerte innholdet i artiklene fra 1910, men roet seg noe fra 1920. Fra 1925 er det av en eller annen grunn flere kvinner som skriver inn til avisene enn

tidligere, eller så signerer de innleggene sine på en slik måte at det blir mer tydelig. I 1926 begynte Oslo Telefonanlegg å ta i bruk et «pengeautomatapparat»,¹⁹ og det er i forbindelse med slike offentlige telefoner jeg har funnet flest artikler hvor kvinner også skriver.

Det er påfallende at kritikken mot kvinners bruk av telefonen svært ofte knyttes til den offentlige telefonen, og det er en generell økning av kritikk mot det som blir ansett som kvinners bruk. Selv om telefonen er blitt alminneliggjort, er det ikke alle som eier telefon. Alminneliggjøringen bidro sikkert til at kvinner oftere tok til orde, selv om de ikke eide en telefon selv, eller at husstanden eide en. Ved å bruke telefoner som ikke var ens egne, var det også lettere å bli hørt av andre og dermed lettere å bli utsatt for kritikk. For ingen vet jo egentlig hva det ble snakket om på telefonen.

I januar kommer det på trykk en serie innlegg om det å låne telefoner. Retorikken som her tas i bruk, forteller mye om hvordan alminneliggjøringen kjønnes. Denne meningsutvekslingen er satt i gang av «Fru X». Hun skriver til Aftenposten og spør:

Er det tillatt for en almindelig butiktelefon at beregne 10 øre pr. samtale og i tilfælde optat ogsaa 10 øre for hver gang? Er ikke taksten 5 øre for hver almindelig butiktelefon, men NB. 10 øre for talestationer? Da jeg benytter telefon meget ofte, vilde jeg være Dem forbunden for snarlig svar. Ærbødigst Fru X.²⁰

To dager etter får hun svar. Den første, som signerer som «En alm. Butiktelefon», argumenterer med at dersom den som låner telefonen ikke får tak i ønsket person, må eieren av telefonen likevel betale til telefonselskapet. Det er likevel ikke selve diskusjonen om prissystemet som er det interessante her, men derimot

hvordan kvinner omtales:

Her forleden ringte en dame 10 – ti – ganger fra min automatiske telefon til en ikke automatisk, hvor ingen var tilstede. For dette maa jeg betale 50 øre til telefonanlægget. Av vedkommende dame fik jeg intet. Hun mente, dette var optrækkeri fra min side, naar hun ingen forbindelse hadde faat. Butikken var fuld av folk, og jeg hadde ikke tid til nærmere at forklare hende telefonanlæggets bestemmelser og regler.²¹

Fru X er her en typisk udisiplinert bruker som ikke godtar telefoneierens argumenter om pris. Hun trenger å bli forklart om «bestemmelser og regler». Det neste innlegget er fra «Kjøbmand» som skriver at det må være tillatt:

[A]t spørge fruene, om hun nogen gang har tænkt over, hvad en forretningsdrivende kan tape paa at ha sin telefon optat i den travleste forretningsstid av en snakkesalig frue eller frøken – til gene for saavel kunder som betjening? Tror maaske fruene, at kjøbmanden blir holdt skadeløs ved at opkræve en avgift av 10 øre? De er endog saa freidig, at De fortæller, «at De bruker telefonen meget ofte»! Ja, jeg tviler ikke paa det. Jeg har aldrig hat nogen indtækt av min telefon, tværtom har jeg erfaring for, at man kan gaa glip av ganske store ordres, for «Deres telefon var optat i det uendelige». Det er, frue, hvad man faar igjen for sin beredvilighet til at laane ut telefonen. [...] Gaa herefter i en kiosk, fru X. Og De vil spare os forretningsdrivende for baade tap og ærgrelser.»²²

Noen dager senere får fru X tilsvaer fra to lesere til. Den første er signert «Telefoneier Y»:

Mange – især damer, som «laaner» telefon, faar mange ganger ikke for-

bindelse paa grund av at der ikke svaeres fra adressaten [...] Jeg bor i et kompleks og er nødsaget til at ha telefon. Naboer og andre, ja selv hushjælp ringer paa og «skal bare faa lov til at laane telefonen et øieblikk». Burde man ikke i saadane tilfælder ha lov til at beregne 10 øre i avgift? Det samme som ordinær talestationsavgift. Kan-ske en slik foranstaltning vilde hjælpe til at opnaa fred for «telefonsnylterne»!²³

Det siste innlegget er fra «Privat automat»:

Kan ikke Telefonanlægget faa lavet nogen tydelige plakater til at hænge op, f.eks. paatrykt: «Benyt ikke andres telefon!», «Unødvendige samtaler fra-bedes!» med en tilføielse om, at «nærmeste talestation er» osv. De «telefonsnyltende» damer generer sig ikke engang for at forstyrre i privatleiligheter, naar de faar lyst til at slaa av en passiar! La telefoneierne ikke tape paa at vise imøtekommenhet, og la fru X og likesindede holde sig til de offentlige talestationer.²⁴

Fru X skapte med sitt spørsmål en reaksjon på kvinners bruk av telefonen representert ved svarene til de fire mennene. Innleggene viser hvordan fru X og andre kvinners bruk av telefonen blir kjønnnet. Hun blir karakterisert som «snakkesalig», «freidig» og som «telefonsnylter». Dessuten forstyrrer hun de forretningsdrivende og kundene deres, som både blir sjenert av alt snakket, samt at de går glipp av inntekter fordi telefonen er opptatt. Det kommer tydelig frem av artiklene at kvinner blir sett på som de som låner telefoner mest. Når kvinner ikke kan ha en telefon selv, er det forstyrende for forretningseiere å plages med sludder. I tillegg synliggjør «Telefoneier Y» et statushierarki når han skriver at «ja, selv hushjælp ringer på» og skal låne telefon. Der går

det tydeligvis en grense for hvem som kan låne andres telefon. Forestillingen om at telefonen skulle brukes effektivt og forretningsmessig kommer klart til syne i svarene som gis til fru X. At tre av fire som skriver motinnlegg er forretningsdrivende, er også interessant i forhold til hvem som ser seg selv som de riktige brukerne, som ekspertene på feltet. En slik forestilling om kvinnens rolle fremstår som en kontrast til idéen om telefonen som en teknologi for «enhver».

Avslutning

Jeg håper min fortelling om «Gamin» og noen av hans meningsfeller kan være et supplement til de grundige analysene som allerede har blitt gjort på dette feltet. Komplexiteten jeg har forsøkt å fremstille ved å vise til de ulike forestillingene som har blitt knyttet til telefonen, dens bruk og dens brukere, blir sjelden italesatt offentlig. I dag synes ikke stereotypene like klare som da kvinnene tok telefonen i bruk på en uventet måte. Men var reaksjonene på kvinners bruk egentlig uventet?

Det er underlige strategier i forhold til kategoriene kvinner og menn som kommer til syne når det er snakk om alminneliggjøring av teknologier som i utgangspunktet er tilgjengelig kun for et fåtall. Fra å bli sett som en vidunderlig oppfinnelse som gjorde det mulig for venner å hviske hemmeligheter til hverandre, ble den til et leketøy som måtte gjøres alvorlig nok for at forretningsmenn ville ta den i bruk. Til tross for at telefonteknologien var utrolig enkel i bruk, slik at hvem som helst kunne mestre den, og til tross for demokratiske visjoner og forestillinger om hvilken betydning den kunne få for venner og familie som ønsket å dele noe intimt og personlig, ble kvinners bruk gjenstand for kritikk. Den gale bruken av telefonen, sluddersnakket, forfallet, ble knyttet til kvinner. Kvinner var de udisi-

plinerte brukerne. Hvilke forestillinger om teknologier som blir fremstilt, og hvilke forestillinger som blir knyttet til brukerne, er ofte reproduksjoner av stereotype kategorier. For å finne rom for alternativene er det viktig å synliggjøre forestillinger som lett tas for gitt. Eller som Sharon Traweek skriver, «disse ondskapsfulle dikotomiene terroriserer oss slik at vi glemmer at det finnes en rekke alternativer».

De nye kommunikasjonsteknologiene er ikke bare noe som kommer. Brukerne former og formes underveis, slik som teknologiene og forestillingene om dem. Hvordan bruken og brukerne italesettes er disiplineringsstrategier som er kompliserte å avsløre, men når poenger skal understrekes er det lettere å formidle dem gjennom bruk av kjente kategorier som gjerne blir gjort mer stereotype enn de i virkeligheten er. Dersom ikke bildene som produseres problematiseres, blir de lett tatt for gitt. Da blir det vanskeligere å forestille seg alternativene. Brukere av nye kommunikasjonsteknologier vil forhåpentligvis stadig overraske, og derfor er det også viktig å reforhandle tradisjonelle kategorier som teknologi og kultur, demokrati og disiplin, nyttig og unyttig samt de forestillingene om kjønn som knyttes til disse begrepene.

*Beathe Due
Institutt for kulturstudier
Universitetet i Oslo*

Noter

1. Aftenposten, 20.11.1929
2. Rafto 1955
3. Feks. Maddox 1977, s. 262–264, Fisher 1992, Martin 1991, Andresson-Skog 1998
4. Martin 1991. Før radio ble vanlig var det en utbredt bruk av «partylines» i Canada og i flere europeiske land. Da var det mulig for mange abonnenter å knytte seg opp til andres samtaler. I tillegg til «chatting» ble det overført politiske taler, konserter, gudstjenester, diktopplesning og annen underholdning. Dette ble det

- etter hvert slutt på.
5. Senere Lord Kelvin, kjent britisk vitenskapsmann og formann for komiteen Electrical Exhibits
 6. Kingsbury 1915, s. 32
 7. Aronsen 1977, s. 31
 8. Casson 1910, s. 199
 9. Casson 1910, s. 39
 10. Rhodes 1926, s. 44
 11. Sitater fra «En glad ungdom» av Elias Kræmmer (1966), først utgitt i 1880
 12. Bl.a. i Ellefsen, Solberg og Normann 2000
 13. Lenæs 1966, s. 74/75
 14. Bestorp 1990, s. 21
 15. Martin 1991, s. 38
 16. Martin 1991, s. 151
 17. Gad 1919, s. 184–86
 18. Krag 1929, s. 81–83
 19. Bestorp 1990, s. 112
 20. Aftenposten, 19.1.1925
 21. Aftenposten, 21.1.1925
 22. Aftenposten, 21.1.1925
 23. Aftenposten, 9.2.1925
 24. Aftenposten, 9.2.1925
 25. Sharon 2001, s. 213

Litteratur

- Aftenposten: 19.1.1925, 21.1.1925, 9.2.1925, 20.11.1929
- Andresson-Skog, Lena 1998. De osynliga användarna. I Pär Blomkvist og Arne Kaijser (red.): *Den konstruerade världen. Tekniska system i et historisk perspektiv*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stenhag.
- Arendt, Hannah 1990. *On Revolution*. Penguin Books.
- Aronsen, Sidney H. 1977. Bell's Electrical Toy: What's the Use? The Sociology of Early Telephone Usage. I Ithiel de Sola Pool (red.): *The Social Impact of the Telephone*. MIT Press, Cambridge.
- Asdal, Kristin, Brita Brenna og Ingunn Moser

- (red.) 2001. *Teknovitenskapelige kulturer*. Spartacus.
- Bestorp, Evert 1990. *Oslotelefonen 1880–1985*. Oslo Teledistrikt.
- Casson, Herbert N. 1910. *The History of the Telephone*. Chicago, A.C. Mc Lurg & Co.
- Ellefsen, Terje, Anne Solberg og Cato Normann 2000. *Telefonen. Telefonapparater i Norge 1880–2000*. Norsk Telemuseum, Oslo.
- Fisher, Claude 1992. *America Calling: A Social History of the Telephone to 1940*. University of California Press, Berkeley.
- Gad, Emma 1919. *Takt og tone. Hvordan vi omgaas*. Gyldendalske boghandel, København og Kristiania.
- Kingsbury, J.E. 1915. *The Telephone and Telephone Exchanges – Their Invention and Development*. Longmans Green and Co., London og New York.
- Krag, Mimi 1929. *Folkeskikk. Man skal og man skal ikke*. Jacob Dybwads Forlag, Oslo.
- Kræmmer, Elias 1966. En glad ungdom. I Ingolf Lenæs: *Privattelefonen i Norge*. Norsk Lands-telefonforening.
- Maddox, Brenda 1977. Women and the Switchboard. I Ithiel de Sola Pool (red.): *The Social Impact of the Telephone*. The MIT Press, Cambridge.
- Martin, Michèle 1991. *Hello Central? Gender, Technology and Culture in the Formation of Telephone Systems*. McGill-Queen's University Press, Montreal, New York og London.
- Rafto, Thorolf 1955. *Telegrafverkets historie 1855–1955*. John Griegs boktrykkeri, Bergen.
- Rhodes, Frederick Leland 1926. *Beginnings of Telephony*. Harper & Brothers Publishers.
- Traweek, Sharon 2001. Kropper som bevis: Lov og orden, sexy maskiner og erotikken i feltarbeidet blant fysikere. I Kristin Asdal, Brita Brenna og Ingunn Moser (red.): *Teknovitenskapelige kulturer*. Spartacus.

En egen ROM eller et rom på deling?

Ulike inkluderingsstrategier for kvinner som brukere av multimedia¹

Av Hendrik Spilker og Knut H. Sørensen

Det er et økende tilbud av multimedieprodukter som er blitt utviklet for å tiltrekke kvinnelige brukere. Noen av disse produktene gjenspeiler til og med en form for feministisk ambisjon om å gjøre jenter og kvinner mer interessert i og bedre kvalifisert for å utnytte mulighetene i nye informasjons- og kommunikasjonsteknologier (IKT). Denne artikkelen analyserer to slike initiativer, en CD-ROM kalt JenteROM og et nett-tjeneste kalt HjemmeNett, basert på intervjuer med nøkkelaktører og analyse av innholdet i de to produktene. Resultatet demonstrerer to forskjellige strategier for å inkludere kvinner i IKT, og to forskjellige måter å konstruere kjønn og IKT på.

Spørsmålet om kvinner og data/informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) har lenge vært oppfattet som et spørsmål om ekskludering, dvs. om kvinners utestengning og uteblivelse fra «framtidens teknologi». Forklaringene på denne ekskluderingen har vært forskjellige, fra direkte diskriminering av kvinner til påstander om kvinners aktive bortvalg (se f.eks. Lie mfl. 1988, Wajcman 1991, Turkle 1988, Rasmussen & Håpnes 1991). I Norge har det i lang tid vært satt i gang tiltak for å motvirke denne situa-

sjonen, motivert av antakelsen om at aktiv bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi så å si er inngangsbilletten til deltakelse og innflytelse i det kommende informasjonssamfunnet. Disse tiltakene har i første rekke rettet seg mot skoleverket, både på høyere og lavere nivå (se Gansmos artikkel i dette nummeret av *Kvinneforskning* og V.A.L. Berg 2000). Samtidig har det skjedd en endring i hvordan datateknologien oppfattes. I økende grad oppfattes datamaskinen som et kommunikasjonsmedium,

som en dør til en verden av informasjon og kontakt gjennom Internett og web, også blant unge jenter (Nordli 2001). Teknologi dreier seg ikke lenger bare om programmering, systemer, kontroll og kalkulasjon.

Også forskningen om kjønn og teknologi har endret seg, endringer som gjenspeiler en økende poststrukturalistisk innflytelse (jf. Berg & Lie 1995, Lohan 2000, Faulkner 2001). Det gir seg utslag i at begrepene om så vel kjønn som teknologi er blitt mer åpne og flytende, slik at det er nødvendig å klarlegge hvordan de blir konstruert i forskjellige situasjoner. Samtidig er det viktig å bevare en sensitivitet overfor det flertydige og ambivalente. Dette er slående formulert av Donna Haraway (1991) som bruker kyborgbegrepet som metafor for det tvungne, transformative, tvetydige og ambivalente forholdet mellom natur og teknologi, menneskelig og ikke-menneskelig, kvinnelig og mannlig. Kyborg à la Haraway var dessuten ment som et kritisk poeng omkring det diffuse skillet mellom det naturlige og det kunstige, det økende problemet med å skjelne mellom hva som er menneskelig og hva som er teknologi. «The cyborg point of view is literal, material, and technical; it is built, located and specific – like all meaning-making apparatuses. Whatever else it is, the cyborg point of view is always about communication, infection, gender, genre, species, intercourse, information, and semiology» (Haraway 1995:xiv).

Kyborg-begrepet brukes dessverre ofte slik at Haraways kritiske intensjon undergraves. Det er likevel en typisk tendens i nyere forskning om kjønn og teknologi at man er kritisk til essensialistiske argumenter om kjønn, dvs. at kvinner er slik og menn er sånn. Kategorier som mannlig og kvinnelig skal utforskes som dynamiske i stedet for som dikotome, transhistoriske karakteristikker.

De første studiene om kvinner og datamaskiner så på kvinner som ofre for

teknologien, de kritiserte kjønnsfordommer og undervurdering av kvinnelige arbeideres kompetanse og betydning. Etter hvert ble man mer opptatt av å lage rom for kvinner som *utviklere* så vel som *brukere* av datateknologi, for å identifisere endringsstrategier. I de siste 5–7 årene har forskningen, som indikert, forsøkt å overskride essensialismen i forhold til både kjønn og datateknologi ved å fokusere på iscenesettelsen og utøvelsen av begge deler som en slags samkonstruksjon (Berg 1996). Det er også et viktig poeng at datamaskiner og multimedia kan være elementer i en rekke forskjellige praksiser der også kjønnsrelasjonene varierer (Lie 1998, Berg 1996, Aune 1996). Det finnes for eksempel ikke en mannlig og en kvinnelig måte å forholde seg til datamaskiner på.

På tross av at kjønnsproduksjonen i forhold til IKT synes å endre seg i en positiv retning i den forstand at flere kvinner er aktive både som utviklere og brukere (jf. eksempelvis V.A.L. Berg 2000, Nordli 2002), er det fortsatt viktig med et kritisk blikk på situasjonen. Hvorfor drar menn oftere enn kvinner fordeler av bruk av IKT, hvorfor er kvinner tilsynelatende fortsatt mindre interessert i slik teknologi, og hvorfor ser det ut til at i mange tilfeller gjenspeiles mannlige framfor kvinnelige interesser i IKT-konstruksjoner? Hvordan forsøker man å gjøre IKT attraktivt for kvinner, og hva slags inkluderingsstrategier er det som blir anvendt? For oss er utforskningen av disse utfordringene i stor grad relatert til ideen om at kjønn og teknologi er gjensidig og samtidig konstruert – en skaper det ene ved å skape den andre, og vice versa (Berg 1996, Lie 1998, Lie & Sørensen 1996). Eksklusjon knyttet til kjønnsrelasjoner er verken en tilfeldighet eller noe forutbestemt. Forholdet mellom kjønn og for eksempel multimedia må utforskes empirisk for å framskaffe innsikt i prosessen.

I denne artikkelen ønsker vi å bidra til

en slik utforskning gjennom å studere hvordan kjønn og teknologi samkonstrueres i to kommersielle multimedieprodukter. Det ene er en norsk CD-ROM kalt JenteROM, laget spesielt for å invitere jenter og unge kvinner til økt bruk av multimedia. Det andre er en hjemmeside, HjemmeNett, laget for å inkludere flest mulig brukere. Vi står altså i utgangspunktet overfor to forskjellige inkluderingsstrategier som vi skal analysere mer inngående med hensyn på hvordan kjønn konstrueres i sammenheng med hvordan de konkrete tekniske og innholdsmessige løsningene utvikles. På hvilke premisser forsøker man å inkludere kvinner som brukere av IKT?

Vi har primært studert design av innhold og innholdsstruktur, ikke av maskinvare. Et slikt fokus er nærliggende når vi ønsker å forstå inkluderingsstrategier i den videre utviklingen av multimedia. Dette betyr ikke at multimedia er i ferd med å bli en ren medie- eller kommunikasjonsform. JenteROM og HjemmeNett viser at den nødvendige teknologikunnskapen ikke er triviell, selv om design av innhold ser ut til å være særlig kompetansekrevende.

Når en skal studere innholdet i strategier for å inkludere og involvere kvinner som brukere av multimedieprodukter, er det nærliggende å analysere hvordan kjønn og kvinnelighet innskrives i produktene. Det har vi gjort ved bruk av en semiotisk orientert tilnærming utviklet av Madelaine Akrich (1992) og Bruno Latour (1992). Et sentralt begrep i denne tilnærmingen er skript. Skript er handlingsanvisninger som designere forsøker å legge inn i teknologiene på en slik måte at de påvirker hvordan brukerne forstår og anvender teknologien. I forhold til JenteROM og HjemmeNett er vi framfor alt interessert i det vi kan kalle *kjønnskriptet*, dvs. de implisitte og eksplisitte instruksjonene om hvordan kjønn skal utøves gjennom bruken av henholdsvis CD-ROM-en og nettstedet. Hoved-

utfordringen for analysen er altså ikke å se kjønn som sådan, men snarere å være i stand til å studere aktørenes fortellinger om kjønn og sammenlikne de påtenkte og de realiserte inskripsjonene.

Letingen etter kjønnskript

Juni 1997 inneholdt *Det Nye* en CD-ROM kalt JenteROM. Denne CD-ROM-en var markedsført som et produkt tilpasset behovene til kvinner mellom 15 og 30 år, og med et mål om å få disse unge kvinnene interessert i multimedia generelt og spesielt i Internett. Produktet ble utviklet av Blekkhuset AS, hovedsakelig en en kvinnesbedrift. *Det Nye*, derimot, eies av det største bladforlaget i Norge, Hjemmet-Mortensen.

Historien om JenteROM er interessant fordi den representerer et ambisiøst forsøk på å lage nye former for innhold i et multimedieprodukt med særlig fokus på å skape og tiltrekke nye grupper av sluttbrukere – kvinner. Selv om det var en forretningsidé, kan vi også betrakte dette som et eksperiment i inkludering. JenteROM ble dessuten relativt vellykket. Initiativtakeren klarte å få en etablert mediekanal til å distribuere den i et volum på 100 000 kopier, og JenteROM er senere kommet i flere nye utgaver. Det viste seg dessuten at dette prosjektet havnet i en slags konkurranse med andre aktører i kulturindustrien om retten og makten til å definere kvinnelighet i forhold til multimedia, blant annet produktet HjemmeNett. Ikke minst av den grunn er JenteROM og HjemmeNett et interessant utgangspunkt for forskning.

Artikkelen er basert på en kombinasjon av dybdeintervjuer, bedriftsbesøk og analyse av produktene. Når det gjaldt JenteROM, fokuserte datainnsamlingen på igangsettelsen av prosjektet og forsøkene på å lage en CD. Hovedinformanten var selvfølgelig entreprenøren bak det

(Foto: Bjørn Rørslett, NN / Samfoto)

hele, Siv J. Henningstad, leder for Blekkhuset AS. Informasjonen som hun ga oss, gjorde at vi kontaktet andre mennesker, som igjen førte oss til en ny gruppe informanter.

I tillegg til Henningstad var de viktigste informantene Jarle Roll Ludwigsen, markedsdirektør for *Det Nye*, og Nina Furu som var nettredaktør der. Vi intervjuet også noen av sponsorene til prosjektet per telefon. Datainnsamlingen fant sted i august og september 1997. På intervjutidspunktet viste det seg at Furu var blitt forfremmet til nettredaktør for HjemmeNett, en ny stor web-satsning fra tre av de største mediekonsernene i Norge (Hjemmet-Mortensen, Orkla Media og Egmont). Det første intervjuet med Furu fant sted bare to uker før HjemmeNett kom på lufta 25. september 1997 og fokuserte på hennes rolle som nettredaktør for *Det Nye* og hennes aktiviteter i forhold til JenteROM. Senere ble det klart for oss at historien om HjemmeNett på mange måter var tett innvevd i historien om JenteROM. Furu ble derfor intervjuet på nytt

i desember 1998 om hennes funksjon som redaktør for HjemmeNett og hennes intensjoner i forhold til designstrategi og skript.

I tillegg er det gjort kvalitativ innholdsanalyse av JenteROM-CD-en, av den tilhørende hjemmesiden og av HjemmeNett. Denne analysen har bygd på informasjon fra intervjuene, og vi har sammenliknet intervjuresultater med vår lesning av det elektroniske materialet. Lesestrategien har ikke bestått i å lete etter skjulte meninger og intensjoner, men snarere vært orientert mot å identifisere de viktigste strukturerende egenskapene ved CD-en og hjemmesidene.

Analysen av datamaterialet har vært innrettet mot å avdekke noe vi kaller handlingskonsepter. I forsøket på å forstå hva som hadde foregått, skjønte vi at historiene omfattet et begrenset antall tilbakevendende, delvis eksplisitte, delvis skjulte, antakelser eller forståelser. Dette kaller vi *handlingskonsepter*. Formålet er å gripe de refleksjoner, forhandlinger og handlinger som hadde funnet sted. Selv

om disse konseptene utviklet og endret seg underveis i historiene til de to prosjektene vi har studert, fortsatte de å være et fokus for designprosessen. På denne måten muliggjør handlingskonseptene for oss en identifikasjon av sentrale dimensjoner av historienes dynamikk, og de hjelper kodingsprosessen av det empiriske materialet i forhold til å forstå kjønnskripte i henholdsvis JenteROM og HjemmeNett (Strauss & Corbin 1990).

Handlingskonseptene er prosessuelle, i den mening at de er kreative konstruksjoner, utviklet med tanke på det pågående prosjektet (dvs. enten JenteROM eller HjemmeNett). De er ikke en del av analysens bakteppe, verken som ideologiske avtrykk eller som tilvant atferd. De er derimot en aktiv respons på dette bakteppet. Derfor kan man forvente at de inkluderer fortolkninger av teknologi og kultur, så vel som at de trekker veksler på personlige eller organisatoriske erfaringer. Et tredje poeng er at handlingskonseptene er en respons på en språklig nødvendighet i det enkelte prosjektet: det interne behovet i prosjektet for å etablere standarder som det (JenteROM eller HjemmeNett) kan formes og evalueres etter, og det eksternt orienterte behovet for å kunne beskrive og kommunisere hva prosjektet dreier seg om. Slik sett vil handlingskonseptene fungere både som motivasjonsskapere og som argumentasjonsverktøy.

Teknologi og femininitet: Historien om JenteROM

Vi oppdaget JenteROM da en av artikkelforfatterne i 1997 så juninummeret av jentemagasinet *Det Nye* i en butikk på vei hjem fra jobb. Det vekket umiddelbart hans nysgjerrighet på grunn av bladets uttrykkelige og høyst synlige budskap om at her var det en CD-ROM laget spesielt for kvinner, for å hjelpe dem med å utfor-

ske ny multimedieteknologi ved hjelp av den datamaskinen som de muligens hadde tilgang på hjemme. Det så ut som en utfordrende selvmotsigelse at et magasin som har tenåringsjenter som målgruppe, og ikke akkurat oppfattes som en forkjemper for kvinners rettigheter, skulle ha en kampanje for å få flere jenter og kvinner til å bruke datamaskiner. Artikkelforfatteren kjøpte en kopi som han tok med seg tilbake på jobb for å undersøke om den kunne være utgangspunkt for en studie av samspillet mellom kjønn og multimedieteknologi.

Første skritt var å utforske CD-ROM-en. CD-en var sølvfarget med svart skrift på. Øverst sto navnet på bedriften, Blekkhuset AS, og deretter logoen til JenteROM, symbolisert ved en nøkkel. En henvisning til en internettadresse sto skrevet under logoen.² Nederste halvdel av CD-en var dekket med femten logoer fra andre bedrifter, tydeligvis prosjektets sponsorer. Det var ingen flere ledetråder om hva CD-ROM-en inneholdt. Vi lette i magasinet for en presentasjon, men fant det ikke.

Neste skritt var å gå til internettadressen. Her fikk vi opplyst at JenteROM er en «kunnskaps-CD» som inneholder dagbok og kalender, informasjon om trender, sport, kropp, helse, musikk, interiør, mat og IT. Vi forsto at JenteROM skulle være en årlig begivenhet. 1997-versjonen var den første utgaven.³

Web-siden hadde også linker til en artikkel om CD-ROM-en i *Datamagasinet*. Denne artikkelen sa noe om ideene bak prosjektet.⁴ Entreprenøren bak JenteROM, Siv J. Henningstad, ble sitert: «Det hadde lenge irritert meg at jenter ikke bruker data, og jeg ønsket å finne en måte å trekke dem til PC-en.» Det skulle gjøres ved å bevise at PC-en også var et nyttig verktøy for kvinner. JenteROM var et middel til å nå dette målet.

Hvordan hadde denne ideen blitt inskribert inn i CD-ROM-en? Etter at den var installert, prøvde vi å få et førsteinn-

trykk av hvordan JenteROM kunne være «nyttig for jenter». Det så ut til å være hovedsakelig tre momenter. For det første var det dagboken som tok opp mesteparten av inngangssiden. Her ble vi invitert til å komme med våre personlige hemmeligheter elektronisk. For å sikre at dette forble privat var denne delen passordbeskyttet. For det andre var det fra inngangssiden linker til de ovenfor nevnte temaene. Disse emnene, som var valgt ut på bakgrunn av en survey-undersøkelse om jenters interesser, ble presentert i ord og bilder. Noen var også illustrert med lyd- og videosnutter. Spesielt inviterte bidragsytere hadde blitt bedt om å skrive deler av innholdet – personer godt kjent i Norge på sine felt, som for eksempel Ingrid Kristiansen om idrett og Mona Grudt på mote. For det tredje prøvde CD-en å være nyttig ved å tilby informasjon om og gi tilgang til Internett. Tilgang kunne oppnås direkte fra inngangssiden, og Telenor tilbød brukeren en måneds gratis internettbruk ved kjøp av abonnement.

Vårt første inntrykk var at JenteROM forsøkte å opptre som en kilde til kunnskap og informasjon, i tillegg til å være brukervennlig. Nyten ble framhevet, noe som indikerer at CD-ROM-en hadde blitt utformet med tanke på opplysning. Men JenteROM var ikke bare et opplysningsprosjekt. Det var også jobbet med at CD-en skulle være attraktiv for unge jenter. Det var lagt vekt på å skape intimitet, og CD-en skulle sammen med web-siden være en portal til temaer og kilder som vanligvis regnes som interessante for målgruppen: popmusikk, mote etc. På denne måten ble også sponsorenes interesser tatt vare på.

Slik sett er det klart at forskjellige interesser hadde formet JenteROM. Initiativet kom fra kulturindustrien og en tradisjon om at kvinneblader skulle blande opplysning og underholdning. På denne måten er dette typisk for såkalt edutainment der produktene markedsfø-

res som både læring og underholdning. Men hvorfor lage en CD-ROM for å få flere jenter og kvinner til å bli brukere av datamaskiner? Og hvorfor skulle et magasin for tenåringsjenter, med en forholdsvis konservativ profil når det gjelder kjønnspolitikk, være interessert i å distribuere den? Da Henningstad ble spurt om hvordan hun fikk ideen om å lage JenteROM, fortalte hun en slags opprinnelsesmyte: Det var like før jul. Hun var ute for å kjøpe gave til sin ti år gamle sønn. I hennes familie hadde det alltid vært mye datautstyr, siden mannen hennes arbeidet som programmerer og hun drev sin egen IT-bedrift. Helt fra tidlig barndom hadde sønnen hennes vært vant med å bruke PC-en. Hun hadde bestemt seg for å kjøpe noen programmer som hun mente han ville ha moro av. I databutikken kikket hun i hyllene og gjorde som foreldre flest; sorterte kvalitet fra søppel. Da oppdaget hun plutselig at det ikke var noen ting for *henne* der inne! Alle tilbudene hørte hjemme i en gutts eller en manns verden.

Dette skjedde i desember 1995. Det var utgangspunktet for hva som ble tilbudt *Det Nye* sine lesere et og halvt år senere, nemlig JenteROM. Henningstad hadde noen fordeler da hun skulle utvikle en lys idé til å bli et produkt. Fra begynnelsen av 90-tallet har hun hatt sin egen bedrift, Blekkhuset AS. I starten satset bedriften på trykksaker, men gikk over til å bli en multimediebedrift i 1994. Henningstad hadde utdanning i markedsføring, ikke innen data, men hun hadde til egnet seg datakompetanse gjennom arbeidserfaring.

Da hun begynte å utvikle ideen, startet hun med å utnytte kompetansen sin som kvinne: «Og da tenkte jeg: hva i all verden skal jeg lage for jenter, hva er det jenter liker? Så tenkte jeg at jeg fikk begynne med meg selv.» Planen om dagboken kom delvis direkte ut fra en slik refleksiv tenkning. Dagboken representerer en overføring av en velkjent og familær

form inn i det nye mediet og tar på den måten gjenkjennelse med i betraktningen. Samtidig ble CD-ROM-en knyttet til en typisk feminin aktivitet. Dagboken ble laget ved hjelp av web-verktøyet Frontpage. Utforskningen av verktøyet førte til at dagboken ble utvidet til også å inneholde kalender og en tidsplanlegger. Senere oppdaget Henningstad at det også var mulig å introdusere en passordbeskyttelse for å sikre mot uønsket lesing av dagboknotater. Dette forsterket selvfølgelig den metaforiske assosiasjonen til et *jenterom*.

Ideen om handlingskonsepter ble introdusert tidligere. Ved spesielt å analysere dagboken identifiserte vi det første av disse, nemlig handlingskonseptet *rolig*. Vi noterte oss hvordan begrep som stille, intim og rolig, knyttet til det å skrive dagbok, var en stereotypisk motsetning til menns antatt bråkete databruk. Men ideen om det rolige gjennomsyrrer også JenteROM på et mer generelt nivå. Henningstad argumenterte for at CD-ROM-en var perfekt å tilby som «en stille opplevelse ... du bruker et medium som oppfattes som stille, og du sitter stille og avslappet foran datamaskinen, hygger deg og prøver å finne ting».

Planen om de forskjellige emnene var også et resultat av hennes introspeksjon. Henningstad ønsket at JenteROM skulle være noe man kunne lære av. Denne delen inneholdt også en klar referanse til en anerkjent kulturell form, nemlig ukebladets tematiske trekk. Men her var intensjonen å bruke elektronisk media for å overgå den type format: «For å sette sammen temaer ... Slik at det blir en avansert form for ukeblad, men på en helt annen måte, hvor det også er lyd og mye større kunnskapsmengder på forskjellige temaer.» Ifølge Henningstad er en CD-ROM et mer «rolig» og gjennomtenkt medium enn de flyktige avisene.

Da hun skulle bestemme hvilke temaer som skulle dekkes, stolte hun ikke fullt ut på sine egne intuisjoner. Hun brukte

sine kontakter fra markedsføringsskolen for å få utført en markedsundersøkelse. Sammen med en klasse studenter utformet de et spørreskjema og intervjuet et utvalg på 100 jenter fra videregående skole og høyskoler. Resultatene fra undersøkelsen ble kun brukt som retningslinje (og ble selvfølgelig vist til for å overbevise sponsorene og skribentene om at dette var et seriøst prosjekt).

Beslutningen om å organisere CD-ROM-en ut fra temaer kan spores tilbake til det andre handlingskonseptet som kan observeres, nemlig *kunnskap*. Som tidligere sagt, ble produktet markedsført som en kunnskaps-CD. Kunnskap var svaret på antakelsen om at jenter ønsker å bruke multimedia til nyttige formål. Dette er igjen formulert i kontrast til den stereotypen mannlige databrukeren. Den «mannlige brukeren» virket som å være konstruert ut fra hackeren som er teknisk fascinert og veldig engasjert med å spille data-spill. Henningstad reflekterte i intervjuet rundt hvordan en GutterROM ville se ut og foreslo at «Menn ville ha hatt 80 prosent spill, og kanskje 20 prosent kunnskap».

Den tredje delen av JenteROM, informasjon om og tilgang til Internett, kom inn i prosjektet på et senere stadium. Denne delen så ut til å være et resultat av oppdagelsen av de tekniske mulighetene. Men dette var vevd fint inn i ambisjonene om CD-en. Unge kvinner skulle bli interessert i multimedia ved å bruke JenteROM, men den skulle også fungere som en døråpner og motivasjon til å bruke multimedia generelt.

Her kan vi identifisere det tredje handlingskonseptet som fremmet mikrostruktureringen av JenteROM-prosjektet, konseptet om *enkelhet*. Det skulle være lett å bruke CD-ROM-en, og det skulle være lett å komme seg på nett. Igjen merker vi oss hvordan konseptet kontrasterte det stereotypiske bildet av mannlig databruk som basert på kryptiske språkkoder.

Ideene bak JenteROM har mye til fel-

les med forskning på kjønn og IKT når det gjelder grunnleggende motivasjon: å få flere jenter og kvinner interessert i datamaskiner og multimedia. Henningstads tilnærming til problemet deler antakelsen om at kvinner er mer opptatt av nytten enn det menn er, og særlig at teknologi må være designet for kvinner for å være attraktiv for dem. JenteROM er helt klart et unntak fra antakelsen om at teknologi er kjønnsnøytral.

JenteROM demonstrerer også noen av de vanskelige utfordringene i utviklingen av en progressiv kjønnspolitikk når det gjelder teknologi. For det første var prosjektet karakterisert av en sterk tendens til å tenke i dikotomier: kvinner er sånn, og menn er sånn. Resultatet representerte en standardisering av det kvinnelige kjønnnet, særlig i prosessen for inskribering av femininitet i CD-ROM-en.

For det andre finner vi en betydelig optimisme som reflekteres i troen på at et verktøy for opplysning kan skape endringer. Henningstad argumenterer som om hovedutfordringen er didaktisk. Oppgaven med å få kvinner interessert i datamaskiner kan delegeres til datamaskinen selv.

For det tredje setter det til side oversettelsesproblemet fra kjønn til teknologi, dvs. hvordan vi entydig kan gjenfinne kjønn i materielle egenskaper (Sørensen 1992). I prosessen med å designe JenteROM har man antatt at femininitet virkelig kan innskives i skjermbilder, programmer og struktureringen av kunnskap. Handlingskonseptene vi har identifisert – rolig, kunnskap og enkelhet – er uttrykk for en forståelse av det feminine som strukturerer forsøkene på å designe. Konseptene var antatt å mediere teknologiske grep og kulturelle forestillinger, en antakelse som aldri ble utfordret, i hvert fall ikke som vi kunne se. På denne måten blir JenteROM et klart eksempel på en samtidig konstruksjon av kjønn og teknologi (Berg 1996, Lie & Sørensen 1996). Henningstad konstruerer kjønnsideologi

og et produkt (JenteROM) i samme operasjon.

Fra JenteROM til HjemmeNett

Å få ideen om å designe en CD-ROM for å motivere kvinner til å bli multimediebrukere er én ting, å realisere den er en annen sak. Tatt i betraktning at det kostet rundt 1 million kroner å produsere JenteROM, er det klart at dette ikke var noe Henningstad kunne gjøre uten videre. Hun måtte innrullere andre aktører som støttespillere. Kjønnningen av JenteROM ville formes av behovet for å forene andre interesser og hennes egne ideer som grunnlag for å utvikle et tilbud som var attraktivt nok for å få fram støtten Henningstad trengte (jf. Latour 1987).

Den kanskje mest kritiske utfordringen for Henningstad var å finne en måte å distribuere CD-en på. Ordinært salg var aldri et alternativ, mest av økonomiske årsaker. Ideen om å kontakte *Det Nye* kom ganske tidlig, siden det var viktig at CD-en ble distribuert med et magasin som for det meste ble lest av kvinner, helst unge.

Hovedkontakten ble den mannlige markedsdirektøren, Jarle Roll Ludwigsen. Tidligere hadde musikk- og datablader hatt vedlagte CD-er, men et mote- eller kvinneblad hadde aldri gjort dette før. I tillegg hadde *Det Nye* allerede gjort en investering i multimedia. Da de startet en internettjeneste våren 1996, var *Det Nye* blant de første ukebladene som var på nettet. De hadde imidlertid problemer med å drive tjenesten da de innleide personene forsvant etter oppstart.

Det Nye, i hvert fall markedsdirektøren, var på utkikk etter et alternativ. Da han ble fortalt om konseptet bak JenteROM, ble Ludwigsen veldig entusiastisk, og konstaterte at det var «den rette investeringen, til rett tid og det rette produktet». Et design basert på kunnskap og inti-

mitet kunne lett forenes med ukebladets interesser. Ut fra slike overlegninger kunne den planlagte CD-en gjøre godt for *Det Nye* når det gjaldt publisitet, synlighet og profilering.

Avtalen om at *Det Nye* skulle distribuere CD-en, var det som hjalp JenteROM mest med realiseringen. Bladet bidro med et mindre beløp, og de tok ansvaret for å lage materialet om mote. Samarbeidet førte med seg viktige langsiktige indirekte gevinster. For det første innebar kontrakten med *Det Nye* at intensjonen med å lage en CD-ROM for kvinner måtte redefineres til å lage en CD-ROM for leserne av dette bladet. Det betød en begrenset aldersgruppe, kvinner mellom 15 og 30 år. Denne endringen ga retningslinjer for avgjørelser om innholdet, da det først og fremst skulle tilpasses unge kvinner. Vi kan spore dette i pedagogikken i forhold til internettinformasjonen, layouten av dagboken og valget av inviterte skribenter.

For det andre lettet samarbeidet med *Det Nye* rekrutteringen av sponsorer og bidragsytere. Det at JenteROM ble assosiert med *Det Nye*, hjalp virkelig JenteROM med å få tak i skribenter. Det gjorde også produktet mer attraktivt for annonsørene. Henningstad hadde i tillegg håpet på bevilgninger fra relevante offentlige aktører, som Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND). Men de fleste av denne typen aktører viste seg å være lite villige, blant annet fordi de ikke syntes prosjektet var tilstrekkelig seriøst.

Etter som lanseringsdatoen for JenteROM kom nærmere, endret forholdet til *Det Nye* seg. Dette skjedde som følge av endringer innenfor bladet og i forlaget, Hjemmet-Mortensen. Deres overordnede policy var at alle bladene deres skulle være på nett. Allerede vinteren 1996 hadde de største bladene, inkludert *Hjemmet*, *Donald Duck*, *Det Nye* og *Vi Menn*, egne hjemmesider. I tillegg hadde nissemagasinet *Techno* og *PC-World* regel-

messig publisert deres månedlige utgave med en medfølgende CD.

Omtrent på samme tid som Ludwigsen mottok tilbudet fra JenteROM, fikk han en henvendelse fra en annen kvinne, Nina Furu. Hun tilbød seg å være redaktør av og drive nettstedet til *Det Nye*. Hun hadde skrevet for bladet tidligere på frilansbasis og hadde erfaring med multimedia fra å ha drevet noen tidlige pilotjenester i Hjemmet-Mortensen. I likhet med Henningstads forslag ble Furus satsning møtt med godkjenning og entusiasme fra markedsdirektøren. Ansettelsen av Furu så ut til å løse *Det Nye* sitt problem med å drive nettstedet i tilknytning til bladet. Ifølge hennes egne tall økte månedlige besøkende på nettstedet fra 5 000 til 50 000 på et halvt år. Blant Furus bidrag var Nettie, en virtuell nettkarakter, utviklingen av en pratelinje og etableringen av et tekstarkiv.

På kort tid hadde Ludwigsen etablert to separate investeringer i multimedia. Både Henningstad og Furu roste samarbeidet med Ludwigsen. Furu konstaterte at «han var en mann med visjoner». Ingen av de to kvinnene visste imidlertid om hverandre. Første gangen Furu hørte om JenteROM var på et utenbys møte med en av *Det Nyes* største annonsører. Henningstad hadde tatt kontakt med denne bedriften flere ganger for å få dem til å sponse hennes prosjekt, men bedriften ønsket Furus mening om deres tilknytning til *Det Nye*. Furu var ikke særlig tilfreds med ikke å kunne svare på dette. Da hun kom tilbake til Oslo, satte hun Ludwigsen til veggs og forlangte en forklaring på hva som foregikk.

Ludwigsen sluttet i januar 1997. Henningstad måtte da forholde seg direkte til redaksjonen og Nina Furu. Kontrakten regulerte fortsatt produksjonen av CD-ROM-en, men *Det Nye* var ikke lenger interessert i praktisk samarbeid. Da JenteROM kom med juniutgaven til *Det Nye*, var det uten noen omtale inne i bladet.

Samtidig hadde Furu styrket sin stil-ling i Hjemmet-Mortensen. I januar 1997 ble hun utpekt som redaktør for Hjemme-Nett, en felles investering av de tre store medieaktørene Hjemmet-Mortensen, Orkla og Egmont. Denne hjemmesiden ble planlagt som en paraply som skulle motta materiale fra alle innholdsprodu-sentene til disse tre bedriftene, i tillegg til en begrenset gruppe eksterne bidrags-ytere (inkludert svenske Telia). Kort sagt, det var den største multimedieinveste-ringens hittil med norske husholdninger som målgruppe.

Da HjemmeNett gikk på lufta 25. sep-tember 1997, startet de en stor kampanje for den nye tjenesten. Ikke mindre enn 800 000 reklame-CD-er ble distribuert til norske hushold, som vedlegg til mange ulike blader og gjennom posten. HjemmeNett var en Internett-tjeneste som var beregnet «på hele familien», og markedsførerne framhevet at tjenesten kunne tilpasses behovene til alle familie-medlemmer. Dette skulle oppnås ved en klassifikasjon av informasjonen gjennom et nøkkelord-system som ga brukerne muligheten til på forhånd å plukke kate-gorier og emner som de fant mest interes-sante. Furu visjoner for den nye tjenes-ten var ikke beskjedne: «HjemmeNett skal også bli, spør du meg, spydspissen som driver Internett inn i de tusen hjem i Norge.» Følgelig var ambisjonene til HjemmeNett også å engasjere kvinner til å bruke internett.

Vi observerte dermed et interessant kontrovers mellom to foretakssomme kvinner om hvordan kvinner skulle inkluderer blant multimediebrukere. Deres strategier hadde mye til felles. Både JenteROM og HjemmeNett representerte ambisiøse forsøk på å tiltrekke nye grup-per brukere til multimedia ved å rette seg mot private hjem og ikke-arbeidssituasjo-ner. Målgruppen til JenteROM bestod av kvinner mellom 15 og 30 år, en radikal utvidelse av de tradisjonelle brukerne av multimedia. HjemmeNett hadde en enda

mer omfattende ambisjon. Eller som Furu sa det: «Glansdagene til den 20-årige datanerden er over ... Eller, han må jo gjerne bare fortsette. Men vi ønsker at mor og bestemor og bestefar og den lille knotten på fire år også blir med på dette.»

Begge initiativene delte forståelsen av hvordan man *ikke* skulle rekruttere nye grupper: ikke noe mer bits, bytes eller båndbredde. De ville heller utmerke seg på innhold. I realiseringen av dette fant vi interessante likheter og forskjeller. Også for HjemmeNett kunne vi identifisere handlingskonsepter som ser ut til å ha vært spesielt viktige i mikrostrukturering-en av prosjektet (i tillegg til rett tid, rett sted etc.) og som har paralleller i hand-lingskonseptene i designet av JenteROM. Disse er *totalitet*, *individualisering/hete-rogenitet* og *troverdighet*.

Totalitet refererer til ideen eller ambi-sjonen om at HjemmeNett skulle være i stand til å gi deg «alt du vil bruke Inter-nett til, på ett sted» (deres eget slagord). HjemmeNett prøvde å oppnå dette ved å knytte de ulike innholdsleverandørene hos Hjemmet-Mortensen til utvalgte eks-terne vare-, innholds- og aksessleveran-dører. Selv om målestokken er forskjjel-lig, er det her en parallell, ikke bare i utførelse, men også i hensikten med spe-sielle skribenter og sponsorer til de tema-tiske delene av JenteROM.

HjemmeNett ser ut til å representere en alternativ konfigurering av (den kvinnelige) brukeren i forhold til den vi identifiserte i JenteROM. Sistnevntes design inneholder spesifikke antakelser om brukeren, blant annet at hun søker kunnskap, er interessert i spesielle emner og foretrekker rolige opplevelser. Hjem-meNett prøver å omgå slike antakelser ved å tilby en mulighet til å velge akti-viteter i trygge omgivelser. HjemmeNett fremmet en slags liberalisme – her skulle du få lov til å gjøre hva du ville. Resul-tatet var en svakere brukerkonfigurasjon enn hva JenteROM var ment å represen-tere. JenteROM var utformet for å være

attraktivt for kvinner som var nytte- og opplysningsorienterte og bygde derfor på en forholdsvis veldefinert og avgrenset forståelse av femininitet. HjemmeNett var på sin side designet ut fra et intendert uklart bilde av kjønn. Dette fører fram til det andre handlingskonseptet, *individualisering/heterogenitet*. Dette handlingskonseptet uttrykker rasjonale bak en designstrategi hvor kjønn gjøres diffus for å implisere at produktet har noe for alle.

Likevel er det tvilsomt om disse forskjellene var årsaken til turbulensen mellom de to prosjektene. For å komme videre trenger vi det tredje handlingskonseptet, *troverdighet*. Dette er sterkt knyttet til problemet med informasjonsoverflod, utfordringen i å velge ut, fordøye og evaluere alt som er tilgjengelig. Nøkkelord-systemet hos HjemmeNett bør ses som et forsøk på håndtere dette problemet. Handlingskonseptet om troverdighet henvendte seg likevel først og fremst til Internettets eksterne verden. Hovedantakelsen var at brukere ønsker og trenger noen å stole på. Dette var rasjonale bak Furus opptatthet av å få kontroll over hva som ble utført under navnet Hjemmet-Mortensen: «Vi ønsker å fortelle at dette (for eksempel hva som finnes på HjemmeNett) er stoff som er fra seriøse, anerkjente innholdsleverandører. Det er ikke tre femtenåringer fra Ørsta som sitter og legger opp noe tull. Vi har anerkjente, etablerte merkenavn hos oss, som har en viss troverdighet, ikke sant? Denne troverdigheten ønsker vi å ta med over på nett.»

JenteROM var et multimedia-eksperiment rettet mot en stor gruppe av ikke-eksperter, ikke-ennå-brukere av multimedia – kvinner. For å kunne nå dette nye publikumet måtte innovatøren (Henningstad) vise til nye konsepter for relasjonen mellom multimedieteknologien og brukerne. Det som skjedde med JenteROM, er et klart eksempel på en gjensidig rekonfigurering av teknologi og kjønn.

På den ene siden ser vi et forsøk på å oversette teknologi til noe feminint, og på den andre siden et forsøk på å endre noen aspekter av definisjonen av femininitet, for eksempel antakelsen om datamaskinfobi (Lie & Sørensen 1996, Berg 1996). Sluttresultatet representerte også et forsøk på å regulere og «fryse» en spesiell oppfatning om relasjonen mellom kvinner og multimedia, gjennom en designstrategi basert på handlingskonseptene rolig, kunnskap og enkelhet. Disse tre begrepene er en spesiell representasjon av femininitet som også formet designet av JenteROM slik at det skulle fremme akkurat denne representasjonen av kjønn.

I utgangspunktet virker HjemmeNett som et forsøk på å motsi behovet for spesielle initiativ for å få kvinner interessert i multimedia og behovet for å kjønne designet av webtjenesten for å tiltrekke kvinnelige brukere. Men dette er ikke en tilbakevending til ideen om at teknologi er nøytral eller uten kjønn. Handlingsbegrepene totalitet og individualisering/heterogenitet er viktige i denne sammenhengen fordi de inviterer til bruk av en designstrategi som tar hensyn til kjønn samtidig som den innebærer forsøk på å skape både maskuline og feminine rom. For eksempel innebar dette tanker om at man burde ha med web-programmer som letter valget av applikasjoner eller informasjonsområde, for å skape en opplevelse av at denne hjemmesiden kan ta vare på alles behov. I siste instans forsøker man selvsagt å få dette til å se ut som kjønnsnøytralitet.

Slik sett, når vi sammenlikner de to gruppene av handlingskonsepter, så ser vi at hovedforskjellen mellom JenteROM og HjemmeNett faktisk handler om deres ulike konstruksjon av kjønn. I det første produktet konstrueres kvinner som rolige, kunnskapssøkende og teknologisk sett ikke så kompetente brukere. De verdsetter nytte framfor lek. HjemmeNett bygger på antakelsen om at kvinner søker

etter tillit, bred tilgang, fleksibilitet og individualisme. Antakelsene bak JenteROM antyder en dikotomisk kontrast mellom mannlig og kvinnelig kjønn. HjemmeNett konstruerer det feminine og det maskuline som ytterpunkter på en skala.

De to oppfatningene om kjønn, dikotomien og den kontinuerlige skalaen, fører konstruksjonen av multimedia i ganske forskjellige retninger. På denne måten ser vi fruktbarheten til nyere teori om kvinner og data, særlig den samtidige konstruksjonen av kjønn og teknologi. Konstruksjonen av JenteROM ser ut til å passe godt overens med Henningstads forståelse av kjønn, på samme måte som med HjemmeNett og Furus forståelse av kjønn. Vi observerer at forskjellige kjønnsideologier er inskribert, men vi vet mindre om evnen disse inskripsjonene har til å få brukerne til handle i tråd med kjønnsskriptet.

Konstruksjon av inkludering gjennom konstruksjon av kjønn?

Sett under ett indikerer JenteROM og HjemmeNett en dyptgående endring i kjønnsdynamikken til datamaskiner og multimedia. Først og fremst demonstrerer eksistensen av slike produkter faktisk at den tidligere symbolske identiteten mellom maskulinitet og datamaskiner er brutt ned. Det er oppnådd gjennom en omskaping av multimedieteknologiene.

HjemmeNett og JenteROM er en del av en pågående diskurs om forholdet mellom kvinner og multimedia i Norge, samtidig som de representerer forsøk på å undersøke og endre dette forholdet. For eksempel ble to spill for jenter inkludert i 1998-versjonen av JenteROM. Det viser at det skjer en viss omformulering av de opprinnelige antakelsene. Andre aktører som Libresse og en rekke kvinneblader

eksperimenterer kontinuerlig med layout og innhold i deres internettjenester. Det finnes også noen få ikke-kommersielle initiativer for å etablere møteplasser på Internett for kvinnelige dataentusiaster, for eksempel *Webgrrls Norge*.⁵

Når vi sammenliknet JenteROM og HjemmeNett, observerte vi to forskjellige strategier for å få kvinner til å bruke multimedia og Internett. JenteROM ble designet på grunnlag av en *kvinner-i-særdeleshets*-strategi. Her representerer designet av produktet et forsøk på å inskribere en tilretteleggelse for et standardisert kvinnelig bruksmønster. HjemmeNett ble derimot konstruert ut fra en idé om at problemet med å bruke Internett er det samme for kvinner som menn. De brukte en *kvinner-og-alle-andre*-strategi, basert på et standard unisex bruksmønster, selv om det tillater kvinner og menn – på individuelt grunnlag – å utvikle klart kjønnede praksiser. På denne måten har vi identifisert to måter å understøtte inkluderingen av kvinner i multimedia på, selv om den siste strategien ikke er særskilt rettet mot kvinner.

Begge tiltakene hadde til hensikt å få kvinner mer interessert i multimedia og Internett. Det indikerer uansett en vesentlig endring i forholdet mellom kvinner og data, fra et mønster med eksklusjon mot en økende interesse for inklusjonstiltak (se også Cassell & Jenkins 1998 om andre kommersielle IKT-produkter rettet mot jenter, særlig dataspill, og deres begrep om «entreprenørisk feminisme» som kontrast til det skandinaviske begrepet om statsfeminisme). Det er viktig også å legge merke til at mange av tiltakene som er nevnt ovenfor, skyldes initiativer fra kvinner. Henningstad kan på dette området sees på som typisk. På en annen side finner studier av dataentusiaster blant jenter (for eksempel Nordli 2001) at entusiasmen hovedsakelig skyldes omfortolkningen av datamaskinen til å bli et verktoy for informasjon og kommunikasjon.

I termer av politikk er kanskje funne-

ne våre overraskende. Ser vi på kjønnsdimensjonen i strategiene for IKT i norske skole, dreier de seg hovedsakelig om lik tilgang til PC for gutter og jenter, i tillegg til forslag om at jenter kan trenge mer oppmerksomhet på dette feltet enn gutter (jf. Aune & Sørensen 2001). Dette er i kontrast med ideologien til de kommersielle eksperimentene vi har beskrevet her. De er mer offensive og mer direkte orientert mot inklusjon i stedet for å unngå eksklusjon. Dette poenget kan understrekes av det faktum at det var *Libresse*, tampongprodusenten, og ikke en utdanningsinstitusjon, som først tok initiativ til brosjyren «Internettguide for jenter». De kommersielle eksperimentene, støttet av mange forskjellige typer annonser, ser på en måte ut til å være mer progressive enn den offentlige utdanningssektoren. Er statsfeminismen på hell?⁶

Hendrik Spilker
stipendiat

Knut H. Sørensen
professor

Institutt for tverrfaglige
kulturstudier, NTNU

Noter

1. Denne artikkelen er en revidert versjon av Hendrik Spilker og Knut H. Sørensen: «A ROM of one's own or a home for sharing? Designing the inclusion of women in multimedia», *New Media & Society*, 2000, s. 268–286. Helene Engen har bistått med oversettelse. Arbeidet med artikkelen har vært støttet av Norges forskningsråd gjennom SKIKT-programmet, av Targeted Socio-Economic Programme, EU gjennom prosjektet «Social learning in multimedia» (SLIM) og av EUs femte rammeprogram, Information society technologies gjennom prosjektet «Strategies of inclusion: Gender in the information society» (SIGIS). Vi takker anonyme konsulenter for nyttige kommentarer.
2. <http://www.sn.no/blekkhuset/frmain.htm>.
3. Den andre versjonen av JenteROM, JenteROM '98, ble koplet til et annet blad for kvinner, *Henne*. En tredje versjon kom høsten 1999.

Vår analyse er i det alt vesentlige basert på den første utgaven.

4. Britt Wang Løvik: «Nedlåste betroelser», <http://www.idg.no/datamagasinet/0297/jenterom.htm>.
5. <http://www.webgrils.no/>
6. Dette poenget er grundigere behandlet i Spilker og Sørensen 2002.

Litteratur

- Akrich, Madelaine 1992. The De-Description of Technical Objects. I Wiebe E. Bijker og John Law (red.): *Shaping technology / building society*. The MIT press, Cambridge, 205–224.
- Aune, Margrethe 1996. The computer in everyday life: Patterns of domestication of a new technology. I Merete Lie og Knut H. Sørensen (red.): *Making technology our own? Domesticating technology into everyday life*. Scandinavian University Press, Oslo, 91–120.
- Aune, Margrethe og Knut H. Sørensen 1998. Teaching transformed: The appropriation of multimedia in education: The Case of Norway. I Marc van Lieshout, Tineke M. Egyedi og Wiebe E. Bijker (red.): *Social learning technologies. The introduction of multimedia in education*. Ashgate, Aldershot, 159–189.
- Berg, Anne-Jorunn 1996. Digital feminism. *STS Rapport nr. 28*. Senter for teknologi og samfunn, Trondheim.
- Berg, Anne-Jorunn og Merete Lie 1995. Feminism and constructivism – do artifacts have gender? *Science, Technology & Human Values* 20 (3), 332–351.
- Berg, Vivian A.L. 2000. *Firkanter og rundinger. Kjønnskonstruksjon blant kvinnelige dataingeniørstudenter ved NTNU*. Rapport 3/2000, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Trondheim.
- Cassell, Justine og Henry Jenkins 1998. *From Barbie to Mortal Combat. Gender and computer games*. The MIT Press, Cambridge, MA.
- Faulkner, Wendy 2001. The technology question in feminism: A view from feminist technology studies. *Women's studies international forum* 24 (1), 79–95.
- Gansmo, Helen Jøsok 2002. Samfunnsproblemet «jenter og data». *Kvinneforskning* 2, 10–25.
- Haraway, Donna 1991. *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*. Free Associations Books, London.

- Haraway, Donna 1995. Foreword. Cyborgs and symbionts: Living together in the New World order. I Chris Habes Gray (red.): *The Cyborg Handbook*. Routledge, New York, xi-xx.
- Latour, Bruno 1987. *Science in action*. Harvard Univ. Press., Cambridge.
- Latour, Bruno 1992. Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. In Wiebe E. Bijker og John Law (red.): *Shaping technology / building society*. The MIT press, Cambridge, MA, 225-254.
- Lie, Merete 1998. *Computer dialogues: technology, gender and change*. Report 2/98. Centre for women's studies, Trondheim.
- Lie, Merete mfl. 1988. *I menns bilde: kvinner, teknologi, arbeid*. Tapir, Trondheim.
- Lie, Merete og Knut H. Sørensen (red.) 1996. *Making technology our own? Domesticating technology into everyday life*. Scandinavian University Press, Oslo.
- Lohan, Maria 2000. Constructive Tensions in Feminist Technology Studies. *Social Studies of Science* 30 (6), 895-916.
- Nordli, Hege 2001. From 'Spice Girls' to Cyber-girls: The Role of Multimedia in the Construction of Young Girls' Fascination for and Interest in Computers. I Marc van Lieshout, Tineke M. Egyedi og Wiebe E. Bijker (red.): *Social learning technologies. The introduction of multimedia in education*. Ashgate, Aldershot, 110-133.
- Nordli, Hege 2002. *The Net is Not Enough*. Dr.polit.-avhandling, NTNU (under arbeid).
- Rasmussen, Bente og Tove Håpnes 1991. Excluding Women from the Technology of the Future? A Case-study of the Culture of Computer Science. *Futures* 23 (10), 1107-1119.
- Spilker, Hendrik og Knut H. Sørensen 2002. Feminism For Profit? Public and Private Gender Politics in Multimedia. I Knut H. Sørensen og Robin Williams (red.): *Guiding Policy, Shaping Technology: Concepts, Spaces and Tools*. Edgar Elgar, London (under trykking).
- Strauss, Anselm og Juliet Corbin 1990. *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. Sage, Newbury Park, CA.
- Sørensen, Knut H. 1992. Towards a feminized technology? Gendered values in the construction of technology. *Social studies of science* 22 (1), 5-31.
- Turkle, Sherry 1988. Computational reticence: why women fear the intimate machines. I Cheris Kramarae (red.): *Technology and women's voices. Keeping in touch*. Routledge & Kegan Paul, New York, 41-61.
- Wajcman, Judy 1991. *Feminism confronts technology*. Polity Press, Cambridge.

Mellom lyst og plikt?

Beretning om en mannlig IKT-forsker¹

Av Nora Levold

Artikkelen er et bidrag til å forstå kjønn i IKT-forskning. Den tar utgangspunkt i at kjønn skapes gjennom praksis, og følger en mannlig IKT-forskers identitetskonstruksjon. En konstruksjon som bryter med det «tradisjonelt» maskuline, og som innebærer å balansere eller forhandle mellom retten til å leke, til fascinasjon og lyst/nyttelse på den ene siden, og alvoret og plikten til å ta ansvar på den andre. Artikkelen problematiserer deretter noen paradokser mht. bruk av kjønn som analytisk kategori i forskning, samtidig som den viser nødvendigheten av å gjøre dette.

Forståelser av vitenskap, forståelser av kjønn

Å gripe betydningen av kjønn for og i vitenskap har lenge vært en utfordring for mange kvinnelige forskere. Kvinne- og kjønnsforskningen har problematisert dette, og det er også utviklet en radikal feministisk vitenskapskritikk.² En viktig forutsetning for denne kritikken var utviklingen av et empirisk-relativistisk program innenfor vitenskapssosiologien (Collins 1981, Brante 1984). Dette gjorde det legitimt å fokusere på sosiale fakto-

rers betydning for den vitenskapelige kunnskapens innhold – også betydningen av kjønn. Den radikale feministiske vitenskapskritikken kom dermed til å sette spørsmålstegn ved hele den tradisjonelle vitenskapens måte å tenke om, søke etter, produsere og forholde seg til vitenskapelig kunnskap på (Merchant 1980, Bowling og Martin 1985). De betvilte om etablerte teorier og metoder overhodet var egnet til å gripe kvinners virkelighet; deres erfaringer, verdier, interesser, eller den såkalte kvinnekulturen.

Den radikale kvinnekritikkens basis

var den samme som konstruktivismens, nemlig en kritikk av den etablerte vitenskapens forestilling om «et abstrakt intellekt» eller «en totaliserende fornuft» som kunne stille seg utenfor sin egen kunnskapsproduksjonsprosess. I den positivistiske vitenskapsforståelsen er *distanse* garanti for vitenskapelig rasjonalitet og objektivitet. Den gjør det mulig å *skille* mellom vitenskapelig kunnskap og annen kunnskap. Kvinnekritikken diagnostiserte i tillegg dette abstrakte intellektet som genuint mannlig. De så klare paralleller til menns måte å forholde seg til seg selv og til sin omverden på. En forestilling om et abstrakt intellekt eller en total fornuft hadde derimot, ifølge kvinnekritikken, ingen referanse til noe «kvinnelig», det være seg festet i kvinners praksis, deres erfaringer, kultur eller rasjonalitet.

På 70- og 80-tallet kom det mange fortellinger om kvinners annerledes erfaringer, verdier og kultur, slik den spilte seg ut på diverse arenaer (både innenfor og utenfor vitenskapen). Kvinners tilkorkommenhet i og utestengning fra «menns verden» ble forklart med deres grunnleggende annerledes rasjonalitetsform (ansvars-/omsorgsrasjonalitet, Wærness 1975, 1978, B.Aa. Sørensen 1982). Dette satte behovet for en annen type vitenskap eller i det minste en annen måte å drive vitenskap på (forskningsstil) for kvinner på dagsordenen. På den måten kan vi si at bildet av den mannlige forskeren og den mannlige forskningsstilen fikk sitt feminine motstykke eller motbilde med utgangspunkt i en kvinnelig rasjonalitetsform. Dette motbildet ble en slags kvinnelig speilvendning av det mannlige bildet. En rekke dikotomier ble utviklet for å beskrive den grunnleggende forskjellen mellom den mannlige og den kvinnelige rasjonaliteten, slik det er vist i figur 1.

I denne artikkelen skal jeg se nærmere på noen forsøk som i ettertid er gjort på konstruksjoner av slike motbilder. Deretter skal jeg konstruere et bilde av kjønn i

forskning selv. Dette skal jeg gjøre gjennom å analysere *en* forskerbiografi. Biografien er en del av datamaterialet til prosjektet «Verdier, vilkår og virkelighet – om kjønnsprosesser i IT-forskning», finansiert av NFR. Analysen av biografien, eller «Andreas» som jeg kaller informanten, skal ha følgende fokus: Jeg skal undersøke Andreas' handlinger og holdninger som IT-forsker og mann. Det er med andre ord de bilder av kjønn som Andreas forholder seg til, og selv produserer, når han tenker om og forsker på informasjonsteknologi, som er mitt anliggende.

distanse	vs. nærhet
objektivitet	vs. subjektivitet
rasjonalitet/fornuft	vs. intuisjon
autonomi	vs. omsorg
struktur/orden	vs. mangfold
konkurranse	vs. samarbeid
hierarki	vs. nettverk
kontroll	vs. dialog

Figur 1. Forestillinger om mannlige versus kvinnelige rasjonalitetsformer.

Fra slutten av 80-tallet satte flere og flere feministiske forskere selv spørsmålsteget ved hvor fruktbar en stram todeling (som skissert i figur 1) i forståelsen av det sosiale kjønnnet egentlig var (se bl.a. Keller 1985, Harding 1986, 1991, Haraway 1988, 1991, Butler 1993). Kvinneforskningen dreide etterhvert perspektivet fra å betrakte alle kvinner som like hverandre og forskjellige fra menn, til også å fokusere på forskjeller mellom kvinner eller grupper av kvinner. Neste skritt ble å studere kjønnsutforming som en prosess eller relasjon. Innenfor den feministiske vitenskapskritikken rettet man således oppmerksomheten mer og mer mot kjønnets potensielle foranderlighet og advarte mot romantisering av biologiske naturtilstander.

(Foto: I. Tahvanainen, Gorilla/Samfoto.)

Sandra Hardings bok fra 1986, *The science question in feminism*, fikk stor betydning i så måte. Her argumenterer hun for at kjønn må betraktes som en ustabil kategori som kan ha varierende innhold og betydning. Kjønn forhandles kontinuerlig på tre nivå, sier Harding; på praksisnivået (f.eks. som arbeidsdelings-systemer), symbolnivået (som symbolske eller kulturelle forestillinger/bilder), og på det individuelle nivået (som individuelle identiteter). Disse nivåene må analyseres i sammenheng, sier hun. De tidlige feministiske analysene kan kritiseres for å *determinere* det sosiale kjønnnet direkte fra praksisnivået (dvs. erfaringer med ulønnet/lønnet omsorgsarbeid). En tre-nivå-forståelse som Hardings åpner for langt mer komplekse kjønnsforståelser, og den henleder også oppmerksomheten mer mot mannlighetens og kvinnelighetens *kulturelle* forankring (og dermed potensielle foranderlighet). Samtidig blir det også nødvendig å rette fokuset mot dynamikken mellom de tre nivåene.

På mange måter kan vi si at den konstruktivistiske tilnærmingen innenfor teknologi- og vitenskapsstudiefeltet er et forsøk på å utvikle analyseredskaper som nettopp er egnet til å fange dynamikken mellom slike nivå. Etterhvert er da også konstruksjoner av kjønn blitt et eget tema innenfor teknologi- og vitenskapsstudiene (se bl.a. Håpnes og Sørensen 1995, Berg og Lie 1995, Lie og Sørensen 1996, Berg 1997, Lie 1998). Hovedgrepet blir det samme som ved studier av vitenskap eller teknologi: Som forskere må vi inn tidlig i konstruksjonsprosesser og analysere «produksjoner» (det være seg av kjønn, vitenskap eller teknologi) *mens* de pågår. Venter vi til resultatene foreligger, studerer vi så å si bare lukkede fakta eller «sunn fornuft»:

Closure occurs in science when a consensus emerges that the «truth» has been winnowed from the various interpretations; it occurs in technology when a consensus emerges that a problem arising during the development

of technology has been solved. (Bijker, Hughes og Pinch 1987:12)

Hvis vi ønsker å studere konstruksjon av fakta (i form av teknologi, vitenskap eller kjønn), må vi altså studere tilvirkningsprosesser før de avsluttes, enighet oppstår og lukkingen inntreffer. Bare da kan vi få øye på hvordan nye utforminger eller betydninger konstrueres. Å forutsette at vi vet hva kjønn er, eller betyr, en gang for alle, kan fort forhindre oss i å oppdage når kjønn forandrer seg. Antakelig er det nettopp ved å fokusere på konstruksjonsprosesser at vi også kan avdekke noe om hvordan alle Hardings nivå spiller sammen: Vi kan undersøke hvordan faktiske kvinner og menn skaper/forhandler sin egen (kjønns)identitet mens de gjør det de gjør (på praksisnivået) og samtidig «konverserer» med symbolske kjønnsbilder (forestillinger om kjønn). Når vi rapporterer fra dette blir imidlertid våre observasjoner aldri fullstendige representasjoner av de «virkelige» produktene, bare fortolkninger av dem. Forskere bidrar derfor alltid selv til konstruksjonene når de forteller om dem.

Bilder av kjønn i tidligere forskning om kjønn og IT

Forskningen på kjønn og teknologi har gjennomgått flere faser (for en gjennomgang, se Faulkner 2000a og Spilker og Sørensen 2000). På slutten av 70-tallet og utover 80-tallet var den hovedsakelig preget av de samme kvinnekultur-perspektivene som resten av kvinneforskningen. Når det gjaldt IT, undersøkte man blant annet hvorfor så mange kvinner valgte bort data som studie- og arbeidsfelt, dvs. overlot dette til gutter og menn (Lloyd and Newell 1983, Damholdt mfl. 1985, Dirckinck-Holmfeld 1985). Forklaringsene handlet om kvinners teknologiangst eller datavegning. Denne ble betraktet som rasjonell i forhold til kvinners sosialisering. Med utgangspunkt i kvinners

kultur og erfaringer var det «naturlig» at de heller ville jobbe med mennesker. De søkte arenaer der deres rasjonalitetsform, omsorgs-/ansvarsrasjonaliteten, var omsettbart. Teknologi/IKT ble slik sett definert som menns arena, som vitenskap var blitt det.

I en gjennomgang av denne tidlige feministiske teknologiforskningen påpeker Berg (1997) en del uheldige trekk. Den bar blant annet preg av det hun kaller en slags feministisk sosial determinisme: Kjønn ble oppfattet som en gitt størrelse, det samme ble også teknologi. Dermed ble det enkelt a priori å definere teknologi som et patriarkalsk maktfenomen. Det konstruksjonsmessige og/eller fleksible ved både teknologi og kjønn var altså ennå ikke kommet inn i analysene. Man tok utgangspunkt i et statisk bilde av kvinneligheten (som et motstykke til et like statisk bilde av mannligheten), noe som gjorde det vanskelig å «se» nye utforminger. Vi ser altså klart paralleller til «vitenskapen som et maskulint prosjekt»-forestillingene.

Hva forteller så 90-tallets (etterhvert mer konstruktivistisk inspirerte) forskning om kjønn og IT? Denne er i utgangspunktet opptatt av å unngå essensialisering og oppfatter kjønn som en dynamisk prosess (Berg 1997, Lie 1998, Faulkner 2000b) eller som en «process of social learning» (Spilker og Sørensen 2000). Under lesningen av den ble jeg imidlertid mer og mer opptatt av *begreps- og metaforbruk* som verktøy til å gripe (og å skape) kjønn. Symbolske forestillinger om kjønn (kjønn på symbolnivået) kommer nettopp til uttrykk gjennom *språk*. Ønsker man å komme på sporet av potensielt nytt innhold, er et fokus på begrepsbruk en relevant inngang. Både de begrep informantene selv bruker og, ikke minst, de forskerne bruker.

I nyere norsk forskning er kjønnsbildene nå tegnet langt mer mangfoldige. I en artikkel om teknologi og maskulinitet understreker f.eks. Lie (1995) at hun

finner flere og ulike strategier blant menn med hensyn til håndtering av datamaskiner i en bestemt arbeidsorganisasjon. Det samme finner Håpnes og Sørensen (1995) når de analyserer ett ekstremt mannsmiljø, nemlig et hackermiljø ved et teknisk universitet. Håpnes og Rasmussen (1990, 1991) har videre undersøkt mannlige og kvinnelige datastudenter, og også de finner ulike maskuline kulturer som lever side om side. Berg (1997) viser sammenvevingen av teknologiske og kjønnede elementer når hun studerer bruksmønstre i forbindelse med utprøvingen av Minitel.

Disse undersøkelsene er interessante på flere måter. Forskerne overskrider den dualistiske kjønnsforståelsen på den måten at de påpeker feminine dimensjoner i identiteter hos menn / grupper av menn. Dermed blir maskulinitet og femininitet til en viss grad løsrevet fra biologisk kjønn. Samtidig blir kjønnsdikotomien åpnet opp. I denne forskningen kan vi således lese om flere kvinneligheter og mannligheter i form av mer «kvinnelige» menn og mer «mannlige» kvinner, og ikke minst om ulike forutsetninger for dette. Når forskere går inn i konstruksjonsprosesser, dvs. konkrete kontekster der kjønn produseres og forhandles, kommer mer nyanserte og forskjelligartede bilder av virkelighetens menn og kvinner til syne. Flere og ulike typer kvinnelige og mannlige strategier blir avdekket. På mange måter bidrar dette til en mer håpefull situasjon for faktiske kvinner og menn. Både mulighetsrommene og handlingsrommene ser ut til å kunne utvides betraktelig.

Likevel står vi overfor et slags paradoks: Disse forskerne bruker stort sett de *samme* begreper eller forestillinger om det maskuline og det feminine når de forteller om hva slike nye kvinneligheter og mannligheter består av. De blander dem bare sammen på nye måter. Slik får vi erstattet en stram todelt kjønnsforståelse med et slags kontinuum. Innholdet i (bil-

det av) det feminine og det maskuline blir slik sett ikke nytt, bare hvem som kan være det! Fremdeles er det feminine knyttet til omsorg, dialog, intuisjon (jf. høyre kolonne i figur 1) og det maskuline til opptatthet av struktur, konkurranse og kontroll (se venstre kolonne i figur 1). På en måte er altså forskerblikket innstilt som før.

La meg, for å illustrere dette poenget, skissere det bildet av en «ny» IT-kvinnelighet som jeg blant annet leser ut av Håpnes og Rasmussens studie av datastudenter (Håpnes og Rasmussen 1991, Rasmussen og Håpnes 1991, Håpnes 1992) og Kvande og Rasmussens studie av sivilingeniører (Kvande og Rasmussen 1990). Disse studiene har undersøkt kvinner innenfor teknologiens verden. Vi finner i disse tekstene langt fra en kvinnelighet som er preget av angst, vegring og motstand. Vi finner derimot en ganske offensiv dame. Hun har selv valgt data som studie/arbeidsområde, hun har utviklet sine egne strategier og sin egen identitet i forhold til dette. Men i hvilke *termer* blir fortellingene om henne fortalt? Hvilke metaforer blir brukt? Hvilke kontrasteringer gjør forskerne som forteller om henne, og hvilke (tradisjonelle?) kjønnskonnnotasjoner bærer disse metaforene og kontrasteringene med seg?

Det er først og fremst *tre* aspekt ved disse studentenes/ingeniørenes aktiviteter Håpnes, Rasmussen og Kvande finner er kjønnnet. Det dreier seg om hvordan disse ingeniørene/studentene oppfatter *hensikten* med sine IT-/ingeniør-aktiviteter. Det er i måten de *angriper* faglige problemer på («styles»), og det er i forhold til hva de lar seg *fasciner* av og hvordan. Hva slags *kjønning* er det snakk om?

Jentene/kvinnene i disse studiene er gjennomgående mer opptatt av IT-teknologiens praktiske, funksjonelle og samfunnsmessige *nytte*, enn guttene/mennene. I forhold til egen bruk/læring er de opptatt av hvilke problemer maskinen

kan løse for dem, mer enn hva som befinner seg inni «boksen». De betrakter datamaskinen først og fremst som et nyttig arbeidsredskap/verktøy. I Håpnes og Rasmussens undersøkelse kontrasteres de kvinnelige studentene mot de såkalte «knotterne», gutter som synes å finne en personlig tilfredsstillelse i å sitte og «knotte» på en datamaskin. Kvinnenes nytteorientering analyseres altså i kontrast til menns mer maskintekniske interesse.

Vekten på nytteaspektet kommer også frem i forskning om kvinnelige sivilingeniørers preferanser: Mens menn er opptatt av de teknologiske potensialene, de økonomiske gevinstene (som ofte kan stå i motstrid til hverandre), dessuten raffinement i de tekniske løsninger mv., er kvinner opptatt av å bidra til å løse samfunnsproblemer og til å lage brukervennlig teknologi (Kvande og Rasmussen 1989, Bratteteig og Verne 1985, se også Kimbell, Stables og Green 1996). Altså en slags omsorgsorientering, kontrastert mot en mer rasjonalistisk orientering. I flere av disse undersøkelsene er det et (godt) poeng å skille mellom grupper av menn/kvinner. Ikke alle menn er «knottere», ikke alle hackere er like. Men det som altså ikke problematiseres er hva som (til enhver tid) er feminint. Hvorfor er egentlig disse kvinnenes opptatthet av nytte spesielt feminint? Handler det om at nytte i denne sammenhengen knyttes til omsorg (samfunnsomsorg) og kontrasteres mot den maskuline metaforen maskinteknisk opptatthet/interesse?

Også når det gjelder metode/angrepsmåte for å løse dataproblemer, det være seg av datateknisk eller programmeringsmessig art, er de nye fortellingene også fortellinger om strategier med feminine og maskuline (i tradisjonell forstand) dimensjoner. *Implisitt* blir det feminine knyttet til det Turkle (1984) kaller myk mestring, dvs. en åpen og dialogpreget kommunikasjon med maskinen. Dette blir så kontrastert mot den harde mest-

ringen; en mer manipulerende og kontrollerende adferd vis-à-vis maskinen. Forskerne velger altså fremdeles begrep/metaforer som bærer gamle kjønnskonnnotasjoner med seg når de skal karakterisere angrepsmåtene. Spesielt er dette altså tydelig i måten de *kontrasterer* begrep på.

Når det gjelder fascinasjonen over IT-teknologien, er ikke dette lenger bare beskrevet som en «manneting». Også kvinnene fascineres, men deres fascinasjon blir beskrevet med metaforer som henleder oppmerksomheten mot tradisjonell femininitet: en undring over det ugjennomtrengelige, det uforståelige, det nesten mystiske ved denne teknologien (Lie 1995). Menns fascinasjon, derimot, knyttes til maskinens «potens» og det dynamiske, nesten personlige forhold menn kan opprette til maskinen, tidvis en kamp så å si mann mot mann (Turkle 1988, 1990, Håpnes og Rasmussen 1990).

I en viss forstand blir altså kjønn likevel fortolket og dermed konstruert tradisjonelt i flere av disse studiene. Er dette et uttrykk for de studerte (informantenes) konstruksjoner av sin identitet, eller for forskernes valg av begreper/dimensjoner når de forteller om dem? Eller er det kanskje umulig å bruke analysekategorien kjønn uten å gli inn på «kjente» dualistiske veier?

Disse forskerne har alle ønsket å åpne kjønnsforståelsen, å tegne nye bilder av kjønn. Det har de i en viss forstand lyktes med. Vi har blitt kjent med kvinner og menn som «kler på seg kjønn» på varierte og sammensatte måter. Slik sett har de tegnet bilder av menn med feminine trekk og kvinner med maskuline. Men betydningen av kjønnskategoriene blir rimelig lik. *Hva* de (vi) legger i begrepet feminint og begrepet maskulint blir omtrent som før, det er altså snarere snakk om omkonstruksjoner av tradisjonelle bilder av kjønn heller enn rekonstruksjoner.

Finns det en annen vei? Kan en måte

være å lage en fortelling hvor man konverserer med de begreper og metaforer som tidligere er brukt, men *kontrasterer* dem annerledes? Går det an å «rote» med de tradisjonelle dimensjonene i maskuliniteten og femininiteten på den måten og slik finne (få frem) nye betydninger?

Fortellingen om Andreas – maskulinitet som fascinasjon, lyst, omsorg og plikt?

Andreas er altså en mannlig IT-forsker som jeg nå skal analysere langs de samme dimensjonene som Håpnes og Rasmussen beskrev som kjønnede, nemlig hensiktsaspektet, angrepsmåten og fascinasjonsformen. Andreas er ca. 50 år og vitenskapelig ansatt på et institutt for informatikk ved en høyere læreanstalt. Han driver derfor dels med forskning, dels med undervisning og dels med administrasjon, slik vanlig er i denne typen jobb. Han skiller seg aldersmessig fra tyngdepunktet i sitt miljø, som ligger mellom 30 og 45 år. Han har ikke selv hovedfag i informatikk, men i matematikk.

Andreas er en sterk personlighet, som ikke enkelt lot seg styre i intervjusituasjonen. Han snakket stort sett om det han selv ville snakke om, og på måter som passet ham. Andreas var svært engasjert i faget sitt generelt, og jobben sin spesielt. Men det var ganske vanskelig å få ham til å snakke om den «bitvis», slik jeg hadde lagt opp til i intervjuguiden. Blant annet ville han ikke skille mellom forskning og undervisning. Undervisning var for ham for det første forskningsformidling, og for det andre forskning i seg selv:

«Undervisning og forskning er delvis to sider av samme sak for meg (...) fordi dette er en – dette er et nytt fag, og vi vet egentlig ikke hvordan man skal undervise i det på en fornuftig

måte. Slik at du godt kan si at det er en slags pedagogisk forskning å finne ut former å gjøre det på. Det kan faktisk være forskning nettopp det å utvikle undervisningsformen, utvikle undervisningsmetodene, måten å gjøre det på. Mye av dette har helt klart – ikke vært gjennomtenkt. Men det kommer ikke av seg sjøl. Det er ikke opplagt hvordan man skal gjøre det – det er veldig ... Men det undervises – det må man jo. Men hvis man ser nærmere på dette rundt om i verden (det har jeg gjort) så undervises det på veldig mange forskjellige måter. Svært forskjellige ... Men det er jo en lang historie. Didaktikk. Det pedagogiske problem ...»

I forskningssammenheng har han holdt på med diverse ting, f.eks. digitale kart og databaseproblematikk. Da vi intervjuet ham var han mest opptatt av semantikk. Han jobbet med programmeringsspråksemantikk på mange måter samtidig: Han underviste i det, skrev lærebok om det, og forsket:

«Jeg holder på med noe som kalles programmeringsspråksemantikk. Det er formelle metoder ... og dels noe som kalles omskrivingssystemer, som også er formelle metoder ... Metodene kan nok sies å være like, men kan ha utgangspunkt i ganske forskjellige problemstillinger, forskjellige måter å se på det på. Akkurat i dag, før du kom, satt jeg og skrev på en artikkel om semantikk, og samtidig forberedte jeg meg. En del av det skal jeg også forelese om på førstkommende tirsdag.

Dessuten jobber jeg med noen EU-prosjekter nå. Det ene er ... et som går på utvikling av distribuerte systemer, hvor det er – mye av det er anvendt, og en del teori. Vi har en god del EU-midler inne i det, og flere enn meg herfra er med. Så det er et relativt

stort prosjekt. Mye anvendt og mye med mye administrasjon omkring. Det andre er også stort, der er først og fremst <personnavn> sentral. Det er et ganske teoretisk prosjekt, og vi er flere som er involverte og samarbeider (...). Det prosjektet er ikke anvendt i det hele tatt, så det er variasjon sånn – men vi har noen EU-midler inne der også, men det er mer sånn til reisemidler, for å få kontakt med andre som holder på med noe tilsvarende.»

Hensikts-/nytteaspektet

Andreas var ikke særlig opptatt av å snakke om hensiktsaspektet på den måten det er gjort i kjønn-og-IT-forskningen. Det var derimot andre informanter i dette miljøet: Flere andre forskere, uansett stillingstilknutting og kjønn, kom inn på hvor viktig de synes det var at forskningen deres hadde relevans for verden utenfor, «den virkelige verden». De fleste, blant annet alle kvinnene, ønsket derfor å jobbe med såkalte anvendte problemstillinger. Med det mente de at (iallfall deler av) prosjektene skulle være i dialog med noen utenfor. Andreas stilte seg rimelig uforstående når vi forsøkte få ham til å snakke om *hensikten* med informasjonsteknologien, faget og forskningen sin. Vi kan selvfølgelig velge å tolke ham som vrang, eventuelt som om han ikke hadde noen klare forestillinger om det. Eller vi kan gi ham lov til å ville italesette dette på andre måter. To ting er imidlertid sikkert: Han var definitivt ikke bare opptatt av maskinen eller programmene som nyttige verktøy (den feminine konnotasjonen), men heller ikke som en maskinteknisk interessant affære (den maskuline). Med *hensikten* forsto han heller:

«Og det handler ikke bare om å lage en struktur i faget, men det også. Det handler heller ikke bare om å lage en slags teori eller et verktøy, men det

også. Det handler om alt – om praksis. Det er utvikling av metoder, utvikling av begreper, rekkefølgen det skal foregå i ... Jeg har ikke behov for å sette andre ... ord på det. (...)»

Dessuten: Noe av det jeg opplever som det sentrale og det viktige ved informatikken, er det estetiske. En del av dette her er estetiske komponenter. Ikke så mye, men noe. Og det ... og det er jo teori bak der og ... formelle metoder ... det kan være ganske fint! I tillegg – selve det å lage et ... et program. Jeg bruker mye av min tid på å undervise ... og da skal man jo lære dem å lage programmer, og det – et program det skal være både funksjonelt og på alle måter anvendelig, men ... det skal også være en – det skal også være en estetikk over det, altså.»

Andreas er altså opptatt av det estetiske ved et program, like så mye som det nyttige, det anvendelige og det mulighets-skapende. Det betyr imidlertid ikke at han i andre sammenhenger *overså* de andre dimensjonene, men med *hensikt* forbandt han programmer like mye med estetikk som med anvendbarhet. Da jeg forsøkte å snakke mer eksplisitt om nytteaspektet, kom han igjen tilbake til undervisningen. Han synes det var nyttig å undervise, både i forhold til det han forskningsmessig drev på med, for studentenes skyld og, ikke minst, for sin egen (moros) skyld:

«(...) også er det morsomt! Undervisning er mye showbusiness det. På én måte. Jeg mener – det å stå foran mennesker er showbusiness. Man skal fange oppmerksomheten deres og helst holde den. Det er ... beslektet med det som man gjør på teater. Og det har jeg sansen for. Jeg synes det er moro å undervise – jeg liker å undervise. Jeg liker å undervise for mange også.»

Som vi ser kan begrepet *nytte* altså tolkes

eller «trekkes» i flere retninger. I fortellingene om de kvinnelige datastudentene og sivilingeniørene ble nytte gitt en ansvars-/omsorgskonnotasjon og ble dermed tolket som «kvinnelig». Andreas legger både egen nytte, nytte i forhold til studentenes læring og faget/forskningen inn i begrepet, men likevel ikke på det vi vanligvis kaller den typisk mannlige måten?

Flere av Andreas' kolleger (andre av mine informanter i dette miljøet) kom derimot inn på nytte forstått som ansvar/omsorg. Spesielt nevnte flere (av begge kjønn) *brukeraspektet* i en slik nyttesammenheng. «Min forskning ligger i gråsonen mellom teknologiutvikling og samfunnsforskning,» sa én. Det anvendte, eller samfunnsnyttige, elementet lå for ham i å kombinere dette. En annen (mannlig kollega) var opptatt av IT-teknologiens store samfunnsmessige potensial som nyttig. Andreas nevnte aldri en bruker, selv om han fikk flere anledninger av meg. Han var imidlertid ikke uvillig til å snakke om forskningens relevans som sådan, for samfunnet osv. Men han knyttet det bare ikke til det nytteaspektet jeg forsøkte å introdusere. Etter hvert fikk jeg tilfeldigvis «avslørt» (fordi det ringte en telefon) at Andreas likevel i aller høyeste grad var opptatt av samfunnsnytte. Han *ordla* seg bare helt annerledes, eller tenkte på det i andre termer enn nytte, anvendelighet eller brukere. For Andreas het det ikke samfunnsnytte, men samfunnsengasjement. Og et slikt engasjement viste Andreas i stort monn. Han var engasjert i politikk og arbeidet med forskningsetiske spørsmål og skrev artikler og kronikker om dette. Dessuten var han meget bevisst hvilke eksempler han brukte i undervisningen sin:

«Poenget er jo at vitenskapsfolk må se sammenhengen med det de jobber med og verden rundt omkring. At man ikke må – altså man kan ikke konstruere noe eller lage noe, og så se ... bort ifra hvor det tar veien hen videre. Det

er snakk om å oppøve et ansvar. Jeg ble opptatt av slike ting rent faglig ... i forbindelse med dobbeltvedtaket i Nato – det med utstasjonering av raketter og sånne ting. En del av det var basert på – eller en del faglige greier som hadde med styresystemer og en del sånne ting ... var basert på vårt fag. Så da skrev jeg, sammen med <personnavn> og <personnavn> endel artikler og kronikker om det.»

For å følge opp kontrasteringene i den omtalte kjønn-og-IT-forskningen forsøkte jeg å finne ut noe om Andreas' forhold til nytte (som nyttig verktøy) vs. interesse for det genuint maskintekniske. Dette var også en fremmed oppstilling for ham. Det maskintekniske skjønte han seg overhodet ikke på, men han tenkte ikke på den manglende maskintekniske interessen sin i kontrast til et nytteaspekt:

«Maskina er for meg en svart boks Jeg husker for eksempel da jeg – for en del år siden, da jeg skulle sette opp en nokså tung maskin hjemme. Det var ikke jeg som gjorde det, det var en av sønnene mine som gjorde for meg, selvfølgelig. Jeg kan ikke gjøre sånt. Jeg mener – det liksom ... å få til dette – ikke bare hardwaren, men også en del andre ting, å få det til å ... innmaten, altså i maskinen, nei. (...) Det har aldri interessert meg, ikke i det hele tatt. Nei, nei – jeg er ikke noe spesielt interessert i hvordan de virker sånn – nei. Teoretisk interessert – ja. Ja, det er jeg fascinert av, men det er en helt annen sak. Jeg skjønner teorien, men jeg begriper ikke noe av hvordan – jeg er like forundret hver gang over at det virker. Helt overrasket.

Vi har forresten en fenomenal driftsavdeling her, så det fungerer. Når et eller annet skjer her, så må jeg gå og få hjelp. Og om det skjer noe med maskinen som jeg har hjemme, så ... så må jeg ha hjelp. Det er ikke stort

jeg kan gjøre alene. Det er bare – å slå den av og på (ler).»

Når det gjelder interesse for det maskintekniske befinner altså Andreas seg nærmest i en karikert utgave av en kvinnelig posisjon. Han syns hverken det er morsomt å undersøke, demontere eller på andre måter «mekke» med maskinen.

Men hva med å kontrastere *praktisk nytte* mot *teoretisk interesse*, slik en del sivilingeniørstudier har gjort (Blekesaune 1986, Gjøn 1988)? Heller ikke den kontrasten gir særlig mening i forhold til Andreas. Visst er han opptatt av det teoretisk interessante. Han er *meget* opptatt av det. Men han ordla seg ikke i termer av «uante tekniske muligheter», «stort teknologisk potensial» eller lignende. Han var faktisk mest opptatt av det teoretiske som en slags estetikk:

«Informatikken er også et estetisk fag: Modellene; gangen i det – tanken – det kan være vakkert ... Når det fungerer, da blir det fullendt, på en måte! Og ikke bare at det fungerer – det er bare én ting. Men det er også selve den konstellasjon – hvordan det egentlig er – Som egentlig ingen trenger å se. Der ligger det – på en måte en nerve ... en slags logikk. Jeg mener, også er det en orden, kan du si. Omtrent som når du går inn og kan se at det ser ryddig ut. Hvis du ser på et manuskript i historie – du kan også se det samme der ... den kombinasjonen av en nerve og en strukturert orden. (...)

Ofte er det også snakk om et hav av tålmodighet. Tålmodighet og estetikk er det snakk om, egentlig. At man ikke er fornøyd med ting som er litt ... som kanskje virker, men som ikke er så jævla elegant. Det skal være elegant *også* – helst da. Man behøver liksom ikke være fornøyd med det som ikke er ... elegant og godt og fint.»

Å kontrastere *praktisk nytte* mot *teoretisk raffinement* blir altså også på siden i forbindelse med Andreas. Han er opptatt av at et program han lager skal være estetisk, samtidig som det skal fungere, være «fullendt». Estetikk er altså ikke bare skjønnhet for Andreas. I forbindelse med informatikken har estetikken flere aspekt: *både* struktur og orden, funksjonalitet og en nerve, en følelse, skjønnhet.

Nå skulle man kanskje tro at Andreas stort sett satt og filosoferte over de estetiske aspektene ved modellene sine, og nøt et fullendt program. Men slik er det ikke, iallfall ikke bare. Han er på sitt vis også en praktisk mann, og han lager allverdens system og program for å løse alle slags problemer, både i hverdagslivet og på jobben. Alle mulige slags praktiske ting vil han systematisere elektronisk både for seg og sin kone. Likevel fremhever han at *gleden* over å gjøre det går langt utover det rent hensiktsmessige (eller nytten). Fascinasjonen er også knyttet til at det er morsomt for ham selv, og igjen; til det estetiske.

Angrepsmåte og fascinasjon

På *en* måte minner Andreas om hackerne (Levy 1984, Håpnes og Sørensen 1995). Han er, som dem, drevet av et stort engasjement. Han viser, som dem, stor evne til å fordype seg, la seg oppsluke, være fascinert. Men *det* som oppsluker og fascinerer er delvis ulikt. Før vi imidlertid forfølger fascinasjonsaspektet, skal vi se litt på det såkalte angrepsmåte-aspektet. Også der kan vi kanskje se noen likhetstrekk mellom hackerne og Andreas?

Håpnes og Sørensen fant blandingsstrategier med hensyn til myk og hard mestring hos de norske hackerne. De kunne legge vekt på struktur, hierarki, kontroll og konkurranse, men også på kreativitet, dialog og samarbeid. Slik sett har også Andreas både myke (feminine) og harde (maskuline) dimensjoner i sin

angrepsmåte. Det er to forhold Andreas er opptatt av når det gjelder metodikk. Det ene er orden og struktur (det harde), og det andre er intuisjon og en lyttende holdning i forhold til ideer og mulige løsninger (mer mykt). Andreas påpeker at man må stille seg vid åpen for ideer og løsninger, for de kan komme når som helst og hvor som helst:

«Det er sånn at når jeg jobber som mest intenst med ting, så kan jeg gå og ha med meg en liten notisblokk nesten hvor som helst, for å kunne notere det ned, hvis jeg plutselig går tur i skogen – jeg mener det – gode ideer kan komme på tur i skogen, og da er det lurt å ha med seg papir og notere det ned. (...) En idé eller en løsning er ikke en sånn stor eureka-opplevelse, akkurat. Liksom plutselig ser man det bare og begynner å grine og sånn ... – Du kan heller si det nok oftere er mange sånne ganske små – mange sånn små opplevelser på veien liksom. Ja, det er det. Men ikke de store som man liksom skriver om (...).»

Noen ganger er altså lydhørhet og intuisjon det viktigste. Andre ganger handler det om systematisk arbeid ved maskinen, for å kontrollere for alle muligheter:

«Jeg kan holde på med detaljer ganske lenge for å få det til å bli riktig. Og jeg kan gjøre ting på nytt og på nytt og på nytt, og holde på lenge med det, prøve systematisk gjennom alle muligheter. Semantikk, for eksempel, det er mange detaljer. Helt klart. Og det særlig å prøve ut og se liksom – det er – når det skal lages en formell definisjon av semantikken til programmeringsspråk – masse detaljer. Og de må henge sammen, være en sånn sammenhengende struktur. Og ... da er det å prøve forskjellige måter å gjøre det på, og det er – fordi det er såpass mange detaljer, så klarer du ikke å

overskue alt på forhånd. Du må prøve ut og prøve ut og prøve ut, og så går det ikke. Og så prøver du på en annen måte – prøver på en annen måte. Og da – når man har sittet og skrevet og skrevet og skrevet opp diverse blokker av papir, så har man kanskje fått noe som henger sammen. (...) For når du programmerer, kan du si, er det viktig at strukturen kommer fram, og at – at du får den fram på en skikkelig måte. (...) Men det er ikke lett – for det må ikke være *for* strukturert heller – hvis du har gjort alt ferdig på forhånd, i alle detaljer, da blir det fort bare kjedelig, og du mister alle impulser underveis. Så det må jo være improvisert også. Så det er ikke enkelt nei.»

Som hackerkulturen representerer også Andreas flertydighet med hensyn til mestring eller metodikk. Han har et stort repertoar, og ser ut til å blande på forskjellige måter. Han velger hverken ensidig hardt eller mykt (eller «typisk» mannlig/kvinnelig)

Mens hackeren lager sin egen, lille, oppslukende verden sammen med like-sinnede i PC-labber, lager Andreas sin egen, lille, engasjerte verden alene hjemme foran PC-en. Et påtagelig fellestrekk med hackeren er hans hang til å jobbe om natta, stenge resten av verden ute – og mye av motoren bak det de gjør er *fascinasjonen*. Det å «gå inn i noe», så man nesten mister kontakt med tid og sted, er felles:

«Når jeg holder på i de mest intense fasene så – når jeg har holdt på noen timer, så er liksom gulvet fylt av krøllete, sammenkrøllete papirer, der jeg har skrevet ... Det jeg ikke vil ha bare krøller jeg og kaster ... Jeg jobber mye hjemme, kan ikke jobbe seriøst her, stort sett. Det meste av det jeg har gjort nå ... som har krevd noe videre dybde, det har jeg gjort hjemme. Og i

perioder har jeg likt å jobbe om natta – kvelden og natta og sånn. Og det å sitte her alene utover kvelden, det er ikke noe hyggelig. Da er det bedre å sitte hjemme, og der er det liksom – der drikker jeg kaffe når jeg vil, og spiser når jeg vil, og hører på musikk når jeg vil og.»

Men mens hackerne i tillegg til fascinasjonen i øyeblikket (over det du holder på med akkurat der og da) også deler (en mer mannlig?) fascinasjon i forhold til selve teknologien – dens muligheter, dens potensial, cyberkulturen, nettet – representerer Andreas i den forstand like mye en kvinnelig bekymring. Og han er *meget* bekymret! Han ser bortimot kulturell undergang og menneskelig forflatning som slutten på den nåværende utviklingen. Hvis kommersielle interesser får bestemme hva som skal være «mulig på nettet», står så å si sivilisasjonen ved et vendepunkt, ifølge Andreas:

«Å fy faen – ja, er’u gær’n! Jeg mener – det er – det er helt forferdelig. Jeg mener – hvis vi som jobber med å utvikle informasjonsteknologi – hvis vi får til det som markedsførerne av virtuell virkelighet har lyst på ... ja, så er det kroken på døra for sivilisasjonen, det er jeg helt sikker på. Tenk deg i dag – et amerikansk barn som er 15 år har sett 11 000 detaljerte mord på TV. Hvis det blir – som markedsførende mennesker ønsker det, så vil de om 10 år – 15 år – så vil amerikanske barn ha utført 11 000 detaljerte mord. Istedenfor bare å ha sett på. De har utført det med alle sanser til stede. Alt har vært her, uten noen slags grenser. De kan slå av maskinen, og så er det ingen konsekvenser. Så de kan utføre de forferdeligste handlinger uten at det har noen som helst konsekvens, ingen ting! (...)

Jeg må si altså at virtuell virkelighet – hvis de får til det som det er

grunn til å frykte kan komme, hvis man får til – og det er ikke tekniske maskinproblemer, det er først og fremst programmeringsmessige problemer med det ... Men hvis man får det til, så ... Jeg må si at hvis det går sånn, så skulle jeg ønske at datamaskiner ikke var oppfunnet.»

Dette er sterke meldinger fra en som har jobbet over 25 år med denne teknologien. Men Andreas har investert i mer enn jobben. Han tilhører også en generasjon som har følt et politisk ansvar siden slutten av 60-tallet. Det er mange aspekter ved Andreas’ fortelling som forteller om hans forsøk på å håndtere et politisk engasjement sammen med den jobben/hovedinteressen han har. Andreas forsøker hele tiden å sy sammen doble følelser i forbindelse med IT-teknologiens implikasjoner: Han fremviser *både* en voldsom fascinasjon *og* en stor bekymring! I min sammenheng kan dette også leses som nok et eksempel på at Andreas skjærer på tvers av våre vanlige forestillinger om mannlighet og kvinnelighet.

Min fortelling om Andreas – min konstruksjon av kjønn

Hvem er så Andreas? Jeg har fortolket ham som en mann som forsøker å konstruere seg selv som et reflektert og samfunnsbevisst menneske, men som *samtidig* vil ha rett til å fremstå som en ivrig og engasjert IT-teknolog og forsker. På den ene siden *nyter* han det han holder på med: Han gripes, forføres og fascineres. På den andre siden fremstår han så «politisk ivrig» at jeg tror han har et aldri så lite snev av dårlig samvittighet. For jobben hans er ikke bare en jobb han *må* gjøre. Den er like mye et utgangspunkt for aktiviteter som gir ham spenning og store utfordringer – ja stor glede og personlig tilfredsstillelse. Og hvor politisk korrekt er nå dette med informasjonstek-

nologi og dens konsekvenser? For ikke å snakke om: Hvor langt bør man i denne sammenheng følge sine lyster?:

«(...) for å kunne drive det til noe, må du i en periode være fagidiot. Du må ikke være det hele tiden, for da blir det galt, men en periode ... Du må konsentrere deg fullstendig og gå helt opp i det i en periode. (...) det er det dominerende, og du har det i deg fra du våkner til du sovner, hvis ikke så får du ikke helt grepet – du går ikke langt nok. (...) Men det kan godt tenkes at man ikke *skulle* (min utheving, NL) gjøre det, men jeg mener, det er ... sånn man – livet er, altså – man er nødt til å gå liksom veldig dypt i det. I en periode. Men, er du gal – hvis man skulle gjøre det alltid, så ville det være forferdelig.»

Andreas elsker å kaste seg over faglige problem, og å gå dypt i det; melde seg ut av denne verden: lure, spekulere, prøve, utforske. Som jeg før har påpekt er dette også et trekk ved hackerne, selv om disse ellers skiller seg fra Andreas på vesentlige områder. Også ingeniørforskere har imidlertid pekt på den *lysten* eller *gleden* ingeniører knytter til arbeidet sitt, spesielt i forhold til å «få ting til å virke» (se Faulkner 2000a, b). Riktignok kobler flere forskere denne lysten til ingeniørenes (mannlige) ønske om makt og kontroll (Hacker 1990) eller mangel på sådan (McNeil 1987, Henwood 1993). «Lek og lyst» er uansett en meget god beskrivelse på Andreas' entusiasme, og i mitt materiale er det ikke mulig å knytte denne gleden til ønske om kontroll. Snarere føler Andreas et slags behov for legitimering. Han har (som kvinner?) vanskelig for å tillate seg å leke og ha det moro på egne vegne. Dessuten ønsker han slett ikke å tenke på seg selv (eller bli betraktet) som fagidiot eller en ren livsnyter. Han kompenserer dermed hangen til å leke / la seg oppsluke med å fremvise stor bekymring

(noe som vanligvis betraktes som uhyre kvinnelig). Det er i høyeste grad viktig for Andreas å være en mann som er seg sitt ansvar bevisst. Han kjenner derfor en slags plikt til å følge med, stille seg kritisk til sider ved den informasjonsteknologiske utviklingen, og problematisere etiske aspekt ved såvel vitenskapelig som teknologisk virksomhet.

Andreas' prosjekt blir dermed å balansere to viktige dimensjoner når han konstruerer seg selv som mann, IT-menneske og politisk menneske. Han forhandler mellom på den ene siden retten til å leke, til fascinasjon (og lyst/nyttelse), og på den andre siden alvoret, plikten til å ta ansvar. Andreas ser ut til å lykkes rimelig bra. Han er en «samfunns-omsorgs-orientert», engasjert mann, som samtidig har tatt seg den menneskerett det er å ha det moro (og å nyte det), også på jobben!

Ja takk, begge deler – eller ingen av dem?

Min hensikt med denne analysen av Andreas var å åpne kjønnskategoriene, på måter tidligere forskning ikke hadde gjort. Jeg ville «rote med kjønnskonnnotasjonene», dvs. prøve å italesette *nye* dimensjoner ved det mannlige, *uten* å ty til gamle, tradisjonelle forestillinger om hva som «egentlig» er maskulint og feminint. Hvor langt kom jeg så? Jeg har fortalt om Andreas, analysert ham etter beste evne og tegnet et bilde av ham – som mann (eller som menneske?). Jeg har vist at (noen) tidligere undersøkelsers begrepsvalg for det kvinnelige og det mannlige absolutt *ikke* passet på Andreas. Jeg har også forsøkt å vise at disse begrepene kan fratas noe av sin kjønnte betydning når de blir dekomponert og kontrastert annerledes. For eksempel er begrepet samfunnsnytte avhengig av å kontrasteres mot egeninteresse for å konnotere feminint. Den feminine omsorgskonnotasjon forsvinner når vi kontrasterer samfunns-

nytte mot samfunnsengasjement. Da får nytte snarere en mer kalkulerende, nesten rasjonalistisk betydning. Estetikkbegrepet kan romme akkurat de samme variasjonene. Det kan gi feminine og maskuline assosiasjoner, avhengig av dekomponering/kontrastering. Andreas selv er her det beste eksempel: Han bruker begrepet om struktur, orden og funksjonalitet (som gir maskuline assosiasjoner) og om skjønnhet, en nerve, en følelse (feminine assosiasjoner).

Ved å «vri» på konnotasjonene har jeg altså åpnet begrepene enda litt mer, og slik sett vist at de kan romme flere betydninger og dermed gi ulike kjønnsassosiasjoner. Såvel estetikk som nytte kan både tolkes feminint og maskulint, avhengig av hva man kontrasterer det mot. Ved å rote med konnotasjoner oppnådde jeg derfor å vise et innholdsmessig mangfold i det vi forstår som nytte, men heller ikke jeg har bidratt til noen rekonstruksjon av det vi forstår som maskulint og feminint! På samme måte med estetikkbegrepet. Ved å vise at det kan innholdsbestemmes i ulike retninger, har jeg vist det problematiske ved å knytte det *enten* til maskulinitet *eller* til femininitet, men jeg har ikke bidratt til noen ny forståelse av det maskuline eller det feminine.

Jeg er altså selv kommet tilbake dit jeg identifiserte et paradoks: Jeg har åpnet opp kjønnskategoriene, dermed fikk jeg konstruert en bredere mann med en mer sammensatt kjønnsidentitet. Men samtidig har jeg implisitt støttet meg til (og dermed reproduert) tradisjonelle forestillinger om hva som «er» maskulint/feminint, dvs. hva det maskuline og feminine betyr.

Min *foreløpige* konklusjon på historien om Andreas blir derfor denne: *Han* konstruerer seg selv gjennom strev og gleder, i et slags forhandlingsrom/spenningsfelt mellom fascinasjon, lyst, nytelse på den ene siden og ansvar, omsorg og plikt på den andre. Kanskje konstruerer nettopp Andreas kjønn på en

ny måte? Er dette en ny maskulinitet? Eller er det noe annet?

Jeg derimot, som forsker, valgte hele tiden å italesette (begrepsfeste) Andreas' prosjekt i termer av lite typisk mannlig/kvinnelig (maskulint/feminint). På den måten bidrar også jeg, i likhet med de forskerne jeg refererte til innledningsvis, til å rekonstruere kjønn uten større omkonstruksjoner.

Dermed har jeg gått runden rundt. Jeg kom selv ikke utenom å fortelle om Andreas i termer av tradisjonelle forestillinger om maskulinitet og femininitet (selv om de altså ikke helt passet på ham). På samme måte som vi forstår biologisk kjønn todelt, gjør språket (de begrepene vi har til rådighet) at vi implisitt forstår sosialt kjønn likedan. Når Andreas italesetter sitt arbeid og seg selv (dvs. gir «fenomenene» sitt eget innhold), er det meget mulig at han «egentlig» overskrider de tradisjonelle kjønnskategoriene? Det mangler i så fall jeg verktøy (analysekategorier/språk) for å gripe. Min historie om Andreas ble derfor også et forsøk på å fange potensielt nye fenomener med gamle forståelser.

Men hva om jeg hadde greid å konstruere Andreas i termer av en «ny» maskulinitet? Ville det vært mer fruktbart? Det problematiske ved å bruke begrepet kjønn om noe maskulint og noe *annet* feminint ville jeg likevel ikke kommet unna – nemlig det todelte. Å italesette kjønnskategorien som to størrelser (uansett innhold) *forutsetter* implisitt to typer av identiteter (som riktignok kan blandes og varieres), på samme måte som med biologisk kjønn (som også kan opptre blandet). Vi er derfor i den situasjonen at så lenge vi finner det hensiktsmessig å italesette identitet med begrepene maskulin og feminin, vil forståelsen av menneskelig identitetsdannelse i siste instans referere til de biologiske «grunnenhetene» som vi begrepsfester som kvinner og menn.

Slike resonnementer åpner i neste

omgang for å spørre: Hvor fruktbar er dermed kjønn som analysekategori med hensyn til identitet? Trenger vi andre, nye begrep i tillegg, eller i stedet for? Dette synliggjør et nytt paradoks: Hvis vi som forskere *unngår* kjønn som analytisk kategori på det Harding kaller praksisnivået, vil vi opplagt gå glipp av mye! Hvordan skal vi da få italesatt at vi lever i en verden med kjønnsordnende prosesser og ulikheter mellom kvinner og menn på for eksempel arbeidsmarkedet? I slike sammenhenger er begreper om kjønn helt nødvendig for å gripe, forstå (og motarbeide) blant annet forskjellsbehandling og segregering. På den andre siden bidrar vi i en viss forstand til å opprettholde kjønnsordningen også på dette nivået, når vi (som forskere) *medskaper* kulturelle forestillinger (dvs. på Hardings symbolnivå) gjennom å begrepsfeste kjønn som en todelt kategori, dog med visse variasjoner. Er det ikke nettopp dette vi implisitt gjør når vi skiller mellom noe som feminint og noe *annet* som maskulint, og dermed «innstiller linsen todelt» når vi analyserer menneskelig identitetsdannelse (Hardings identitetsnivå)?

Nora Levold
forsker
Institutt for tverrfaglige kulturstudier
NTNU

Noter

1. Jeg vil takke Tove Håpnæs, Merete Lie, Anne Jorunn Berg og Jan Grande for kommentarer til et tidligere utkast av denne artikkelen. Dessuten en takk til Knut H. Sørensen og en anonym konsulent for meget konstruktive kommentarer i denne omgangen.
2. Med begrepet «den radikale feministiske vitenskapskritikken» sikter jeg til den vitenskapskritiske posisjonen. Det finnes flere posisjoner innenfor kvinne-/kjønnsforskningen som ikke er prinsipielt kritiske til den vitenskapelige praksis som sådan. Jeg har tidligere identifisert disse som *likestillingsposisjonen* og *reformposisjonen* (Levold 1995). Se også K.H. Sørensen (1991) for en litt annen katego-

risering av dette (sterkt og svakt feministiske program).

Litteratur

- Barnes, B. og D. Edges 1982. *Science in context*. Open University Press, Milton Keynes.
- Berg, A.J. 1997. *Digital feminism*. Rapport. Senter for teknologi og samfunn, NTNU, Trondheim.
- Berg, A.J. og M. Lie 1995. Feminism and constructivism: Do artifacts have gender? *Science, Technology & Human Values* 21, 332–351.
- Bijker, W.E., T. Hughes og T. Pinch (red.) 1987. *The social construction of technological systems: New directions in the sociology and history of technology*. MIT-press, Cambridge.
- Bowling, J. og B. Martin 1985. Science: A masculine disorder? *Science and Public Policy* 12, 308–331.
- Brante, T. 1984. *Vetenskapens sociala grunder*. Stockholm.
- Bratteteig, T. og G. Verne 1985. Kvinneperspektiv på informatikk – teori vs. praksis? *Nytt om kvinneforskning* 5.
- Butler, J. 1993. *Bodies that matter – on the discursive limits of «sex»*. Routledge, New York.
- Collins, H.M. 1981. Knowledge and controversy: Studies in modern natural science. *Social studies of science* 11 (1), 3–158.
- Dambrot, F.H. mfl. 1985. Correlates of Sex Differences in Attitudes Toward and Involvement with Computers. *Journal of Vocational Behavior* 27, 71–86.
- Dirckinck-Holmfeld, L. 1985. Pigerne, EDB og Gymnasiet. I J. Balslev (red.): *Når kvinder vurderer teknologi*. Tek-sam forlag, Roskilde.
- Faulkner, W. 2000a. The power and the pleasure? A research agenda for «making gender stick» to engineers. *Science, Technology and Human Values* 25, 87–118.
- Faulkner, W. 2000b. Dualisms, hierarchies and gender in engineering. *Social Studies of Science* 30, 759–792.
- Hacker, S. 1990. *Doing it the hard way: Investigations of gender and technology*. Unwin Hyman, Boston.
- Harding, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press.
- Harding, S. 1991. *Whose science? Whose knowledge?* Cornell University Press, New York.
- Haraway D. 1988. Situated knowledge: The science question in feminism and the privilege of

- partial perspective. *Feminist studies* 14, 575–599.
- Haraway, D. 1991. *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. Free Association Books, London.
- Henwood, F. 1993. Establishing gender perspectives on information technology. I E. Green et al.: *Gendered by design? Information technology and office systems*. Taylor & Francis, London.
- Håpnes, T. 1992. Hvordan forstå mannsdominansen i datafaget. I T. Annfelt og G. Imsen (red.): *Utdanningskultur og kjønn*. Skriftserie 3/92. Senter for kvinneforskning, Trondheim.
- Håpnes, T. og B. Rasmussen 1990. Har datafaget kjønn? *Nytt om kvinneforskning* 4.
- Håpnes, T. og B. Rasmussen 1991. The production of male-power in computer science. I I. Eriksson, B. Kitchenham og K. Tjildens (red.): *Women, work and computerization. Understanding and overcoming bias in work and education*. Amsterdam.
- Håpnes, T. og K.H. Sørensen 1995. Competition and collaboration in male shaping of computing – A study of a Norwegian hacker culture. I Keith Grint og Rosalind Gill (red.): *The Gender-Technology Relation: Contemporary Theory and Research*. Taylor & Francis, London.
- Keller, E.F. 1985. *Reflections on Gender and Science*. Yale University Press, New Haven.
- Kimbell, R., R. Stables og R. Green 1996. *Understanding practice in design and technology*. Open University Press, Buckingham.
- Kvande, E. og B. Rasmussen 1989. Arme riddere og tilslørte bondepiker: Menn, kvinner og EDB. I K.H. Sørensen og T. Espeli (red.): *Ny teknologi – en utfordring for samfunnsforskning*. Rapport NAVF/NTNF/NORAS, Oslo.
- Kvande, E. og B. Rasmussen 1990. *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Ad Notam, Oslo.
- Levold, N. 1995. Forståelser av kjønn i forskning. *STS-arbeidsnotat* nr. 20/1995. Senter for teknologi og samfunn, Trondheim.
- Levy, S. 1984. *Hackers: Heroes of the computer revolution*. Dell Publishing Co., New York.
- Lie, M. 1995. Technology and masculinity: The case of the computer. *European Journal of Women's Studies* 2, 379–394.
- Lie, M. 1998. *Computer dialogues: Technology, gender and change*, Rapport, Senter for kvinneforskning, NTNU, Trondheim.
- Lie, M. og K.H. Sørensen 1996. *Making technology our own? Domesticating technology into everyday life*. Scandinavian University Press, Oslo.
- Lloyd, A. og L. Newell 1983. Women and computers. I W. Faulkner og E. Arnold (red.): *Smothered by Invention. Technology in Women's Life*. Pluto Press, London.
- Merchant, C. 1980. *The Death of Nature*. Harper and Row, San Francisco.
- McNeil, M. 1987. It's a mans world. I M. McNeil (red.): *Gender and expertise*. Free Association Books, London.
- Rasmussen, B. og T. Håpnes 1991. Excluding Women from the Technology of the Future: A Case-Study of the Culture of Computer Science. *Futures* 23, 1107–1119.
- Spilker, H. og K.H. Sørensen 2000. A ROM of one's own or a home for sharing? *New Media & Society* 2, 268–285.
- Sørensen, B.Aa. 1982. Ansvarsrasjonalitet: Om mål-middeltenkning blant kvinner. I H. Holter (red.): *Kvinner i fellesskap*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sørensen, K.H. 1991. Mot en omsorgspreget teknologi? Om likestillingspolitikkenes muligheter og begrensninger på et mannsdominert område. I R. Haukaa (red.): *Nye kvinner – nye menn*. Oslo.
- Sørensen, K.H. 1992. Towards a feminized technology? Gendered values in the construction of technology. *Social Studies of Science* 22, 5–31.
- Turkle, S. 1984. *The Second Self. Computers and the Human Spirit*. Granada Publishing Limited, Cambridge, MA.
- Turkle, S. 1988. Computational reticence: Why women fear the intimate machine. I C. Kramarae (red.): *Technology and women's voices. Keeping in touch*. Routledge, New York.
- Turkle, S. 1990. Epistemological pluralism: Styles and voices within the computer culture. *Signs* 16, 128–157.
- Wærness, K. 1975. *Kvinneres omsorgsarbeid i den ulønnede produksjonen*. Arbeidsnotat nr. 80, Levekårsundersøkelsen, Bergen.
- Wærness, K. 1978. *Kvinnekultur og husmorrolle*. I R. Grennes (red.): *Hvis husmoren ikke fantes*. Pax Forlag, Oslo.

KOMMENTAR

Kunst, ny teknikk og litt til

Inghild Karlsen intervju av Renate Lunde

Ho har laga skulpturar av tova ull, tørrfisk og kvalbein. Kasserte kjøleskap vart installert i Berlin under tittelen «White Trash», og under festspelutstillinga i Bergen i 1999 vart gamle minner aktualisert i hennar souvenirutstilling. No leikar ho med lyd. Inghild Karlsen er ein av Norges mest internasjonalt profilerte kunstnarar.

– I og med at eg jobbar med så mange teknikkar så kan eg seie det på den måten at eg får ein idé og så prøver eg å finne teknikken som passar til ideen. Eg vel ikkje teknikken først, presiserar Inghild Karlsen på eit rotete kontor i Kunstnernes Hus, der ho er den fyrste kvinnelege

direktøren. Det er oppussingslukt i 2. etasje, det luktar sagflis. Ei utstilling er ferdig, det må gjerast klar til ei ny. I tre år har Karlsen formidla andre sin kunst istadenfor å arbeide med eigne prosjekt. Men det er ikkje vanskeleg å få ho i tale om sitt eige kunstnarlege uttrykksbehov.

– *Eg begynte tidleg å trene det biletlege språket, eg synes det er mitt språk. Eg får ikkje sagt med ord det eg har lyst å seie, difor må eg lage desse tinga. Det er eit uttrykksbehov, og det er nysgjerrighet i forhold til å sjå seg sjølv utanfrå og fortelje kva ein har sett.*

Karlsen sitt formspekter har utvikla seg frå filterarbeid til installasjonar. Ho var tidleg ute med komplekse performancer i Noreg, men også innan videokunst var Karlsen blant dei fyrste. Men ho overraskar når ho får spørsmål om korleis ho utforskar nye medium i kunsten.

– *Eg er ikkje så veldig opptatt av ny teknikk, eg har vel aldri vore det. Nokre gonger treng eg nye teknikkar for å uttrykka det eg skal, eller for å føle at eg når fram. Men etter kvart skulle eg ønskje at desse forskjellige fabrikkane vart einigse seg imellom, for slik det er no er det veldig komplisert å jobbe med. Det er heile tida noko nytt og det er heile tida forskjellige system, og eg trur det gjer ein motlaus. Det blir så tungvint at eg merkar eg vert mindre og mindre interessert i det, for eg orkar ikkje så mykje tull. Eg håpar nesten at det skal roe seg, så ein får jobba med ideane og ikkje berre vere på jakt etter teknikkar og overføringar. Kanskje det no kan vere interessant å ta nokre av dei gamle teknikkane i bruk att.*

Samstundes innrømmer Karlsen at det kan vere ganske moro med teknikk også. Ho var blant anna med å lage den fyrste cd-rom-en med kunst, 01-lab som den vart kalla. – *Det var kjempegøy. På ein måte var det som å jobbe med installasjonar. Man kan ta inn masse info og komponere ... eg likte det veldig godt.*

Karlsen eksperimenterer no med lyd. Ho gjer opptak av forskjellige lydar og samlar på dei som «skisser». Sist ho leika med lyd var på 80-talet, og ho observerer at det fenger på nytt. Men det ho brukar mest av teknikk i dag er foto. – *Fotoapparat og video brukar eg mykje som skisseblokk når eg er ute og reiser. Eg tek opp mykje og så hender det at noko kjem*

med. Men for meg er det meir eit redskap for dokumentasjon av kva som har hendt. Eg synes faktisk det var meir interessant å jobbe med 8 mm film der ein sette alt saman på ein annan måte.

Reiser i verkeligheten

Då Inghild Karlsen kom til Sør-Norge berre seksten og eit halvt år gamal starta hennar kunstneriske reise. Ho begynte si utdanning på kunst- og handverksskolen i Oslo, men skjønte ganske fort at ho ikkje fekk det ho søkte etter der. Ho likte ikkje måten dei malte på, og var meir oppteken av kunst som brakte biletkunst, design, arkitektur og den abstrakte kunsten saman. Det førte ho til det nystarta kunstakademiet i Bergen som var innstilt på å vere annleis enn Oslo-skulen. Karlsen trur det lille miljøet i Bergen hadde mykje å seie for hennar kunstneriske uttrykk. Men det er ikkje berre norske skular som har hatt Karlsen som student. Konsthögskolan i Stockholm er også med på hennar CV. Karlsen, som er ein av våre fremste samtidskunstnarar, har også hatt utstillingar ifrå Tromsø til Sao Paulo, med fleire stopp på det europeiske og amerikanske kontinentet.

– *Eg likar å reise, og eg synes det er mykje betre å reise i røynda enn via Internett. Det er ingenting som er betre enn å snakke direkte med folk, kome nye stader og vere der det skjer. Karlsen har tydelegvis ikkje endra oppfatning sidan festspelutstillinga i 1999 då ho uttalte at «det er betre å surfe i livet enn på Internett».*

Det utdøande tiltrekk

Inghild Karlsen grip fatt i verkeligheten rundt oss. Ho tek tak i både det visuelle og det materielle, og både det menneskeskapte og naturen sine egne krefter. – *Det utdøande er ein tematikk som går igjen hjå meg, noko eg vart særskild merksam på når eg sjølv heldt på å dø for nokre få*

år sidan. Eg starta for eksempel med filten fordi den var i ferd med å dø ut som teknikk. Enten det gjeld kjølskap som representerer bruk og kast, kvaler som er utryddingstrua eller område som er heilt øyde, så er eg tiltrekt av det. På den måten kan du seie at eg ikkje nødvendigvis har vore på jakt etter den siste teknikken.

Gamle minne er til dømes noko ho gjev nytt liv gjennom sin kunst. På byrjinga av 1980-talet laga ho ein flokk med fugleskremsel som ho hadde kledd med filt – ein teknikk som gjev assosiasjonar til vern mot vær og vind. Den danske kunstkritikaren Grethe Grathwol kommenterer fugleskremsla i boka – *Hvem kan si nei takk til tre gode ønsker*, som tek for seg Karlsen sine viktigaste verk: «Det var som trængte de sig heltmodige frem fra en fjern fortid og gennem flere kulturlag til værn mot en nutidens trussel – teknologiens nedbrydning af naturen og de traditionsbestemte erhverv.» Fugleskremsla stod på den øyde øya Ynsteholmen utanfor Mandal for å bli nedbrotne av naturen sine krefter. Men det var menneske som til slutt saga dei ned.

– *Det enkeltmenneske gjer er ein stor lidenskap hjå meg. Eg ser det går igjen og igjen i kunsten min og det interesserer meg framleis. Sjølv sagt ser ein mykje meir i dei fattige landa enn her, men eg er ikkje så oppteken av å fortelje solskinns-historiar. Eg tek mykje meir fatt i problematikkar, og då kjem ein kanskje ikkje utanom at det får visse sosiale aspekt ved seg. Eg opplever kunsten min som ganske jordnær, og eg tek alltid utgangspunkt i det eg har sett og opplevd sjølv.*

Kvinnelege kunstnarar er modige

Samfunnsengasjementet kjem også til uttrykk på andre måtar enn i hennar kunstverk. I januar 2000 deltok Karlsen i ein aksjon på Statens Kunstakademi i

Oslo. Ei rekkje kvinnelege kunstnarar hadde møtt fram på den fyrste dagen i det nye årtuset for å synleggjere at det er for få fast tilsette kvinnelege lærarar på kunstakademiet.

– *Kunsten er mannsdominert. Det har blitt litt betre på 90-talet, men den er framleis mannsdominert. Eg trur det er vanskelegare for kvinner å bli anerkjent innanfor eit kunstnarleg arbeidsmiljø, enn det er for menn. Eller så er kanskje menn flinkare til å betale prisen det koster å stå aleine?*

Når ho får spørsmål om det er nokon forskjell på kvinnelege og mannlege kunstnarar sin bruk av ny teknologi nølar ho litt. – *Det er vanskeleg å seie. Det ser jo alltid ut som om dei er flinkare både med å bruke og få meir utstyr. Eg veit ikkje kvifor, men det virkar sånn. Det virkar også som om menn blir betre mottatt av utanomverda. Kanskje dei har betre dialog med samfunnet?* spør Karlsen. Men ho skryt av kvinnelege kunstnarar sin kreativitet i forhold til å bruke ny teknologi i sine kunstuttrykk.

– *Kvinner er bestandig veldig modige, dei er meir nysgjerrige og tør meir enn menn. Det gjeld også angående nye medier, eg har ikkje inntrykk av at kvinner ligg etter der. Både med data-maskiner og Internett; kvinner er med.*

Men eigentleg likar ikkje Karlsen å skilje mellom menn og kvinner. Den nyleg avslutta videoworksutstillinga i Kunstnernes Hus var i realiteten ei rein kvinneutstilling, men det sa ho aldri direkte. Det fekk folk oppdaga sjølv. I det heile syner Karlsen ein sterkt reflekterande sans når samtalen kjem inn på kjønn. – *Eg trur det er vanskeleg å dele verda i kvinner og menn. Me ser det i tida i dag, både i kunsten og i samfunnet elles, at folk er veldig opptatt av sex og kjønn. Eg trur det er ein start på å finne ut kva eit menneske er. Frå før har me delt verda inn i kjønn, så no går me vidare og begynner å snakke om kva eit menneske er.*

(Foto: Rolf Chr. Ulrichsen, Scanpix)

Kunst og kommunikasjon

Samtidskunsten konfronterar stadig publikum med akkurat spørsmålet om kva eit menneske er. På Kunstnernes Hus har det vore utstillingar som både provoserar og irriterar. Det kan bli sterk kost for delar av publikum når kunstnarar utfordrar våre kulturelle forestillinger ved direkte konfrontasjon med tabuområde. Utstillingen «Close Up!» synte til dømes ein heroinmisbrukar i bur, til sterke protestar. Men seier me at kunsten er eit språk, meiner Karlsen at me då også bør ta sjansen på at det kan bli for kraftig for nokon.

– Eg trur kunsten si rolle i samfunnet er å tore å vere annleis enn det straumlinjeforma. Kunsten kan synleggjere ting i samfunnet som me ikkje kan ta opp i kvardagen til einkvar tid. Det trur eg er veldig viktig, understrekar Karlsen. Men ho er av den oppfatning at samtidskunsten har eit større potensial for kommunikasjon enn det me ser i dag. Dette har meir med vår utdanning å gjere enn med kunstnarane våre, meiner ho. – Eg trur me som bur i Norge får veldig få redskapar til å møte samtidskunsten. Det startar med skulesekken. Born burde få høve til å venne seg til å sjå på kunst på same måte

som dei vert introdusert til musikk. Det er rett og slett mangel på folkeopplysning, seier Karlsen.

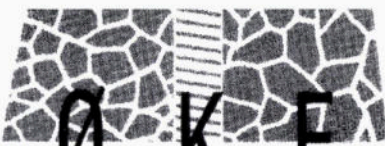
Nye medium kan kanskje spele ei rolle for kommunikasjonspotensialet i kunsten. Internett kan til dømes fungere både som visningsstad og kanal for oppleving, noko som vert presisert av Norsk kulturråd gjennom satsinga på kunstportalen Trafo for unge kunstnarar.

Kunsten er eit lottoliv!

Etter tre år i direktørstolen på Kunstnernes Hus begynner Inghild Karlsen å merke trykket. Snart kan ho la si eige stemme verta høyrte att, då hennar engasjement som kunstformidlar i hovudstaden er over om eitt år. Når ho får spør-

mål om kva slags retning kunsten hennar kjem til å ta framover, svarar ho vagt. – *Ein vert ganske sjølvkritisk med åra. Eg håpar eg kan utvikle meg sjølv, men ein møter jo stadig seg sjølv og andre i døra. Eg ser at eg på ein eller annan måte blir modigare, enklare og kanskje meir direkte, men om eg klarar å nå det jamne publikum ... Det er like mystisk for meg kvar gong. Når pressen og folk bryr seg? Kunsten er eit lottoliv, ler Inghild Karlsen og røpar samstundes ingenting.*

På veg ut at Kunstnernes Hus overøser ho med med bøker. – *Hvem kan si nei takk til tre gode ønsker* er ei praktbok, som vann ein europeisk designerpris, med fyldig dokumentasjon av Inghild Karlsen sine verk. Alt dette på den internasjonale bokdagen.

B Ø K E R

Stemmer fra Øst

Ved Synnøve Skarsbø Lindtner

Haldis Haukanes (red.):
*Women After Communism – Ideal Images
 & Real Lives*
 Skriftserien, nr. 12
 Senter for kvinne- og kjønnsforskning
 Universitetet i Bergen

Landene i Øst- og Sentral-Europa – tidligere kjent som «østblokken» – har siden begynnelsen av 1990-tallet gjennomgått flere omfattende strukturelle, sosioøkonomiske og ideologiske omstillinger. Omveltningene kjennetegnes bl.a. ved kommuniststatenes oppløsning, opprettelsen av nye landegrenser parallelt med

innføring av mer vestlige demokratiformer, markedsliberalistisk tilpasning og – ikke minst – en kulturell åpning mot vest. En særlig diskurs kan sies å ha preget vår vestlige forståelse av dette inntrufne – en kollektiv forestilling om at vi har vært vitne til en ny vår for menneskerettigheter, demokrati og individuell frihet – i Sovjetunionen, Øst-Tyskland, Romania og resten av østblokken. Forsøk på å dekonstruere denne diskursen har hittil vært sjelden vare. I mediebildet, hos den politiske majoritet og i den offentlige samtale som sådan har det vært tilsynelatende liten interesse for å gå bakenfor «solskinshistorien», selv om mange av

de reelle konsekvensene har vært alt annet enn positive.

Kanskje har ikke tiden vært moden for det, for andre blir den det kanskje aldri. *Women After Communism – Ideal Images & Real Lives* er uansett kjærkommen lesning for dem som føler tiden nå er inne. Bidragsyterne i antologien – som er et konkret resultat av en workshop arrangert av Senter for kvinne- og kjønnsforskning (UiB, oktober 2000) – er hovedsakelig sosialantropologer og kvalitativt orienterte sosiologer. En litteraturviter og en historiker er også representert. De fleste artiklene er basert på feltarbeid og intervjuer med kvinner – unge som gamle – og deres konfrontasjoner med en hverdag preget av både før og nå, brudd og kontinuitet. Gjennom ti undersøkelser av ulike situasjoner for kvinner i dagens postkommunistiske samfunn, tilbyr antologien både andre fortolkninger og spennende fortellinger om «det nye Europa».

At artiklene i *Women After Communism* er trykte seminarinnlegg preger utgivelsen og gjør den vanskelig å angripe «på bokanmelderens vis». Jeg har derfor valgt verken å gå analytisk inn i artiklene, eller å gå inn på forhold av mer formmessige art. I stedet vil jeg prøve å presentere noen av kvinnene og historiene deres; historier som er viktige både for folk i og utenfor Akademia.

Ambivalens – i rommet mellom før og nå

«It is very funny now. But I think it was important for me – to work. I don't know why – I just felt it was important.

Maybe it wasn't good for my children» (s. 31).

Resonnementet tilhører Olga, en 60 år gammel kvinne som Brynhild Tunesvik ble kjent med under sitt feltarbeid i Praha. Olga er nylig pensjonert fra sitt arbeid som forsker. Fra å ha vært svært opptatt

med jobb og karriere, er hun nå mest opptatt med å passe og oppdra barnebarna, samt utføre andre husmoroppgaver. Slik det kan leses ut av sitatet over er Olga nokså utydelig i sin evaluering av livssituasjonen sin før og nå. Til tross for at hun er fornøyd med tilværelsen – særlig fordi hun nå har tid til å være sammen med barnebarna sine, noe hun «aldri»¹ hadde til sine egne barn – er hun ikke helt overbevisende idet hun nærmest latterliggjør sin tidligere hang til å satse på jobben: *Hun vet ikke helt hvorfor lenger, men jobben var viktig for henne før, selv om det kanskje ikke var bra for barna.* I uttalelsen er det nesten så vi kan ane hvordan hun nå skjemmes over sitt tidligere virke, samtidig som hun ikke helt klarer å avfeie det – verken som tåpelig eller ubetydelig. Er det fordi hun må legitimere det valget hun har gjort, et valg som kanskje ikke var frivillig, men nødvendig for at datteren skulle kunne jobbe og tjene penger? Denne holdningen, som i beste fall er ambivalent, oppfatter jeg på mange måter som betegnende – ikke bare for situasjonen beskrevet av Tunesvik – men også for de fleste artiklene i *Women After Communism*. Dette kan knyttes både til forhold i de gamle kommunistregimene så vel som til nye strukturelt og kulturelt betingede diskurser.

Nye idealer

Endringene som i løpet av 1990-tallet har preget de tidligere kommuniststatene, har nemlig hatt stor innflytelse på den kulturelle forståelsen av kvinnens rolle i samfunnet. Som redaktør Haldis Haukanes nevner innledningsvis – og som undertittelen *Ideal Images & Real Life* indikerer – kan antologien sies primært å utforske kvinneideal og deres betingelser i et samfunn i forandring: hvordan kvinneideal – hva en kvinne skal være, hvordan hun skal se ut og hvordan hun skal oppføre seg – endrer seg og får nytt innhold over tid. *Women After Communism*

tematiserer både hva som er nytt, hva som er forblitt uendret, og hvordan disse idealene lar seg forene med hverdagslige praksiser for kvinner i de post-kommunistiske kontekstene, spørsmål som antologiens mange historier gir svært mangfoldige svar på. På tross av ulikhetene (de dekker en strekning fra Polen til Uzbekistan, et område preget av enorme geografiske og etniske forskjeller) tror jeg, i tråd med Haukanes, at det gir mening å sammenligne visse erfaringer fra disse historiene. Eksempelvis peker flere av beretningene i boken henimot at kvinnebildet har gjennomgått massive reformuleringer i forbindelse med åpningen mot vest, og personlig finner jeg det særlig interessant å se hvordan markedsliberalismen ser ut til å uttrykke seg nokså likt, det være seg i Polen, Moldova eller Nord i Arkhangelsk. Som blant annet Tungesvik påpeker er et såkalt *backlash* – et tiltagende fokus på kvinner som biologiske vesener med visse «medfødte» oppgaver; eksempelvis som hjemmeværende barneoppdragere eller fristerinner – ett av utslagene i kjølvannet av dette. *Backlashet* ser ut til å effektueres av både økonomiske og idémessige forhold som kan knyttes både til den økonomiske omstruktureringen, den økonomiske depresjonen som preger store deler av Øst-Europa i dag, samt til en mer kulturell negasjon av alt forbundet med den kommunistiske fortiden – forhold som på sin side ser ut til å gå hånd i hånd.

Offer for sosialismen eller kapitalistisk karrierекvinne? Fra yrkesaktiv mor til sex-objekt med økonomisk suksess

Selv om temaet i *Women After Communism* for mange er nytt og ukjent, er det nok likevel ett særskilt emne mange relaterer til kvinner i Øst-Europa; den sterkt

voksende sexindustrien. Antologien fra SKOK er i så måte intet unntak, selv om den også behandler mange andre aspekter ved kjønnsproblematikken i disse landene. Vinklingen på prostitusjon her er dessuten noe annerledes og heldigvis mer nyansert enn mange av beskrivelsene, som hittil kanskje har bidratt mer til stigmatisering enn forståelse av disse kvinnene. Ved å sammenligne to russiske romaner – henholdsvis *Intergirl* (Vladimir Kunin) fra 80-tallet og *Marina* (Mikail Weller) fra 90-tallet – analyserer litteraturviter Alexandra Leontiova hvordan diskursen kan sies å ha endret seg med hensyn til forståelsen av hovedpersonene – som er prostituerte – og deres situasjon. Det kan se ut til at fokuset på kvinnen som sexobjekt og fristerinne får mer og mer aksept i dagens Russland; mens Kunin er kritisk, ja nærmest fatalistisk innstilt til prostitusjon og de forhold som får unge jenter til å søke den yrkesveien, beskriver Weller sin Marina mer som en suksessfull forretningskvinne; et ideal i dagens Russland?

Kvinnefrigjøring var tidlig inkorporert i det kommunistiske programmet. Ved siden av idealet om å skape sosialt autonome individer, menn som kvinner, avhengig kun av en sterk stat, og ikke institusjoner som den bl.a. familien representerer, stod imidlertid også idealet om den livgivende mor – både bokstavelig og i den forstand at det var kvinnen som hadde ansvar for det meste på «hjemmefronten». Østeuropeiske kvinner sies av den grunn å ha lidd under såkalt «double burden» – kravet om å strekke til både i arbeidslivet og hjemme – et krav som ifølge Sue Bridgers artikkel² kan sies å ha tiltatt fra midten av 1970-tallet, bl.a. i sammenheng med statens forsøk på å bekjempe lave fødselstall. Kvinnene hadde altså tidlig – statskommunismens mange mangler hva kvinnefrigjøringen angikk til tross – mange av de formelle rettighetene (selvbestemt abort, fri utdanning, gratis barnehage etc.) som kvinnene

i vest kjempet for fra 1960-tallet. Disse rettighetene er i dag truet – ikke bare formelt, men også ideologisk – som Leontiova peker på ser det ut til at det særlig er to kulturelle strømninger som ser ut til å spasere side om side; en ny og sterkt anti-kommunistisk – prokapitalistisk – diskurs og, som nevnt, en naturalisering av en biologistisk kjønnsdiskurs. Utslag av dette møter vi ikke bare gjennom Tungesviks artikkel eller Leontiovas litterære analyser, men bl.a. i møtet med enslige kvinner som er avhengige av at en gift elsker «underholder» dem med penge-gaver og andre gaver – og mer generelt hvordan kvinner i tiltagende grad merker at ytre attributter verdsettes høyest både på og utenfor arbeidsmarkedet.

Frihet – til å gå til grunne?

«I said: In the West we thought what happened was good, you got your freedom? She answered: Yes, independence is good of course. But what happened in this mighty empire was that it had been coalescing completely during 70 years, and when it started tear itself apart, it was like tearing pieces of flesh from a living body» (s. 46).

Sitatet er fra den av artiklene i *Women After Communism* som kanskje røsker mest opp i forestillingen jeg nevnte innledningsvis; *solskinns historien om det nye Europa*. Kanskje nettopp derfor er dette også artikkelen som gjør aller størst inntrykk på meg. Vi befinner oss i Moldova – et land som har utviklet seg fra å være en av de rikeste regionene i Sovjetunionen til i dag å bli regnet som det fattigste landet i Europa – og samtalen finner sted mellom sosiolog Elisabeth L'Orange Fürst og en av hennes informanter – Nadja – en kvinne i 60-årene hvis møte med «friheten» kan sies å arte seg nokså ufritt. Også hun har gått av med pensjon «før tiden» for å kunne

komme datteren og svigersønnen til unnsetning, og her kommer det enda tydeligere frem enn i artikkelen til Tungesvik hvordan dette valget ble gjort mer som en dyd av nødvendighet (pga. privatisering og nedlegging av offentlige tjenester) enn av ren lyst. Artikkelen er et godt eksempel på hvordan makropolitiske forhold lar seg gjenspeile i forhold av mer mikro-orientert art; Nadjas hverdag. Som eksempel bruker Fürst Nadjas matlagingsrytme som hun velger å lese som avspeiling av kulturelle former:³ Fellesmåltidene er byttet ut med mer sporadiske måltider – når folk har anledning og er sultne – noe som, ifølge Fürst, reflekterer mentaliteten i Moldova som helhet. På tross av at butikkene nå er fylte med varer og at statsborgerne i ordet er frie til å mene og si hva de vil og reise hvor de vil, fylles hverdagen nå med en ny type ufrihet, en fundamental usikkerhet på om de i det hele tatt vil være i stand til å overleve morgendagen. I Moldova finnes ingen sosiale velferdsordninger lenger, ingen form for økonomisk sikkerhet og nesten ingen penger, noe gateselgerne rett utenfor huset til Nadja er eksempler på. Her sitter universitetsansatte professorer som prøver å selge bøkene sine, og leger som selger diverse medisinsk utstyr: ting de har fått utbetalt i lønn i mangel på penger. Hvis Olga fra Praha var noe ambivalent i forhold til sin nye rolle, er Nadja pessimistisk, både i forhold til sin egen og sitt lands situasjon, noe sitatet over – der Sovjetimperiet beskrives som en hel kropp med dens vitale funksjoner og der uavhengigheten beskrives som en rå amputasjon – tjener som eksempel på. Hvordan skal den lille delen klare å overleve uten kontakt med den delen som pumper blodet og derav livet ut til den?

En snikkritikk av nyliberalismen?

Forestillinger om virkeligheten konstrueres, rekonstrueres og omkonstrueres i en

verden hvor kulturell, politisk og økonomisk makt er ulikt fordelt. I dette scenariet besitter den vestlige verden mer makt enn resten av verden (Øst-Europa inkl.), og forestillingen om sistnevnte og den bestående ordens beskaffenhet som sådan, inngår derfor i en kulturell, politisk og økonomisk maktdiskurs der førstnevnte besitter makten til å definere virkeligheten. Denne fortolkningen fremstår ofte som *naturaliserte sannheter*, for å si det med poststrukturalistisk terminologi. En slik sannhet kan være historien om hvordan demokrati, frihet og menneskerettigheter, i skjønn forening med det åpne markedet, entret Øst-Europa på slutten av det forrige århundret.

Det jeg liker best med *Women After Communism* er nettopp at den slår hull på en myte som etter mitt skjønn ikke bare er normativ, men også affirmativ idet den går god for en samfunnsform – med dens institusjoner – som jeg finner kritikkverdige. Antologien er et sterkt vitnesbyrd om hvordan kvinners nye og vanskeliggjorte hverdag i Øst-Europa nøyte henger sammen med inntoget av en kapitalisme av den umodererte typen. Nedleggingen av offentlig sektor til fordel for privatisering av tjenester som før var gratis (f.eks. barnehager) og et stadig trangere arbeidsmarked (der kvinner i økende grad taper og gjøres økonomisk avhengig av menn) er noen av resultatene av den liberalistiske markedsøkonomiens inntog. Verdensbanken og Det internasjonale pengefondets rolle som premissleverandører ser dessuten ut til å ha vært vesentlig i prosessen, på samme måte som de kan sies å være blant pådriverne i dagens økonomiske globalisering generelt; en politikk som blant annet sosiolog Zygmunt Baumann (1998) har skrevet mye klokt om. Ifølge ham forårsaker den nye globaliserte verdenssituasjonen en ny fordeling av privilegier, av rikdom og fattigdom, av makt og avmakt, av mulighet og utsiktsløshet. Det som betyr frihet for én, betyr en

ubarmhjertig skjebne for en annen, hevder Bauman, og viser til hvordan den nyliberale diskursen legitimerer denne tankegangen og gjennom det frie markedets logikk samler all makt hos en liten elite på bekostning av resten av verden samtidig som individene i dagens individualistiske samfunn stadig fortelles at det eneste systemet som fungerer, det eneste alternativet – som man derved ikke stiller noen spørsmål ved – er dagens økonomiske system slik det tilkjennegir seg i vestlige demokratier.

I dette scenariet mener jeg flere av skjebnene i *Women After Communism* kan plasseres. Gjennom analyser – som sympatisk nok vektlegger det deskriptive, ofte fremfor det normative – dokumenteres utslag av nyliberalismen; det være seg tidligere yrkesaktive kvinner som nå holder frem husmorrollen og befester patriarkalske verdier, eller det være seg kvinner som havner innenfor den ekspanderende sexindustrien, en industri vi i Vesten legger store deler av premissene for. Å bryte med fortellingen om at «friheten fra kommunismens jernteppe bare må-gjennom en overgangsfase og overvinne noen oppstartsproblemer», ved å vise at en annen vei ut av dette er mulig – en vei som verken finnes i fortidens kommunisme eller i dagens nyliberalisme – er i så måte en nødvendig utfordring.

Noter

1. Ifølge Olgas egne refleksjoner (s. 31)
2. Artikkel nr. 1 i antologien: *Image, Reality and Propaganda. Looking Again at the Soviet Legacy*.
3. Her viser Fürst til sin egen undersøkelse *Mat – et annet språk. Rasjonalitet, kropp og kvinnelighet*, fra 1995, hvor hun bl.a. støtter seg til Claude Lèvy-Strauss og Roland Barthes teorier om mat som språk.

Litteratur

Baumann, Zygmunt 1998. *In Search of Politics*. Polity Press.

Globaliseringens baksider

Ved Gerd Bjørhovde

Naomi Klein: *No Logo*
Flamingo, London 2000

Innledning

Da undertegnede var på en bokhandelrunde i London i januar 2001, la jeg straks merke til en bok med en slående, helsvart forside og med bokstaver i rødt og hvitt, som var utstilt på framtreddende plass flere steder. Det var Naomi Kleins *No Logo*, en av fjorårets mest omtalte bøker i deler av den engelsktalende verden, som nå er oversatt til norsk og i ferd med å gjøre like stor suksess her i landet. Jeg kjøpte boka og leste den med stor interesse – ikke bare interesse, forresten, men også med en innlevelse som jeg ikke er vant til å oppleve når jeg leser faktabøker. Jeg er tross alt litteraturviter, ikke samfunnsviter – og det vil denne omtalen helt sikkert bære preg av – bare så eventuelle lesere herved er advart!

Naomi Klein er kanadisk, født i 1970 – med andre ord bare 31 år! – og journalist, med erfaring bl.a. som spaltist i avisa *The Toronto Star* og magasinet *Saturday Night*. *No Logo* er resultatet av fire års arbeid. Det er en bok på nesten 500 sider, spekket av informasjon – tall, fakta, statistikker og argumenter – om så vanskelige ting som utviklingen i verdensøkonomien og forholdet mellom den vestlige verden og den såkalte «tredje» verden i

siste del av det 20. århundre. Likevel er det faktisk en lettlest bok, fordi den er så velskrevet, levende fortalt og engasjert. Og her tror jeg også noe av forklaringen på bokas store popularitet er å finne: Kleins personlige stil og engasjement gir boka en ekstra dimensjon – å lese *No Logo* blir faktisk «nesten som å lese en roman»!

Kapitalisme i 1990-åra – markedskreftenes stadig friere spill

Klein beskriver en verden som i løpet av de siste tiåra er blitt mer og mer fanget i den multinasjonale storkapitalens nett. Hun ironiserer bl.a. skarpt over hvordan frihandelsideologien har fått herje fritt i verdensøkonomien og hvordan dette har ført til en stadig rære kapitalisme: Samtidig som produksjon av stadig flere produkter, ikke minst i tekstilbransjen, flyttes til såkalte lavkostland, flyttes også ansvaret for og oversikten over arbeids- og lønnsforholdene i disse virksomhetene stadig lenger bort. Det er f.eks. ikke Nike som selv bygger fabrikker på Filippinene, eller i Indonesia, Kina eller Vietnam, men såkalte kontraktører eller mellommenn som setter ut produksjonsoppgavene i en rekke ledd. Dermed blir det veldig komplisert å finne fram til dem som har ansvaret for de elendige lønningene og

miljøfarlige arbeidsforholdene på disse arbeidsplassene, som dessuten for en stor del er etablert i såkalte «frisoner» («export processing zones») som står helt utenfor enhver politisk kontroll. For et annet sentralt trekk ved utviklingen de siste åra er at stadig mer politisk og økonomisk makt flyttes fra politisk valgte organer og regjeringer og over til lukkede styrever, og det ser ut til å gjøre liten forskjell om regjeringene er konservative eller sosialdemokratiske.

«Branding»: Den nye logo- og merkevare-religionen

En del av *No Logo* tar for seg utviklingen i «branding» («brand» betyr varemerke, men også brennemerke) som et særpreg ved utviklingen i internasjonal handel de siste tiåra. Det er en utvikling der markedsføring og «promotion» (legg merke til hvor vanskelig det er å finne norske ord for en del av disse fenomenene!) har blitt stadig mer sentralt. Den enorme veksten i markedsføringsbudsjettene til noen av verdens mest kjente og populære merkevarer har blitt fulgt av en like stor vekst i profitten til aksjeeiere og bedriftsledere. Og samtidig har ufattelig store summer blitt betalt ut i sponsoravtaler til idrettsstjerner som basketballspilleren Michael Jordan. Slik skaper man en kultur der merkevarer får en bortimot religiøs tilhengerskare!

Arbeiderne som lager disse produktene, befinner seg imidlertid for det meste i Asia og i Latin-Amerika, og deres lønninger står ikke i noe som helst forhold til de enorme profittene og utbetalingene som deres varemerke-eiere står for. De lever og arbeider under forhold som man må tilbake til 1800-tallets Europa for å finne noe å sammenligne med, og de er i svært stor grad kvinner og ungdommer.

Klein bruker en del av de største og best kjente merkene/logoene som eksempler, blant dem Nike med sin

«swoosh», kanskje verdens mest aggressive markedsførte «brand», men også Adidas og Reebok, Coca Cola og Pepsi Cola, McDonald's og Starbucks, Wal-Mart og Disney, Microsoft og Shell, og mange andre. Det er en markedsføring som går langt utover det å utvikle en best mulig argumentasjon for produktets fortreffelighet. Tvert imot ser det noen ganger ut til at produktet er det minst viktige i denne sorten markedsføring – det er i stedet den identitets- og tilhørighetsfølelse produktet skal assosieres med som skal selge det. Sammenligningen blir nærliggende mellom f.eks. vår tids allestedsnærværende Nike-«swoosh» og Aldous Huxleys framtidssamfunn i *Brave New World* (1932), der kristenkorset som samlende symbol er blitt erstattet av en T, inspirert av bilgiganten Fords T-modell. For i begge disse tilfellene kan det sies at et forbrukssymbol har fått et nesten religiøst innhold.

Ungdommen – en nøkkelgruppe

Som alt nevnt er kvinner og ungdom spesielt utsatte arbeidstakergrupper under dette globale produksjons- og markedsføringssystemet. Men ungdom er også antakelig de aller viktigste forbrukerne eller kjøperne i dette markedet, og dem som markedsføringen spesielt retter seg mot. I kapittel 3, «Alt. Everything: The Youth Market and the Marketing of Cool», tar Klein spesielt for seg ungdomskulturen og viser hvordan selve opprøret blir kommersialisert og integrert i frihandels- og merkevareideologien. Det er en glitrende analyse som viser hvordan det å være *kul* eller *hip* ikke bare gjennomsyrrer mye av markedsføringen, men også produktutformingen (MTV, Nike og Coca Cola er talende eksempler på dette) og ungdommenes egen selvoppfatning. Det oppfattes rett og slett som kult å la seg forføre eller «kjøpe opp» («selling out» er det engel-

ske uttrykket), iallfall så lenge man er klar over det – og kan ironisere over det! Å gjøre opprør mot det ville rett og slett bli ansett for uhipt!

Denne prosessen kaller Klein for kolonisering av det mentale istedenfor av det fysiske rommet, og nettopp derfor kanskje den form for påvirkning som er aller vanskeligst å bekjempe. Og hun har selvinnsikt nok til å inkludere også seg selv blant alle de «ironiske forbrukerne» som klarer å balansere i et slags ingemennsland mellom f.eks. det å se dårlige TV-programmer i timevis, og det å samtidig beholde en ironisk distanse til det.

Kvinneperspektivet er også viktig

No Logo er også på mange måter en feministisk bok. Klein skriver om seg selv og sin egen utvikling, fra hun som barn av radikale foreldre – Vietnam-krig-«flyktninger» fra USA til Canada – opplevde og til dels gjorde opprør mot deres «organiske» og politisk korrekte livsstil, til hun som student kjempet for sterkere fokus på kvinneproblemer og for å få kvinneperspektiver inn på pensum på universitetet. Det er en både åpenhertig og humoristisk skildring av egen og egen generasjons utvikling og blindhet. Hun tar for eksempel et oppgjør med både seg selv og sin egen generasjon og spør om de i kampen for forbedring av de hjemlige forhold glemte de store internasjonale sammenhengene og undertrykkende strukturene. Men Klein har iallfall ikke glemt disse sammenhengene i arbeidet med *No Logo*! Det er svært ofte kvinner og ungdom, særlig unge kvinner (for ikke å si barn), som er de verst utbyttede – fordi de er de «billigste» og mest forsvarsløse – arbeidstakerne i den produksjonsindustrien som *No Logo* tar for seg. Klein har reist rundt i og snakket med bl.a. kvinnelige arbeidstakere i «sweatshops» på Filippinene og i Indonesia og kan fortelle

hårreisende historier om ekstremt lange arbeidsøkter, ofte nesten uten pauser, dårlig inneklima, dårlig behandling av gravide, osv.

Veien framover: Fagbevegelse og forbrukere må samarbeide

Et hovedanliggende i *No Logo* er å påvise sammenhengen mellom utbyttingen av arbeidstakere i den såkalt «tredje verden» og utviklingen av arbeidsmarkedet i den vestlige verden, med fleksibilisering, «outsourcing» av arbeid til flere og flere og stadig fjernere ledd, og mer og mer deltidsarbeid, som igjen fører til svekkelse av både syke- og pensjonsrettigheter, og svekkelse av faglige rettigheter og av fagbevegelsen. Det er med andre ord ingen grunn til at arbeidstakere i «vår» del av verden ser arbeidere i såkalte utviklingsland som motstandere. Tvert imot – det er motkreftene, kapitalen, som tjener på slik splid.

Men *No Logo* er langt fra bare elendighetsskildringer. Klein er også opptatt av å vekke og inspirere folk til handling. Det gis en rekke konkrete eksempler på hva som alt er gjort i både USA og Canada, slik som boikott av selskaper som bruker barnarbeidskraft, betaler arbeiderne under minimumslønn, eller investerer i Burma. Det er kanskje ikke så rart at en rekke mektige selskaper nå setter store krefter inn på å bekjempe slike vedtak? F.eks. har staten Massachusetts i USA tapt rettssaken som ble reist mot dem etter at de vedtok sin «Burma-lov». Også EU har meldt seg i denne striden på stor kapitalens side – det overrasker kanskje ikke så mange? – og klager nå den samme loven inn for WTO. Saken er ifølge Klein enda ikke avgjort, men nord-amerikanske forbrukere og lokalpolitikere har tydeligvis slett ikke tenkt å gi opp denne kampen. Selv kan jeg ikke annet enn bli imponert over en slik kamp-

vilje – her kunne vi ha mye å lære i EØS-regelverk-opphengte Norge!

Kleins sluttord er både ambisiøse og oppmuntrende: Verden trenger en motstandsbevegelse, både på det teknologiske plan og på grasrotnivå, en bevegelse som kan være like verdensomspennende og like dyktig til samordnet handling som den flernasjonale storkapitalen den skal kjempe imot. Klein er ikke noen naiv optimist. Men hun mener tegnene til global organisering av motstanden mot storkapitalens arroganse og udemokratiske holdninger er tydelige nok til å gi håp (og denne boka ble avsluttet *før* Seattle og *før* Attac trådte inn på arenaen for fullt!). Men samtidig tar hun klart avstand fra de voldelige tendensene som flere ganger er kommet til syne i en del av de massedemonstrasjonene som finner sted. Klein er i stedet fascinert av kulturaktivistene som nå er i sving i mange land, med forskjellige former for virksomhet som dels kalles «annonseknusing» («adbusting»), dels «culture jamming» (dette uttrykket

klarer jeg rett og slett ikke å oversette!). «Geriljakunst» eller «borgerkunst» er andre ord som brukes. Alle disse uttrykkene dreier seg om aksjoner mot markedets og reklamens inngripen i og overtakelse av stadig større deler av det offentlige rom. Men dette er ikke-voldelige aksjonsformer, som ved hjelp av humor og overraskelsesmomentet søker å bevisstgjøre «vanlige folk» om at de ikke må la dette rommet og de demokratiske prinsippene det representerer glippe ut av hendene på seg.

Undertegnede er som allerede antydnet innledningsvis verken økonom eller samfunnsforsker, men humanist og litteraturforsker. Men jeg er også en kvinneforsker med interesse for det som skjer rundt meg og med sterkt engasjement for internasjonale spørsmål. Naomi Kleins bok er etter min mening noe av det mest inspirerende og *forståelige* jeg noensinne har lest om noe så komplisert som utviklingen i verdensøkonomien. *No Logo* er rett og slett en bok til å få forstand av!

BIDRAGSYTERE

Beathe Due, hovedfagsstudent, Institutt for kulturstudier og Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo. Tlf. 22 85 50 00. E-post: beathedue@hotmail.com.

Gerd Bjørhovde, prorektor, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tlf. 77 64 55 60. E-post: prorektor@adm.uit.no.

Helen Jøsok Gansmo, stipendiat, Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU, 7491 Trondheim. Tlf. 73 59 22 36. E-post: helen.gansmo@hf.ntnu.no.

Nora Levold, forsker, Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU, 7491 Trondheim. Tlf. 73 59 17 87.

E-post: nora.levold@hf.ntnu.no.

Synnøve Skarsbø Lindtner, hovedfagsstudent, Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen, Fosswinkelsgt. 6, 5007 Bergen. Tlf. 99 29 17 54. E-post: synnove.lindtner@student.uib.no.

Hendrik Spilker, stipendiat, Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU, 7491 Trondheim. Tlf. 73 59 79 73. E-post: hendrik.spilker@hf.ntnu.no.

Knut H. Sørensen, professor, Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU, 7491 Trondheim. Tlf. 73 59 17 90. E-post: knut.sorensen@hf.ntnu.no.

I dette nummer:

Knut H. Sørensen: Kommunikasjon.no

Helen Jøsok Gansmo: Samfunnsproblemet
«jenter og data»

Beathe Due: Fra forretningssamtale til sludder.
Offentlige reaksjoner på alminneliggjøringen av
telefonen

Hendrik Spilker og Knut H. Sørensen:
En egen ROM eller et rom på deling?
Ulike inkluderingsstrategier for kvinner som
brukere av multimedia

Nora Levold: Mellom lyst og plikt?
Beretning om en mannlig IKT-forsker

Kommentar

Kunst, ny teknikk og litt til.
Inghild Karlsen intervju av Renate Lund

Kvinnefors skning nr. 2/02